

Görüş:

Rekabetin yeni koşulları

Genel Yayın Yönetmeni'nin notu:**Laiklik üzerine**

Laik kelimesinin kaynağı Yunanca Laikus'tur. Din işleriyle görevli olmayan halk anlamına gelir. Rönesans döneminde kilisenin devlet ve özellikle eğitim işlerine karışmasını önleme amacıyla gündeme getirilmiştir. Bu konuda esas destek İncil'den gelmiştir. "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Allah'ın hakkını Allah'a bırakınız". Kuran'da da insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu belirtilmek suretiyle dünya işleri ile iman konusu arasına bir sınır getirilmiştir. Hazreti Muhammed'in tarımda aşı konusunu kendisine soranlara verdiği cevap konuya ışık tutacak niteliktedir: "Siz dünya işlerini benden iyi bilirsiniz."

Osmanlı İmparatorluğu, ilk yıllarında nisbeten laik sayılabilecek bir yönetim sergilemesine karşılık, Mısır'ın fethinden sonra devlet ve din işleri birbirine karışmıştır. Batı'nın etkisiyle, laiklik akımı Tanzimatta, modern ticaret kanunlarının kabulü ve nizamiye mahkemelerinin kurulması ile yeniden gündeme gelmiştir.

Atatürk, din adamlarının devlet ve eğitim işlerine karışmasını ve özellikle politikacıların din maskesi altında halkı istismarını önleme amacıyla, laikliği temel ilkeleri arasına almıştır. Atatürk, bu suretle halkın din ve imanını korumasını ancak, yaşamında sadece bilimsel esaslara uymasını sağlamak istemiştir.

Çağdaş felsefe, hâlâ Allah-insan ve insan-insan ilişkilerinin, nasıl iyileştirilebileceğini tartışmaktadır. Bugün laikliği bize hediye eden Atatürk ile uğraşacak yerde Boşnaklara yaşama hakkı tanımayan Sırlara laikliği öğretmemizin zamanıdır. Laikliğin reddi etnik temizliğe dönüşerek bir insanlık suçu haline gelmiştir. Atatürk, laikliği devrimlerinin temel ilkesi olarak kabul etmek suretiyle, ülkemizi Batı uygarlığının henüz ulaşamadığı bir yere getirmiş bulunmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi ve vergi kayıpları

Biz bu yazımızda kayıtdışı ekonomiden sadece vergi kaçırma amacıyla maliyeden saklanan işlemleri değil, vergiye tabi olsun olmasın milli gelir hesaplarına intikal etmeyen tüm ekonomik faaliyetleri kastediyoruz. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünün bazı ülkelerde kayıtcı işlemlerin büyüklüğünden fazla olduğunu, bazı ülkelerde ise % 10 - % 30 oranlarında kaldığını görüyoruz.

Genel olarak, kayıt dışı ekonomi kapsamına şu faaliyetler girmektedir:

- 1) Vergi ödememek için muhasebeye girmeyen ve maliyeden saklanan işlemler,
- 2) Yasadışı olması nedeniyle esasen maliyeye bildirilemeyen işlemler, (uyuşturucu faaliyetleri, fuhuş ve kumar)
- 3) Gümrük vergisini az ödemek amacıyla noksan beyan olunan ithalat ve ihracat işlemleri,
- 4) Piyasaya intikali gerekmeyen ve evlerde aile fertlerinin bizzat yaptıkları faaliyetler (tarımsal faaliyetler, tamirler ve ev işleri),
- 5) Evlerde çalıştırılan personele vergisi ödenmeden yaptırılan hizmetler.

Kayıtdışı ekonomilerin büyüklüğü uygulamada muhtelif yollarla saptanabilmektedir:

- 1) Belli sektörlerde veya bölgelerde yoğun bir vergi incelemesi yapılarak kayıtdışı faaliye-

tin genişliği saptanabilir. Bütün yurttaki benzer faaliyetlerde bu oranlarda kayıtdışı faaliyet bulunduğu varsayılarak bu tahmin bütün ekonomiyi kapsayacak şekilde genişletilebilir.

2) Belli sektör ve bölgelerde anketler yapılarak kayıtdışı faaliyetlerin büyüklükleri sorulur ve alınan cevaplara göre sonuçlar ülke çapında değerlendirilir.

3) Milli gelir hesaplamalarında gelirlerin kolayca gizlenebilmesine karşılık giderler maddi tezahürleri nedeniyle saklanamaz. Gelir ve giderler arasındaki saptanacak farklar kayıtdışı ekonominin büyüklüğü hakkında önemli ipuçları verebilir.

4) Doğrudan uygulanacak bir diğer metod ise hem işçilere, hem de işverenlere istihdam durumlarını ve çalışma saatlerini soran anketler düzenleyerek aradaki farkları saptamaktır.

5) Kayıtdışı ekonomi gizli kalmayı sağlama amacıyla banka sistemini kullanmayarak peşin ödemeleri tercih ettiğinden dolaşımdaki nakit büyüklükleri kara ekonominin gelişmesinde bir ölçek olarak da kullanılabilir.

Yukarıdaki açıklamamız, her ülkenin istatistik konusundaki eriştiği seviyeye göre kayıtdışı ekonomiyi saptama için bir çok bilimsel araştırma yapabileceğini ve ilgililerin ellerini kolalarını bağlayarak halkın tıptı tıptı vergisini ödemesini beklememeleri gerektiğini göstermektedir. Kayıtdışı ekonominin, kurulmakta olduğunu memnuniyetle izlediğimiz think-thank kuruluşları için araştırma önceliği olan bir konu olacağını düşünüyorum.

Bir ekonomide kayıtdışı ekonomi ve vergi kaçakları önemli boyutlara ulaşmış ise o ülkenin milli gelir, istihdam, kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına kesinlikle güvenilemez. Ve bu durumda ekonomik politikalar da uygulamada tam başarılı olamazlar. Örneğin, resmi sektör ile kayıtdışı sektörde kâr oranları ve yatırım eğilimleri farklıdır. Özellikle, hükümet kayıtdışı ekonominin üzerine gidecek yerde esasen yüksek vergi ödeyen kayıtçı ekonomideki mükelleflerin üzerine giderek vergi oranlarını yükseltirse ülkenin uluslararası rekabet gücü de olumsuz etkilenebilir. Ayrıca, kayıtdışı ekonomi genişlerken, kayıtçı ekonomide durgunluk varsa alınan tedbirler enflasyonu aniden azdırabilir. Kayıtdışı ekonomide çalışan işçiler istatistiklerde işsiz görünürler. (1983'te ABD'de 2.5 milyon, İngiltere'de ise 1.3 milyon, 1977'de de İtalya'da 4 milyon işçi kayıtdışı işlerde çalışmakta idi.)

Ülkemizde % 40-50 oranında bir kayıt dışı ekonomi ve bununla orantılı bir vergi kaybı olduğunu varsayarsak bu soruna çareler bulunduğu takdirde kamu sektörü açıkları bugünkü kadar büyük ve iç borç faizleri de bu kadar yüksek olmayabilirdi. Kayıtdışı ekonominin aşırı büyüklüğü kaynak ve gelir dağılımı sürecini de önemli ölçüde çarpıtır. Hatta, kayıtdışı ekonomi çok büyükse resmi istatistikler güvenilir olmaktan tamamen çıkabilir ve bunlara bakarak ekonomiyi yönetme olanağı kalmaz.

Yukarıdaki açıklamalar, ekonomi politikasını yürüten mercilerin acil olarak kayıtdışı ekonomi olayına gereken önemi vermelerinin zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Sayın Görüş okurları, bu sayıda ülkemizi temelden sarsabilecek iki konuya özet olarak temas ettim. TÜSİAD'daki görev değişikliği nedeniyle Görüş yazılarım burada noktalanmış oluyor. Yazılı ve sözlü olarak bizleri takdir ve teşvik eden nazik ilgileriniz dolayısıyla kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Saygılarımla

E. İhsan Özöl

Ayrıcalık taşıyor

Bu otomobilden çok az üretildi.

Yapımında, kaportasından koltuklarına

el işçiliği kullanıldı.

Ön paneli gülağacı kökünden.

Biyeleri, gümüş el işlemesi.

Panjurunda, tabii ki ustadının imzası var.

Derisi, konoli deri. Motoru, kendisine

yakışacak güçte. Güveni, konforu tam.

*Çünkü o, bir Akbank Visa Premier
sahibi için sınır tanımadan tasarlandı.*

Ne taşıdığını biliyor.

G ü v e n i n i z i n E s e r i

2000 YILINA, YENİ TEMPR

Yeni Tempra 2.0 i.e. ile artık güç sizde.

Bu duyguyu ve bu gücü, yeni Tempra 2.0 i.e. 'yi kullandığınızda tüm benliğinizde hissedecek, tüm gerçekliğiyle yaşayacaksınız. Yeni Tempra 2.0 i.e. ile 2000'li yıllara doğru gururla yol alacaksınız.

Yeni Tempra 2.0 i.e., kategorisinin en güçlü ve atak otomobili. 4 zamanlı ve 1995 cc'lik motoru, 0'dan 100 km/saat hıza sadece 10.1 saniyede ulaşıyor. Azami hızı saatte 195 km'yi buluyor. Kurşunsuz benzin kullanımına da uygun bu motor, elektronik ateşleme ve enjeksiyon sistemiyle üstün performansının yanısıra yakıttan da büyük tasarruf sağlıyor.

Yeni Tempra 2.0 i.e.'nin aerodinamik yapısı, yeni çizgileri heyecan verici. Ek güvenlik sağlayan fren ışıklı spoiler, komple boyalı ön ve arka tamponlar, yeni tasarım alüminyum alaşımlı jantlar, otomobilin renginde boyalı ve elektrik kumandalı dış dikiz aynaları bu görüntüyü tamamlıyor, yeni Tempra 2.0 i.e.'ye kendine özgü nitelikler kazandırıyor.

Koç

TOFAŞ

RA 2000 İLE YOL ALIN

Yeni Tempra 2.0 i.e. kendi kategorisindeki otomobillerin en geniş iç mekana sahip olanı. Bilgisayar teknolojisiyle tasarlanan sağlam ve dayanıklı yapısal elemanları, kapı içlerine yerleştirilmiş olan ve yan darbelere karşı koruyucu özelliğe sahip lateral barları ise Tempra güvenlik sisteminin vazgeçilmez unsurları.

Üstelik yeni Tempra 2.0 i.e. sizlere şimdi, tam otomatik klimalı modelinin yanısıra, klimasız modeliyle de sunuluyor.

Yeni Tempra 2.0 i.e. de tüm Tofaş otomobilleri gibi, kilometre sınırı olmaksızın 1 yıl mekanik, çürüme ve paslanmaya karşı 3 yıl garanti altında. Tofaş'ın tüm yurdu kapsayan yaygın servis ağı ile Opar'ın bol ve hesaplı yedek parça güvencesi ise her zaman yanınızda.

Evet, güç şimdi yeni Tempra 2.0 i.e. sahiplerinde. 2000'li yıllara güvenle ve prestijle yol almak için, siz de yeni Tempra 2.0 i.e.'yi seçin.

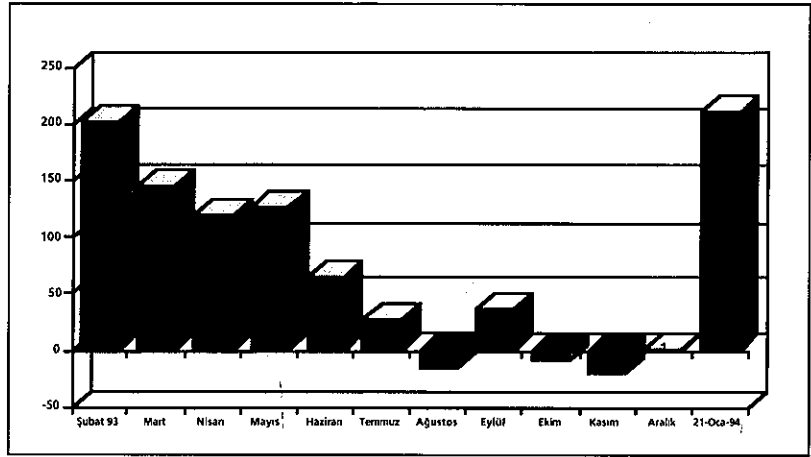
FIAT

Temel Ekonomik Göstergeler:

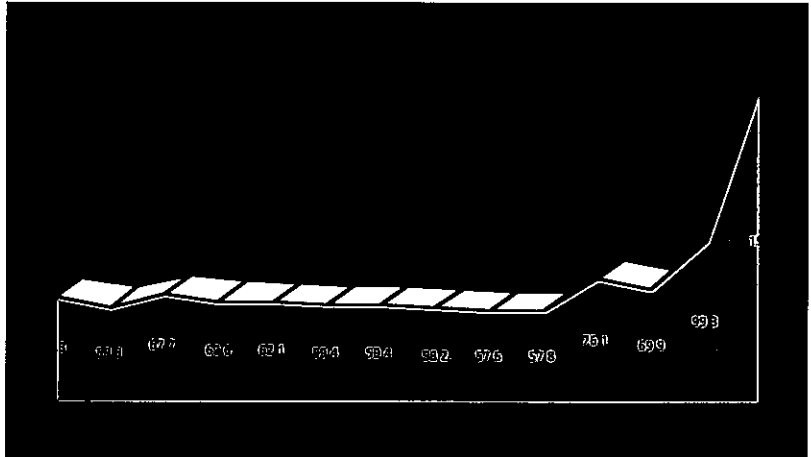
Dengeler bozuldu

- 1993 yılında piyasadaki aşırı likiditenin çekilmesi durdu ve Merkez Bankası açık piyasa işlemlerini yapamaz hale geldi. Açık piyasa işlemlerinden borçlar artış yüzdesinin azalması, likiditenin Merkez Bankası tarafından emilmediğini gösteriyor.

MB AÇIK PİYASA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR (YILLIK % ARTIŞ HIZI)

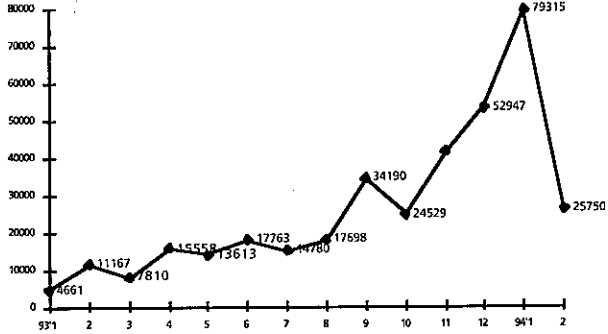

BİR GÜNLÜK BORÇLANMA FAİZLERİ

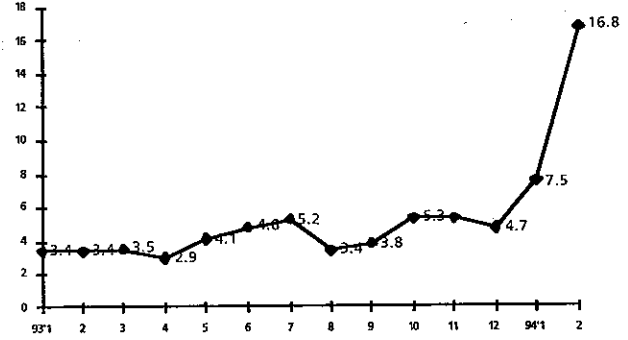
- Hükümetin faiz düşürme çabası sonucu para piyasalarında Merkez Bankası'ndan bir günlük borçlanmanın ortalama faizleri önce düştü, fakat Ocak ayında dövize hücum başlayınca, kurların yükselmesini önlemek için çok yüksek faiz düzeyine çıkmak zorunlu hale geldi.

İMKB İŞLEM HACMİ (MİLYAR TL)

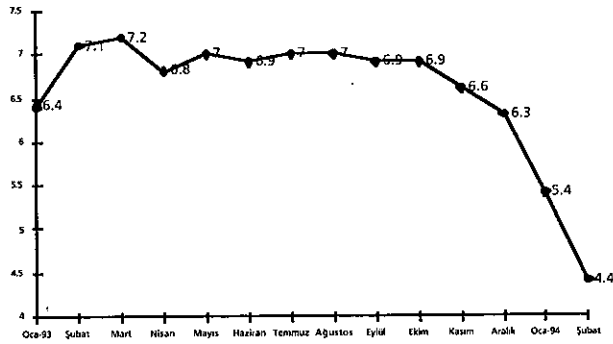
- Kriz ve döviz kurlarındaki ani patlama düzenli olarak yükselmekte olan İMKB işlem hacmini keskin bir biçimde düşürdü.

% 50\$ - % 50DM SEPET DEVALÜASYONU AYLIK % ARTIŞ (MB KURLARI)

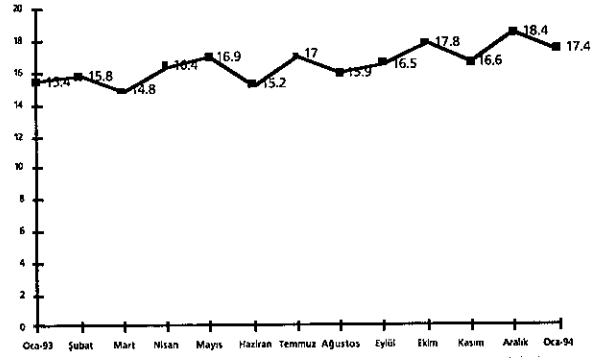
- Piyasada kalan likiditeyle, 1993 yılı ortalarında yükselmeye başlayan döviz kurları, Ocak ve Şubat 1994'te kriz düzeyine ulaştı.

MB DÖVİZ REZERVLERİ (MİLYAR \$)

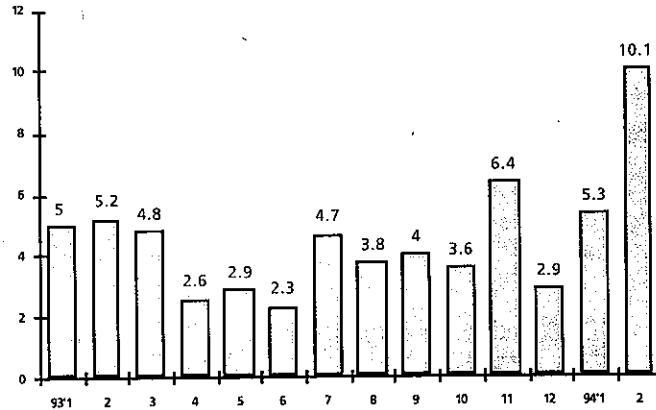
- Merkez bankası döviz baskısı önlemek için müdahale ederken döviz rezervleri eriyordu.

TOPLAM ULUSLARARASI BRÜT REZERVLER (MİLYAR \$)

- Halbuki Türkiye'nin toplam döviz rezervleri tarihinin en yüksek düzeyinde bulunuyor ve fiziki bir döviz sorunu ortaya çıkmıyordu.

DİE TOPTAN EŞYA FİYATLARI AYLIK ENDEKSİ

- Türk lirasının Ocak ayında devalüe edilmesi ve devalüasyonun daha sonra da günlük kur ayarlamalarıyla sürdürülmesi, Şubat ayı toptan eşya fiyat endeksine yansımıştır.

Dünya durgunluktan çıkma uğraşında

M. Orhan Altaş

1994 yılının başlarında ekonomi dünyasında en büyük sürprizi bankalara verdiği kısa vadeli borçlar için uyguladığı gecelik faiz oranını % 3'ten % 3.25'e çıkaran ABD Merkez Bankası (FED) yapmıştır. Beklentilerin bu yılın ikinci yarısına yoğunlaşmış olduğu bir ortamda FED'in böyle bir kararı almasındaki nedenin altında önümüzdeki dönemlerde olabilecek enflasyonist baskıyı azaltmak ve ekonomik büyümeyi desteklemek amacı yatmaktadır. Şubat ayının ikinci sürprizi ise Almanya'dan geldi. Almanya'nın ekonomisini canlandırmak için iskonto faiz oranlarını bu yıl da düşürmeye devam edeceğine inanan piyasa çevreleri, Alman Merkez Bankası'nın para arzında meydana gelen gelişmelerden ve ABD'deki faiz artırımını sonucu DM'nin değer kaybetmesinden hoşnut olmadığı gerekçesi ile faiz indirimini mart veya nisan aylarına sarkıtacağını tahmin etmekte idiler. Ancak, Merkez Bankası'nın çoğunluğun beklemediği bir anda iskonto faiz oranlarını düşürmesi ile, faiz indirimi için bir anlamda Almanya'yı bekleyen Danimarka, Hollanda, Belçika gibi bazı Avrupa ülkeleri de bu politikalarını gerçekleştirme fırsatı buldular. Nitekim, yıl boyunca Avrupa'daki durgunluk ve düşük enflasyon oranları nedeniyle birçok ülke faiz düşürme politikalarına devam edeceklerdir.

ABD'nin sıkı para politikası yönünde attığı adımı ise Kanada ve Avustralya dışında takip edecek ülke bulunmamaktadır. 1994 yılının başlarında dikkatleri çeken bir başka konu da ABD ve Japonya arasındaki ticari görüş-

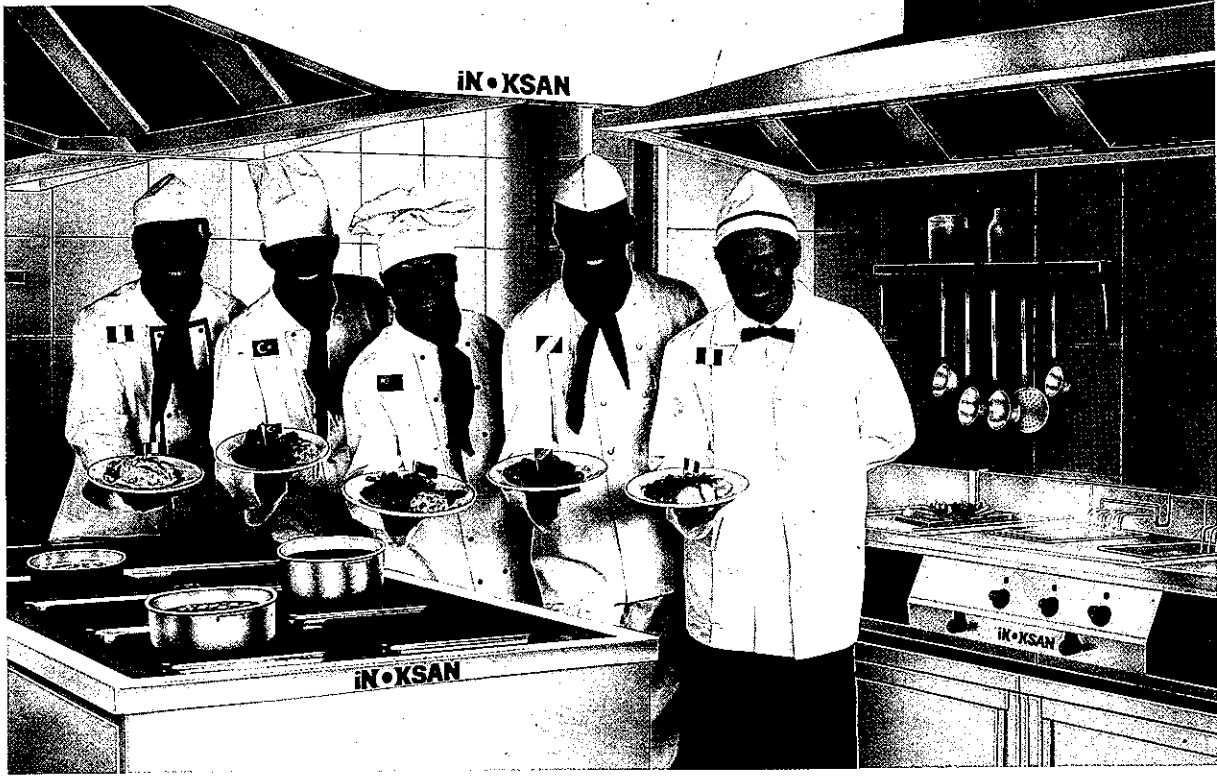
melerin bir sonuç vermemesi üzerine döviz piyasalarında Japon yeninin ABD dolarına karşı hızla değer kazanarak 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki en güçlü seviyelerine yaklaşmış olmasıdır.

Faizlerdeki değişiklikler yılın başlarında tahvil piyasalarında belirsizlik ve fiyatların düşmesi yönünde etki yapmıştır. Örneğin, ABD'deki faiz artırımını bu ülkenin tahvil piyasalarında yüksek faiz beklentisine giren yatırımcıların satışlarını gündeme getirmiş ve Avrupa tahvil piyasaları da bu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Yanısıra, Almanya'nın Ocak 1994 para arzı (M3) rakamının çok kötü çıkması Alman Merkez Bankası'nın faiz indirimini geciktireceği beklentisini doğurmuş ve tahvil fiyatlarının düşmesi yönünde etki yaparak satışları bu ülkede de yoğunlaştırmıştır.

Yıl içinde, Avrupa tahvil piyasaları teknik ve psikolojik etkilerden kurtulup, temel göstergeleri gözönüne alarak toparlanmaya geçecektir. ABD'de ise, FED'in faiz politikaları (faiz artışıları) tahvil piyasalarındaki toparlanmayı geciktirebilecektir.

Avrupa

Faizlerin 1994 yılında da düşmeye devam edeceği Avrupa'da en olumlu ekonomik gelişmeler İngiltere'de gerçekleşmektedir. Nisan ayındaki vergi artırımının ekonomiyi tekrar durgunluğa sokmasını önlemek için İngiltere bu yıl basında yaptığı faiz indirimine yıl içinde de devam edecektir. Avrupa ülkeleri içinde İngiltere'den sonra dur- ➤

Uluslararası kalitede **MUTFAK**

Projenizin her ayrıntısına özen gösterdiniz. Sıra mutfakta! İşletmenizin verimliliğini artıracak, en son teknolojiyle donatılmış, uluslararası kalitede bir mutfak yaratmak istiyorsunuz.

O halde İnoksan'la çalışmalısınız. İnoksan'ın dünyanın dört bir yanına ihraç edilen ürünlerinin tümü en titiz kalite kontrolla, en

ileri teknolojiyle üretilmiştir. Ayrıca İnoksan; Zanussi, Icematic, Carpıgıanı, Animo gibi dünyanın en büyük 30 kuruluşunun Türkiye temsilcisidir.

Projelendirmeden satış sonrası hizmete kadar uluslararası kalitede bir mutfak endüstrisi oluşturmanın her aşamasında İnoksan uzman kadrosu, yaygın ve hızlı servisiyle sizinledir.

Taahhüt Müdürlükleri
Bursa : (224) 243 36 66
İstanbul : (212) 275 59 93
Ankara : (312) 428 50 05
İzmir : (232) 421 86 28
Antalya : (242) 243 36 76
Adana : (322) 458 29 44

İNOKSAN
"mutfakta endüstri"

Mağazalarımız
Bursa : (224) 254 35 35
İstanbul : (212) 253 52 05
Ankara : (312) 231 92 61
İzmir : (232) 254 55 28
Samsun : (362) 234 20 94

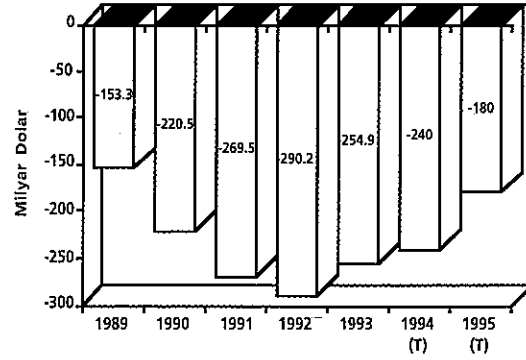
gunluktan çıkmaya aday ülkeler içinde Norveç ve İsviçre ön sıralarda yer alırken, bunları Fransa, Danimarka, İsveç ve Finlandiya izlemektedir. Ekonomik durgunluktan kurtulmaları daha zor olan ülkeler ise Belçika, İtalya, İspanya ve Almanya'dır. Almanya içinde bulunduğu ekonomik durgunluktan kurtulmak için 1992 yazından beri uyguladığı iskonto faizlerini düşürme politikasını bu yıl da uygulamaya devam ediyor. 1992 Temmuz'unda % 8.75 olan iskonto oranının 1994 yılı sonlarında % 4 civarına düşme olasılığı kuvvetli. Düşük faizlerin Almanya'da yatırımları artacağına, işsizliği düşüreceğine, tüketimi teşvik edeceğine ve DM'nin değer kaybetmesi ile ihracatın artacağına inananların aksine Alman iş çevreleri Merkez Bankası'nın faiz politikalarının sorunun çözümüne büyük bir katkısı olmayacağını, bunun yanında Alman ekonomisindeki maliyetleri düşürecek, işsizliği azaltacak ve rekabeti güçlendirecek önlemlerin alınması gerektiğini savunmaktadır.

ABD

ABD'de ise Merkez Bankası'nın (FED) 1989'dan beri bankalarla yaptığı bir gecelik borçlanma işlemlerine uyguladığı faiz oranlarını yükseltmesinden sonra, bu yıl sonunda kısa dönem faiz oranlarının % 4 seviyelerine çıkması sürpriz olmayacaktır. ABD'nin ekonomisini canlandırdığı son yıllarda faizlerdeki artış sinyalinin ardında uzun dönemde enflasyonun artabileceği tehlikesi yatmaktadır. Oysa ekonomide son 18 aylık trend devam ettiğinde halen % 6.5 civarında olan işsizlik oranının önümüzdeki yılda % 5.5-6 seviyelerine düşeceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla düşük işsizlik oranı ve yüksek kapasite kullanımının doğuracağı enflasyonist etkileri ortadan kaldırmak için 1995 yılında ekonominin büyüme hızının % 2-2.5 seviyelerine düşürülmesi gerektiğine inanan FED faizleri şimdiden yükselmeyi tercih etmiştir. Yanısıra, gerek ABD yönetimi gerekse FED başkanı kısa dönemin aksine uzun dönem faiz oranlarının düşmesi gerektiğini belirten açıklamalarda bulunmuşlardır.

ABD yönetimini en çok kaygılandıran konuların başında ise hızla büyüyen ve son 5 yılın en yüksek seviye-

ABD'deki Federal Bütçe Açığı

Kaynak: Morgan Stanley, International Investment Research, Şubat 1994

sine ulaşan dış ticaret açıkları gelmektedir. 1993 yılında 116 milyar dolara ulaşan dış ticaret açığının % 51'ini oluşturan 59 milyar dolarlık bölümü Japonya'ya karşı gerçekleşmiştir. Bunu 23 milyar dolara yakın açıkla Çin ve 11 milyar dolara yakın açıkla Kanada izlemektedir. Japonya ile olan sorunun diplomatik görüşmelerle çözülememiş olmasıyla hızla değer kazanan Japon yeninin ise tarafların somut adımlar atması ile tekrar 110-120 yen aralığına dönmesi mümkün olacaktır. Özellikle Almanya ile faiz farkının giderek açılması sonucu dolar, DM'ye karşı değer kazanmaya devam edecektir. ABD'de gerçekleşecek olan bir diğer önemli gelişme ise Federal bütçe açığındaki düşüş olacaktır. 1993 yılında 225 milyar dolar olan bütçe açığının 1994 yılında 240 milyar dolara, 1995 yılındaysa 180 milyar dolara düşmesi beklenmektedir.

Japonya

Japonya ise içinde bulunduğu durgunluktan kurtulmak için yılın başında 15.25 trilyon yenlik (yaklaşık 145 milyar dolar) bir ekonomiyi canlandırma paketi açıklamıştır. Japonya tarihinin bu en kapsamlı ekonomik paketi yaklaşık 6 trilyon yenlik gelir vergisi indirimi ve 9 trilyon yenlik kamu harcaması ve kredilerden oluşmaktadır. Ancak, istenilen ekonomik canlanmanın yalnızca bu paketle sağlanma olasılığı zor olduğundan Japon Merkez Bankası (BOJ) da bu yıl içinde iskonto faiz oranlarını tek-

rar düşürmek zorunda kalacaktır.

ABD yönetimi Japonya'dan böyle bir paketin uygulamaya konmasını olumlu karşılarken, ülkesinin Japonya ile olan dış ticaret dengesizliğini ortadan kaldıracak başka somut adımlar atılmasını da istemiştir. Bu amaçla ABD başkanı Clinton ile Japon başbakanı Hosakawa arasında görüşmeler yapılmış, fakat bir sonuç alınamamıştır. Çözumsuzluk karşısında ABD'nin Japon yeninin güçlenmesini isteyeceğine inanan piyasa çevrelerinin Amerikan doları satın Japon Yeni alımına geçmeleri ile Yen, Dolar karşısında 101.00 seviyesine kadar değer kazanmıştır. Japonya'nın Kanada'dan sonra ABD'nin ikinci büyük ithalatçısı olmasına rağmen dış ticaret dengesizliğinin Amerikan yönetimlerini rahatsız etmesinin ekonomik nedenlerinin yanında politik nedenleri de vardır. ABD, son yıllarda iç pazarının Japon ürünlerine olan talebini ülkesindeki iş sahalarının kaybı olarak yorumlamış ve bunun için kamuoyu oluşturmaya çabalamıştır. Japonya ile ABD arasındaki dış ticaret dengesizliğini iyileştirecek çözümse, ülkelerin bu soruna daha yapıcı yaklaşımları ve özellikle Japonya'nın ekonomisini daha çok dışa açması ile olanaklı gözükmektedir. ABD'nin Japon mallarına kota koyması durumunda ise Japonya'nın misilleme yapması gündeme gelecek ve bu ülkenin dış ticaretinde büyüme hızları çok yüksek olan diğer Asya ülkeleri önem kazanacaktır.

ve Türkiye

1993 yılında Türk ekonomisinde ihracatın durakladığı ithalatın ise patlama yaptığı bir yıl yaşanmıştı. Özellikle AB ülkelerinin içinde bulunduğu durgunluk ve aşırı değerli TL ihracatı olumsuz etkilerken, canlı iç pazar ise ithalatı körüklemişti.

Bu yıl ise, döviz kurları geçen yılın tersine ihracatı teşvik edecek ithalatı ise daraltacak şekilde gelişmektedir. Yanısıra, AB ülkelerindeki ekonomik canlanmanın Türk ihtiyaç ürünlerine olan talebi artıracacağı da görülmektedir. Yüksek faizler sonucu bu yıl ekonomik büyüme hızı yavaşlayacak ve ithalat hem talep nedeniyle, hem de pahalı kurların getirdiği maliyet artışları nedeniyle gerileyecektir.

Uluslararası kredi piyasalarında kaynak bulmaktaki sınırlamalar ve zorlukların yıl boyunca devam edeceğiyse açıktır. Bulunan yabancı kaynakların maliyetleri ise daha da yüksek olacaktır. Bunun yanı sıra, Türkiye ekonomisini incelemeye devam edecek olan değerlendirme kuruluşlarının ekonomiyi içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtaracak köklü önlemler alınmaması durumunda Türkiye'nin notunu bir kez daha düşürmesi gündeme gelebilecektir.

Mart ayının başlarında ertelenen 750 milyon dolarlık tahvil ihracı ise, dünya tahvil piyasalarındaki bu belirsizlik döneminin yarattığı talep düşüşlerinin ve Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu şartlardan etkilenmiştir. Her ne kadar kredi notunun düşürülmesi yüksek faizle giderilmeye çalışılmışsa da piyasalardaki tahvil talebi düşüklüğü de bu ihracın ertelenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin bu piyasalardan borçlanması ancak dünya tahvil piyasalarındaki toparlanma ve Türk ekonomisindeki belirsizliklerin ortadan kalkması ile tekrar gündeme gelebilecektir. □

Dünyadaki Enflasyon Oranları

	1992	1993	1994(T)
Kuzey Amerika			
ABD	3.0	2.9	2.9
Kanada	1.5	1.8	2.1
Avustralya	1.0	1.8	2.5
Yeni Zelanda	1.0	1.3	1.9
Latin Amerika	17.5	15.7	12.8
Avrupa			
Fransa	2.4	2.1	1.6
Almanya	4.0	4.1	2.8
İtalya	5.3	4.2	3.3
İngiltere	3.7	1.5	2.6
Belçika	2.4	2.7	2.3
Danimarka	2.1	1.3	1.7
Finlandiya	2.6	2.2	2.0
Holland	3.7	2.1	1.7
İspanya	5.9	4.5	3.4
İsveç	2.3	4.7	2.6
İsviçre	4.1	3.3	1.9
Asya/Pasifik			
Japonya	1.6	1.2	0.5
Asya	8.0	10.2	9.0

Kaynak: Morgan Stanley, International Investment Research, Şubat 1994.

Sağlam senaryo, iyi yönetmen

Halis Komili

Bir sinema sanatçısının film çekimi sırasındaki performansı gerçekten hayranlık uyandırıcıdır. Hiçbir film, sonunda bizim onu perdede izlediğimiz olay akışı sırasıyla çekilmez. Filmin sonundaki gözyaşlarıyla dolu ayrılık sahnesi ilk önce, en baştaki kavga sahnesi en sonunda çekilebilir. Film boyunca 20 kez Kars'a gitmesi gereken sanatçı, çekim aşamasında bir kez Kars'a gider ve birbirinden bağımsız bu 20 sahnenin çekimini tamamladıktan sonra geri döner. Daha sonra montaj aşamasında, bu sahneler film içinde ait oldukları yere oturtulur. Bu çalışma tarzı, sanatçının birbiriyle ilişkisi olmayan durumları, olayları, ruh hallerini, aralarında hiçbir geçiş olmaksızın, arka arkaya oyunlaştırmasını gerektirir.

Büyük konsantrasyon gerektiren, bu son derece güçlü performansta, oyuncunun iki önemli dayanak noktası vardır: Çekilmekte olan sahnenin filmin bütünlüğü içindeki yerini kavramasını sağlayan tutarlı, sağlam bir senaryo ve ne yaptığını, ne yapacağını iyi bilen bir yönetmen.

Kuşkusuz, sinema tarihi, doğru dürüst bir senaryosu olmayan ve anlık ilhamlara göre yönetilen binlerce film ile doludur. Senaryonun yandaki kahvede parça parça tamamlanıp, çekimi sürmekte olan filmin setine yettirildiği nice örnek vardır. Bu tür filmlerin kendi dar çevrelerinde, iç piyasanın kapalı dünyasında başarıya ulaştığı da görülmüştür. Ama dünyanın tek ve bü-

yük bir köye dönüşme eğilimi arttıkça, evrensel ölçütlerle uyum gösterebilenlerin ayakta kalacağı, diğerlerinin kırık dökük kenar mahalle sinemalarında kendine yer açmaya çabalayacağı açıktır.

Türkiye ekonomisinin oyuncularını, geçmişte hangi yönetmenlerle hangi senaryolar çerçevesinde oynamış olursa olsunlar, bugün artık, ellerine tutuşturulan yarım yamalak bir senaryoyla yetinmek istemiyorlar. Ekonomik hayatın farklı alanlarındaki değişik rollerin, bütünlüğü olan bir film içinde eriyebilmesi için, dünya şartlarına uygun tutarlı bir senaryo ve bu senaryoya hakim bir yönetmene ihtiyaç duyuyorlar

* * * *

Biliyoruz ki, bugün yaşadığımız dünyanın yeni uluslararası realiteleri var ve Türkiye bir dünya ülkesi olmak istiyorsa bu realitelere uymak zorunda.

Soğuk harbin sona ermesiyle, dünya ekonomisinin yeni arenasını şekillenmeye başlamıştır. Teknoloji ve üretimin paylaşıldığı, mali ve parasal politikaların koordinasyon içinde götürüldüğü bir arenadır bu. Gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmek için bu arenada mücadele edebilmek, bu mücadelenin kurallarına uyabilmek lazımdır. Bu arenada yüksek enflasyona, yüksek kamu açıklarına sahip memleketlere yer yoktur. Bu arenada yer alacak memleketlerin itibarlı paralara sahip

olmaları, demokrasi ve insan hakları konularında rüş-lerini ispat etmeleri gerekmektedir.

Türkiye bu arenada yer alma konusunda önemli mesafeler katetmiştir. Dünya kamuoyunda, öncelikli ülkeler arasında yer almaya, kendine yüksek hedefler koymaya başlamışken, politik depremler yüzünden film yarıda kalmış, set tatil edilmiş, kadrolar dağıtılmıştır.

Oysa 1980'lerdeki reform hareketleriyle önemli gelişmeler sağlanabilmişti: Dış ticaret serbestleştirilmiş, dünya piyasalarında rekabet gücü kazanılmaya başlanmıştı. Yeni pazarlar açılmasında, Avrupa ile Gümrük Birliği'ne giden yolda önemli mesafeler katedilmişti. Yabancı sermaye girişi kolaylaştırılmış, reformların gerektirdiği yasal ve bürokratik düzenlemeler gerçekleştirilmişti. Ancak, bu reformların bir sıçrama tahtası olarak kullanılması ve gerçekleştirilen değişikliklerin kurumsallaşmasının sağlanması ve eğitim reformu gibi bazı toplumsal reformlarla desteklenerek, değişimin ülkenin tüm hücrelerine yayılmasının sağlanması gerekiyordu.

Bunun yerine, iç politikanın kısır alanına kapatılarak, önce reform hareketinden koparıldık, ardından da gündemimiz kısa vadeye, hatta çok kısa vadeye endekslen-di. Kamu sektörünün hastalığı ağırlaştı ve hastalık bütün ekonomiye yayıldı. Makro dengeler bozuldu ve kısa vade için bile karar alınamayan, başıboş bir akış içinde sürüklenmeye başladık. Türk ekonomisinin dinamik ayağını oluşturan özel sektör de, diğer ayaktaki kangren yüzünden hayati tehlikeyle karşı karşıya kaldı.

Bugün artık, 1980'lerdeki noktamızdan çok geriye düşmüş durumdayız. Ona yüksek hedefleri gösterebilmek için, hastayı önce yataktan kaldırmak zorundayız.

Kimilerinin ileri sürdüğü gibi kriz günleri geride

kalmadı. Aksine, derinleşme istidadı gösteren bir bunalımın ilk basamaklarındayız. Ocak ayında başgösteren döviz bunalımı, vücuttaki hastalığın kısmi bir dışavurumundan başka bir şey değildir. Bu durumdan çıkmanın tek yolu vakit geçirmeden, inandırıcı ve tutarlı bir ekip çalışmasıyla, kısa vadenin güdümünden kurtularak, gerekli reformları başlatmaktır. Bu reformlar, öncelikle fiyat istikrarının sağlanmasını ve rekabet gücünün yeniden kazanılmasını hedeflemelidir.

Hastayı yatağından kaldırmak için uygulanacak tedavinin dört temel unsuru bulunmaktadır.

Mali reform: Vergi tabanını yayan ve rekabet gücünü artırma hedefiyle uyumlu oranları öngören bir vergi re-

formu. Yanısıra, kamu harcamalarının radikal biçimde kısılması, kesin bütçe disiplini ve hem kamu açıklarını azaltacak, hem de kaynak yaratacak olması açısından, mali reformun vazgeçilmez bir parçası olarak özelleştirme.

Bağımsız Merkez Bankası: Hiçbir otoritenin Merkez

Bankası'nı para basmaya zorlayamayacağı bir yasa.

Serbest dış ticaret: Uluslararası fiyatların, fiyat istikrarını sağlayıcı rolünden faydalanmak ve AB ile Gümrük Birliği hedefine ulaşmak.

İşçi, işveren ve hükümet diyalogu: Bu üç kesimin, fiyat istikrarının temin edilmesinde müşterek hareket etmeleri.

Bu dört temel unsuru gözönünde tutan bir program bir an önce oluşturulmalı ve güven verici bir ekip çalışmasıyla uygulamaya konmalıdır. Çünkü, Türkiye ekonomisi, dünya şartlarına uygun bir senaryonun gerektirdiği niteliklere büyük ölçüde sahiptir ve oyuncular da bir an evvel bu sağlam senaryoyu görmek istemektedirler. □

**"Türkiye ekonomisinin oyuncularını,
artık ellerine tutuşturulan yarım
yamalak bir senaryoyla yetinmek
istemiyorlar. Dünya şartlarına uygun
tutarlı bir senaryo ve bu senaryoya
hakim bir yönetmene ihtiyaç
duyuyorlar."**

Şiddetten sıyrılamayan bir dünya

Soli Özel

Henüz düzenden pek bir iz yoksa da dünyanın, eskiyi andıran bazı gelişmelere rağmen, oldukça yenilediği şüphe götürmüyor. Yeni yıl, NAFTA'nın yürürlüğe gireceği gün olan 1 Ocak'ta, Meksika'nın Güney eyaletlerinden Chiapas'taki bir silahlı başkaldırıyla başladı. Muhtemelen Meksika devriminden beri bu ülkede görülen en önemli siyasal hareketin öncülüğünü yapan Zapatist Milli Bağımsızlık Ordusu adlı örgütün talepleri, çoğunluğunu yerlilerin oluşturduğu bu fakir eyaletteki düzenlemelerin ötesine gitti. Meksika hükümeti önce orduyu kullanarak bu sorunu halletmek istediye de gerek NAFTA nedeniyle insan hakları konularındaki Amerikan kamuoyu hassasiyetini ciddiye alma zorunluluğu, gerekse de hareketin tüm ülkedeki popüleritesi sonucu siyasi çözümü tercih etmek durumunda kaldı. Gerillalarla yapılan müzakereleri Cumhurbaşkanı Salinas tarafından yeni başkanlık seçimlerinde iktidar partisi PRI'nın adaylığına layık görülmeyen Mexico City eski belediye başkanı Camacho sürdürdü. Tüm ülkede siyasi reform yanlısı bir dalganın kabarmasına yol açan Zapatistalar Şubat sonunda, hükümetle yapılacak reformlar konusunda geçici bir anlaşmaya vardılar. Beklendiği şekilde Meksika hükümeti sözünü tutar ve bazı reformları uygulamaya koyarsa bu yıl yapılacak seçimlerin nihayet tam anlamıyla serbest olabileceğine ve PRI'nın de 1929 yılından beri süren iktidarını kaybedebileceğine inanılıyor.

Ortadoğu: İsrail'in işgali altındaki Filistin topraklarında da nitelikçe bugüne kadar görülmemiş bir katliam so-

nucu siyasi gelişmeler kökten sayılacak bir dönüşüme uğradı. Fanatik dinci/milliyetçi bir örgüte mensup ve İsrail ordusunda muvazzaf subay olan bir doktorun İbrahim Camii'nde sabah namazlarını kılmakta olan müminlere ateş açarak aralarından kırkını öldürmesi ve yaklaşık yüzellisini yaralaması üzerine zaten her zaman gergin olan el Halil şehrinde ve diğer Batı Şeria şehir ve köylerinde yer yerinden oynadı. İsrail Cumhurbaşkanı Weitzman'ın taziyet sunmak üzere el Halil'e gitmesi de, Başbakan İzak Rabin'in bu utanç verici hunharlığı en sert sözlerle kınayarak katilin dahil olduğu grubu Hizbullah'la eş tutması da öfke patlamasını durdurmaya yetmedi. Başkan Clinton'un İsrail ve FKÖ'yü barış görüşmelerini sürdürmek üzere Washington'a çağırmasına rağmen, İsrail'in çok daha dramatik bazı adımlar atmaması halinde Yaser Arafat'ın müzakereleri sürdüremeyeceği, böyle bir şey yaptığı takdirde kendi halkı indinde tüm meşruiyetini yitireceği görüldü. Bu korkunç olay üzerine FKÖ-İsrail anlaşmasına göre ancak iki yıl sonra görüşülmeye başlanması düşünülen İsrail yerleşim bölgeleri sorunu gündemin en başına fırlayıverdi. Suriye, Lübnan ve Ürdün de İsrail'le sürdürmekte oldukları barış görüşmelerini şimdilik askıya aldılar.

Şiddet Ortadoğu'daki diğer ülkelerde de egemenliğini sürdürmeye devam etti. Mısır'da İslamcı şiddet turizmin gelirlerinin neredeyse sıfıra inmesine yol açan bombalama ve öldürme hareketlerine devam ederken, zaten durgunluk içinde olan ekonomi daha derin bir bunalıma ve

işsizliğe sürükleniyor. Devlet de şiddete misliyle cevap vermeye devam ediyor. Ayrıca son yıllarda sosyal konularda İslamcı güçlere verilen tavizlerin bir kısmından da vazgeçiliyor. Meşruiyetini neredeyse tümünden yitirmiş ve herhangi bir yeni politikayı uygulayamayacak kadar çürümüş bir yönetim ve militan gruplar arasında kalan hal-kın, gittikçe daha fazla sözü edilen bir askeri darbe olasılığına nasıl yaklaşacağı merak ediliyor.

İki yıl önce, seçimleri kazanan FIS'e (İslamcı Selamet Cephesi) iktidarı kapırmamak için darbe yapılan Ceza-yir'de de işler her gün daha kötüye gidiyor. Hiçbir reform programı uygulayamayan, halkın desteğini sağlayacak hiçbir girişimi başlatamayan hükümete bağlı resmi ve gayri resmi silahlı güçlerle İslamcı militanlar ara-

sındaki çatışma, cinayet ve kıyımlarda bugüne kadar binlerce kişi öldü. Hükümetin tüm partilerle toplanarak kendine bir meşruiyet platformu yaratma çabaları boşa çıkarken, artık FIS'in bile hunharca cinayetler işleyen bazı silahlı İslamcı gruplara hakim olamadığı görülüyor. Hükümetle FIS arasında üçüncü ülkeler aracılığıyla yapılan bazı temasların barışçı bir yönetim değişikliğini sağlayamaması halinde ülkede çok kanlı bir iç savaşa gidilmesinden endişe ediliyor.

Petrol gelirlerinin astronomik rakamları bulmasından beri yaşanan en derin ekonomik ve mali bunalım Suudi Arabistan hükümetinin de bütçesine daha ciddiyetle eğilmesine ve bazı mali tedbirler arayışına girmesine yol açtı. Yıllardır süren bütçe açıklarını kapayacak mali kay-

naklara, Körfez Savaşı'ndan sonra artık sahip olmayan Suudlar'ın, genelleştirilmiş bir ulufe sistemi şeklindeki ekonomik yapılarını nasıl değiştirecekleri merakla bekleniyor. Bu arada Avrupalılar'ın, özellikle de Fransızlar'ın, Irak'a karşı uygulanan ambargonun kaldırılması konusunu biraz sıkça konuşmaya başlamaları üzerine, Suud hükümeti 6 milyar dolarlık yeni uçak filosunu Amerika şirketi Boeing'den almaya karar verdi. Avrupalılar'ın Airbus'ına yutkunmak düşerken, Fransızlar haksız rekabet ve siyasi yönlendirme yaptığı iddiasıyla ABD'yi GATT'a şikayet etmek istediklerini duyurdular.

Afrika: Cehaletle mağrurluğun biraraya geldiklerinde en olumlu siyasetleri bile nasıl zehirleyebileceklerinin en somut örneği olan Somali'de ülke ABD birliklerinin çekilmesinden sonra doğacak karışıklık ve muhtemel vahşete hazırlanıyor. Son derece başarıyla sürdürülmüş olan kıtlık kurbanlarına yardım etme ve erzak naklinin önünü açma operasyonları yanında, tuhaf bir inatla Somali'deki siyasi gruplar arasına girerek birini düşman ilan etme basiretsizliğini gösteren ABD'nin birlikleri Mart ayı sonunda Somali'yi terk etmiş olacaklar. BM görevlilerinin de bundan sonra uzun süre ülkede kalamayacakları tahmin ediliyor. Gözlemciler, kendisine karşı girişilen saldırılar sonucu güç ve prestiji artan Muhammed Aidid'in iktidar için mücadele edeceğini, ABD ve BM birliklerinin ayrılmasıyla Somali'nin yardım öncesinden daha da beter bir karışıklık içine gireceğini öngörüyorlar. Televizyon kameralarından uzak olduğu için dikkatleri üzerine yeterince çekemeyen Angola'daki iç savaş da tüm şiddetiyle sürüyor. Binlerce insan savaş ve açlık yüzünden kırılırken, barışa yönelik ümitler bir türlü kalıcı somut gelişmelere dönüşemiyor.

Güney Afrika'da nisan ayında yapılacak seçimler öncesinde siyasi krizi ve bundan kaynaklanacak muhtemel şiddeti önleme yolunda önemli bir adım şubat sonunda atıldı. Irkçı rejimin sona ermesinden sonra yapılacak ilk eşit ve çoğulcu seçimlere, aşırı ırkçı beyazlarla çoğunluğu Zulu'lardan oluşan Inkatha özgürlük partisi katılmama kararı almışlardı. Zulu'ların çoğunlukta olduğu bölgede özerklik talep eden Inkatha'nın seçimlere katılmaması ve Nelson Mandela'nın partisinin kazanması halinde şiddetli çatışmalar bekleniyordu. Şubat sonunda varılan bir anlaşmayla Inkatha seçimler için ►

kayıt yaptırmaya karar verirken Afrika Ulusal Kongresi de yeni Anayasa'nın bazı bölümlerinin uluslararası araçların da katılacağı müzakerelerde gözden geçirilmesi ni kabullendi.

Asya: Japonya'daki reformcu hükümet yerleşik çıkarların gücü karşısında bazı geri adımlar atmak zorunda kaldı. Siyasi sistemi yeniden düzenleyen yasa tasarısı Meclisten geçmesine rağmen Japon senatosunda reddedilerek hükümeti zor durumda bıraktı. İstifa ile taviz arasında ikinci yolu seçen Başbakan Hosokawa bu şekilde kırılmış da olsa reform programının önemli bir parçasını gerçekleştirmiş oldu. Şubat ayı başında ABD'ye giderek Japonya'nın ekonomik reform programları ve dış ticaret politikaları konusunda Başkan Clinton'la konuşan Hosokawa herhangi bir anlaşmaya varamadan ülkesine döndü. Ekonomiyi idare eden bürokratların gücünü kıramadığı için ABD'nin beklediği bazı adımları atamayan Hosokawa aynı zamanda Clinton'a kafa tutmanın kendisine getireceği siyasi avantajı da ülkesinde kullanmaya çalışacak. Bu arada iki ülkenin ticaret konularında anlaşamamaları üzerine ciddi bir ticaret savaşı ihtimali gündeme geldi ve ABD Hükümeti bu savaşın ilk salvolarını atmaya başladı. Mart sonuna kadar cep telefonlarındaki korumacılığa karşı alınacak önlemlerle başlayacak bir dizi ekonomik kararın Japonya aleyhinde yürürlüğe girmesi bekleniyor.

Kuzey Kore'nin nükleer silah ürettiğine ilişkin şüphelerden kaynaklanan ve son birkaç aydır tırmanan gerilimse Şubat'ın son haftasında gevşedi. Kuzey Kore'nin Uluslararası Atom Komisyonu'nun incelemelerde bulunmasına rıza göstermesi ve kolaylık göstereceğini açıklamasından sonra Güney Kore de bir karşı jest yaparak ABD ile birlikte her yıl yapılan askeri manevraları iptal ettiğini açıkladı.

Artık Myanmar adıyla anılan Burma'da Nobel Barış Ödülü sahibi bayan Aung San Suu Kyi'nin dörtbuçuk yıldır ev hapsinde tutulmasına rağmen siyasi bir güç olmaya devam ettiği kanıtlandı. İnsan haklarındaki sicili yüzünden dünyadan dışlanan generaller rejimi bir ABD'li

Kongre üyesinin bayan Kyi'yi ziyaretine rıza gösterdi ancak kendisinin evinden çıkarak siyasete başlamasına izin veremeyeceğini de ekledi.

Vietnam savaşlarının bitmesinden ve Kuzey ile Güney'in birleşmesinden 19 yıl sonra Vietnam'ın savaşın galibi olduğu tescil edildi. Tüm gelişmiş ülkelerin yıllardır yatırım yapmak için sıraya girttikleri Asya'nın yeni kapıları olmaya aday bu komünist ülkeye karşı uygulanan ticaret ambargosu nihayet kaldırıldı. Yıllardır hem ABD'nin intikam duyguları hem de savaşta kaybolup akıbetleri bilinmeyen askerlerin ailelerinin içerideki baskıları nedeniyle kaldırılamayan ambargo Amerikan iş aleminin lobi faaliyetleri sonucu geçmişte kaldı. Kararın verilmesinden birkaç saat sonra Pepsi Cola, Ho Shi Minh şehri (eski adıyla Saygon) sokaklarında bedava içecek dağıtarak kutlamaları başlattı.

Soğuk Savaş'ın bitişini hızlandıran ülkelerden Afganistansa, Sovyet işgalinden bile daha feci bir ateş ve barut sarmalı içinde kendini tüketmekle meşgul. Mücahitler'in komünist hükümeti düşürüp, Kabil'i almalarından beri çeşitli gruplar birbirleriyle kıyasıya bir iktidar mücadelesi veriyorlar. Milyonlarca Afgan göçmen konumunda Pakistan veya İran'daki kamplarda sürünüyor.

Tacikistan'daki İslamcı hareketin bastırılmasına katkıda bulunan Rus birliklerinin de katkısıyla, bu ülkenin hükümeti İslamcı gerillaları vurmak üzere Afganistan'a girebileceğini belirtti.

Rusya: Yeni yıl uluslararası alanda Rusya'nın gittikçe daha çok öne çıkmasına, Rusya içindeyse daha muhafazakâr ve Rus milliyetçiliğine açık bir ekibin ağırlık koymasına tanıklık etti. Rusya eski Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetler üzerindeki etkisini yeniden tesis ederken, özellikle Bosna-Hersek konusunda aldığı tavırlar ve son anda koyduğu diplomatik ağırlıkla Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan bir coğrafyada kendisine rağmen hiçbir şey yapılamayacağı mesajını dostu düşmana vermiş oldu. Ülkenin içinde ise yeni Parlamento Yeltsin'e kök söktürmeye devam ediyor. Hükümetin kuruluşunda Rusya'nın hızlı reformcuları devre dışı kalırken Başbakan Çernomyrdin'in

ağırlığı ve etkisi arıyor. Cumhurbaşkanı Yeltsin'i çıldırtan bir hamleyle hem 1991 Ağustos'undaki darbeyi düzenleyenleri hem de geçtiğimiz Ekim ayında Parlamento binası içinde direniş yaparak Yeltsin'le 'darbeleşen'leri affeden yeni Parlamento Aralık ayında yapılan tahminlerin aksine ülkedeki en önemli güç odağı haline gelmeye başlıyor. Uzamış bembeyaz sakalları ve üzerinde madalyalı asker üniformasıyla hapisten çıkan eski Başkan Yardımcısı Rutskoy'un da gelecek Cumhurbaşkanı seçimlerinin en kuvvetli adaylarından olması bekleniyor. ABD ile Rusya arasındaki balayı da yavaşça sona eriyor. Her ne kadar Rusya'nın yapıcı diplomasisinden memnun olduklarını söylüyorlarsa da Amerikan yönetimi içinde endişeler başgöstermeye başladı. Kariyerine Ankara'da başlamış bir CIA ajanının bulunduğu çok önemli karşı istihbarat görevinde Sovyetler Birliği ve daha sonra da Rusya için casusluk yaptığının anlaşılması üzerine her iki ülke diğerinin bir diplomatını sınır dışı etti. Rusya son olarak da NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" projesine ilgi göstereceğini belirtti.

Avrupa: Rusya'nın da şimdilerde ilgilendiğini söylediği bu proje, Rusya'nın tehditleri yüzünden eski Varşova Paktı ülkelerini NATO'ya almaktan vazgeçen Başkan Clinton'un bu ülkeleri sakinleştirmek için bulduğu, pek de tutarlı olmayan, bir orta yol çözümüydü. Seçildiğinden beri ilk kez Avrupa'ya giden ve oradayken NATO müttefiklerini ABD'nin Avrupa'ya hâlâ önem verdiği konusunda ikna etmeye çalışan Clinton, Çek Cumhuriyeti'ni ve Ukrayna'yı da ziyaret ettikten sonra Rusya Federasyonu'na gitti. Ukrayna Cumhurbaşkanı Kravçuk'la nükleer silahların sökülmesi için yapılan anlaşmaya Ukrayna Parlamentosu hiç de sıcak bakmıyor. Rusya'da iken daha önce Yeltsin'e vermiş olduğu koşulsuz desteği sürdüren Clinton Rusya'dan ayrılır ayrılmaz, ABD'nin de destek verdiği reformcu kadronun siyaset sahnesinden tasfiyesi gerçekleşti. Başkan Yeltsin'in kendisi de reformların biraz daha yumuşatılması gerektiğinden bahsetti. Avrupa'daki son durağı Cenevre olan Clinton'un Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ile beş saat süren görüşmesinde, Esad'ın Ortadoğu dengelerindeki önemi bir kez daha teyid edildi.

Ekonomik dertlerini bir türlü halledemeyen ve siyasi gelişmeler konusunda neredeyse tam bir karanlıkta olan

Avrupa Birliği, İsveç, Avusturya ve Finlandiya'nın da Birliğe dahil edilmesi için yapılmakta olan müzakereleri olumlu yönde bitirdi. Birliğin dönem başkanlığını yapan Yunanistan'ın Makedonya ile sınırlarını kapatması ise Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Mahkemesi'ne başvurusuna yol açtı.

İtalya'da 27 Mart'ta yapılacak seçimler, bu ülkenin yeni siyasi geleceği konusunda önemli bir adım olacak. Başın kralı Berlusconi'nin yeni kurduğu "Bastır İtalya" partisiyle sürpriz bir atağa kalktığı ülkede eski Komünistlerin başını çektiği koalisyon da şans tanınıyor. Mayıs ayında Cumhurbaşkanlığı ve sonbaharda da genel seçimlere hazırlanan Almanya'da metal işçileri iş güvenliği garantisi karşılığında düşük zam oranlarını kabul ederek yeni toplu sözleşmelerini imzaladılar. Fransa'da hükümet yeni bir ekonomik paketi açarken, Başbakan Balladur'un popülaritesi ilk kez yüzde ellilerin altına düştü. Tarih öncesinin son kurumlarından Fransız Komünist Partisi de sonunda 21 yıllık genel sekreteri Marchais'yi değiştirmeyi becerebildi. İngiltere'de hükümet yasadışı İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun siyasi kolu Sinn Féin'in önderi Gerry Adams'a ABD'de konuşmasını sağlayacak bir vize verilmesini hoş karşılamadı. Adams ise gerek ABD'de, gerekse İrlanda'da yaptığı konuşmalarda, İngiliz hükümeti ile İrlanda Hükümeti arasında imzalanan anlaşmaları yetersiz ancak umut verici bulunduğunu belirtti. İngiliz Hükümeti'nin Malezya'ya silah satabilmek için bu ülkeye mali yardımda bulunduğunun ortaya çıkmasından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti.

ABD: Geçen yılın sonlarında üst üste siyasi zaferler kazanan Başkan Clinton'un siyasi talihi tersine dönmeye başladı. Bugüne kadar sadece Rusya konusunda çizgisi belli bir siyaset izleyen Clinton yönetimi, Rusya'da milliyetçilikle yayılmacılığın iyice palazlanması ve casusluk skandalının ortaya çıkması üzerine zor durumda kaldı. İç politikada da Clinton'un eyalet valisiyken yapmış olduğu bir yatırımla ilgili gelişmeler hükümetin güvenilirliğini erozyona uğrattıyor. Başkan'ın en çok önem verdiği konu olan Sağlık Reformu da bu yüzden gerek ülkede gerekse Kongre'de önemli ölçüde destek yitirdi. Dünya Ticaret Merkezi'ne bomba koymaktan yargılanan 4 Müslüman Arap'la ilgili mahkeme kararının El Halil katliamının hemen sonrasına rastlaması, misilleme beklentileri yarattı. ►

Kış Olimpiyatları öncesindeki üç hafta boyunca Amerikan gündeminin en önemli maddesi ise, buz patencisi Nancy Kerrigan'a yapılan saldırıyı rakibi Tonya Harding'in örgütleyip örgütlenmediği. Sonuçta Norveç'teki oyunlarda Kerrigan ikinci olurken, Harding dereceye bile giremedi. Los Angeles kenti, bir kaç ay önceki yangınlardan sonra bu kez de 6,6 şiddetinde bir depremle sarsıldı ve 13 milyara ulaştığı tahmin edilen bir maddi hasar ortaya çıktı.

Latin Amerika: Vietnam'a karşı uygulanan ticaret ambargosunun kalkmasından sonra ABD'nin bu tür uygulamalarla baskı altında tuttuğu tek ülke olarak Küba kaldı. Castro rejimini değiştirmeye niyetli görülmesine bile, Küba ekonomisinde de önemli ölçüde kapitalistleşme ve yabancı yatırıma açılma başladı. ABD'deki reaksioner Küba lobisi nedeniyle iş aleminin ve bazı aydınların bastırmalarına rağmen yönetim adıyla olan ilişkilerini yumuşatmaya yönelemiyor. Bu arada Castro'nun kendi kızı da ABD'ye sığındı.

Maliye Bakanı Fernando Henrique Cardoso'nun son derece başarılı siyasi manevralarından sonra skandallar içinde yüzen Brezilya parlamentosu, denk bir bütçe gerçekleştirilmesini amaçlayan bir Anayasa değişikliğini kabul etti. Bu şekilde bütçeye 22 milyar dolar aktarılması bekleniyor. Costa Rica'da yapılan seçimlerde sosyal demokratlar iktidara gelirken, Guatemala'da referandum sonucu parlamento ve Anayasa Mahkemesi toptan istifa etmek zorunda kaldı. Ülke-deki gerillalarla da nihayet anlaşma sağlandı. Bir türlü siyasi istikrar yakalayamayan Venezuela'da bu kez de mahkumlar ayaklandılar. Eski varlıklı günlerin özlemi içindeki bu ülkede de ekonomik reformların uygulanması siyasi kaygılar nedeniyle gecikiyor. Peru'nun darbeci cumhurbaşkanı Fujimoro, 1992 seçimlerinde verdiği söze rağmen aday olmaya karar verdi. Cumhurbaşkanı iken yaptığı darbeden sonra terör konusunu büyük ölçüde kontrol altına alan ancak bu arada ordunun insan hakları ihlallerine göz yuman Fujimoro'nun Peru'ya ekonomik stabilizasyonu getirmeyi başarmasına karşılık

seçimlerin çekişmeli geçmesi bekleniyor. Haiti'de halk ülkeye karşı uygulanan ambargonun ceremesini çekiyor. Seçilmiş başkan Aristide'i bazı konularda taviz vermeye ikna etme çabaları sonuç vermezken, askeri cunta iktidarını, ABD ise seyirciliği sürdürüyor. Halk açlıktan ölmeye başlamışken, BM ambargoyu daha da sertleştireceğini söylüyor.

Bosna-Hersek: Batı dünyasının yüz karası olarak sürmeye devam eden Bosna-Hersek'teki savaş ve katliamların Saraybosna bölümü bir süre için durdu. Altı çocuğun ardından ertesi gün ölen on sivilin de harekete geçiremediği NATO vicdanı, Saraybosna'nın pazar yerine atılan

bir bombanın 67 kişiyi öldürmesiyle nihayet bir duyarlılık gösterebildi. Sırp-lar'a on gün içinde 20 kilometrelik bir mesafenin gerisine çekilmeleri ve silahlarını BM kontrolüne bırakmaları ultimatomunu veren NATO'nun bombardımana başlamasına bir gün kala devreye giren Rusya Sırp-ları kurtardığı gibi Balkanlar'ın da kendisinden sorulduğu mesajını cümle aleme vermiş oldu. Rus askerleri BM Barış Gücüne dahil olarak hükümetlerinin aylardır desteklemiş olduğu Sırp güçlerinin bulunduğu bölgelere 'tarafsız' bir güç olarak yerleştiler. Batı stratejistlerinin Rusya'nın Adriyatik kıyılarına inmesi olgusunu iyice düşünmeleri gerekirken, ateşkesin ardından

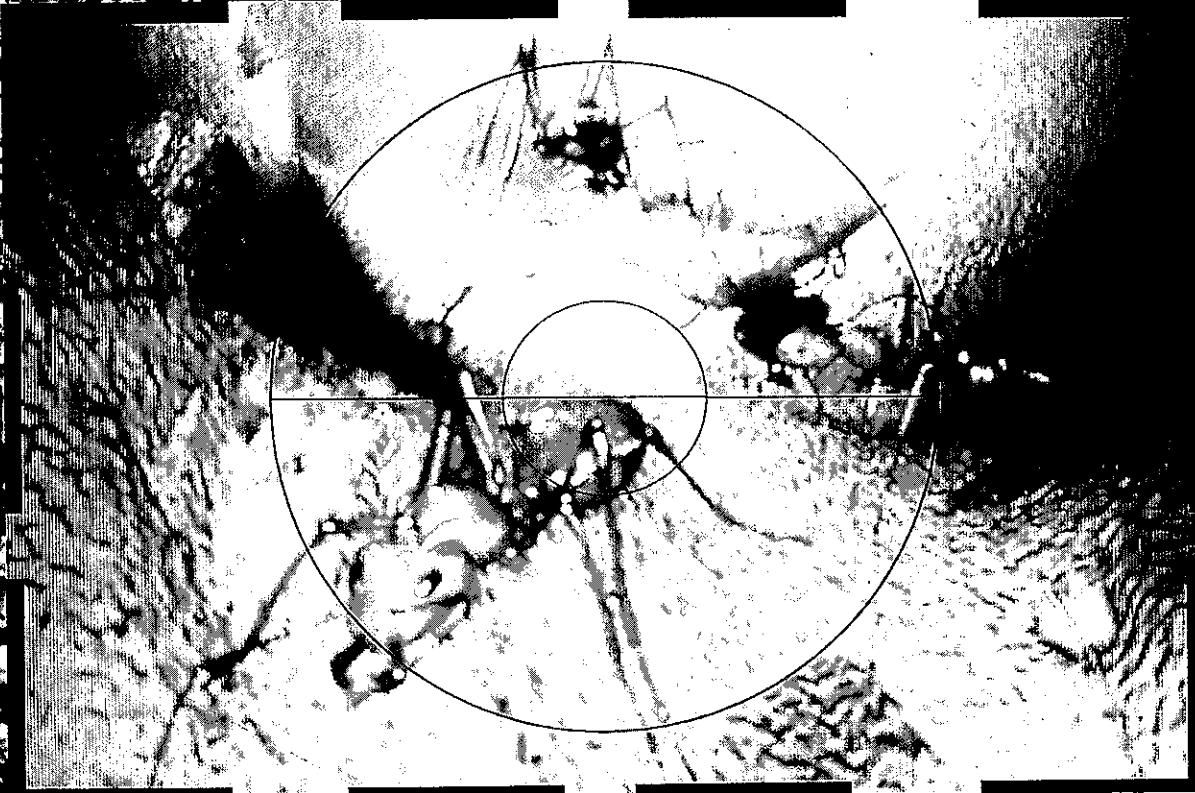
Sırp-lar Bihaç ve Tuzla'da vahşetlerini sürdürdüler. Sırp tankları Saraybosna çevresinden BM askerlerinin bakışları altında başka bölgelere götürülürken, NATO'ya bağlı ABD uçakları uçuş yasağını ihlal eden dört Sırp uçağını düşürdüler. Bosna-Hersek ve Hırvatistan hükümetleri, Bosna'da Boşnaklar'la Hırvatlar'ın federasyon kurması, Bosna-Hersek ile Hırvatistan'ın da bir konfederasyon içinde birleşmeleriyle ilgili anlaşmayı Washington'da imzaladılar. Bu anlaşmanın bir kaç aydır birbirini öldüren Bosnalı Müslüman ve Hırvatlarca kabul edilip edilmeyeceği ise henüz bilinmiyor.

Amerika'ya gelişlerinin 30'uncu yılı kutlanan Beatles grubunun sağ olan üç üyesinin birlikte bir albüm doldurmaları bekleniyor. □

"MÜKEMMEL" BİR SERVİS ANLAYIŞIDIR

Doğadaki sürekli ve uzmanca çalışmanın
teknolojideki örneğini ararsanız,
karşınıza her yerde
Arçelik Yerli Servisleri çıkar.

Finansal serbestleşme ve istikrar

Taner Berksoy

Hızla değişen bir dünyada yaşıyoruz. Ama, henüz değişimi yönetmeyi tam anlamıyla becerebildiğimizi söylemek güç. Dünya değişiyor olsa da, biz hiç değişmeyecekmiş gibi davranmayı yeğliyoruz. Oysa, tüm dünya değişimi kavramaya, bunun getirdiği fırtınalarla başa çıkmaya uğraşıyor. Bu çabadan bilgi üretiliyor, deney biriktiriliyor.

Son çeyrek yüzyılda ekonomilerde gözlenen değişim başdöndürücü olarak bile nitelenebilir. Tüketiciler türdeşleşiyor, pazarlar bütünleşiyor, tüm değişkenler hareketli hale gelirken ekonomiler arasındaki duvarlar yıkılıyor, mesafeler kısalıyor. Üretim alanlarının çeşitlenmesi, yeni ürün ve yöntemlerin devreye girmesi, üretim yapıları hızla küçülüp esnekleşirken, buna uygun yönetim ve örgütlenme biçimlerinin oluşması, mikro alanda gözlenen değişimin ana öğeleri. Böylesine küçülüp, hareketlenen bir dünyada ulusal ekonomilerin makro yönetiminin etkisini yitirmesi de değişimde ne denli zorlandığını gösteriyor.

Bu ikisi kuşkusuz birbirinden bağımsız değil. Mikro alanda gözlenen değişimler kaçınılmaz biçimde makro oluşumları etkiliyor. Üretim bazında oluşan değişim ivmeleri hızı, hareketi ve rekabeti zorluyor. Bu koşulların oluşturduğu ortamı, değişkenleri sabitleştirme üzerine oturtulmuş bir makroekonomi anlayışı ile yönetmenin olanağı yok. Önceki çeyrek yüzyılın rekabeti sınırlayan korumacı tavırları, hareketi sınırlayan düzenlemeleri ve hızı kesecek ölçüde durağan ve yavaş tepki veren yönetim anlayışları değişen dünyayı anlamakta ve yönetmek-

te yetersiz kalıyor.

Bu yetersizlik kendi içinde bir çözüm üretiyor. Üstelik, eskinin amansız bir krize sürüklendiği, mikro yapıların rahatsız, makro yönetimin kendi doğruları yönünde çözüm üretmekte beceriksiz kaldığı bir ortamda, adeta çözümsüzlükten ürüyor bu yeni çözüm. Kısaca, 'kendinin yönetip, yönlendiremediğini piyasaların yönetimine bırak' şeklinde özetleniyor bu yeni yaklaşım. Yeni dönemin dürtüsü, sonradan ihtirash bir söyleme dönüşen liberalleşme oluyor. Krizden bunalan, çözümü serbestleşip, dışa açılmakta arıyor.

Geçtiğimiz çeyrek yüzyılın ekonomi öyküsü liberalleşme eksenini etrafında kurgulanıyor. Artık dünya değişimi göğüslemek için kurduğu ilk barikat olan liberalleşme deneyini sorgulayıp, gerekli dersleri çıkartmayı tartışıyor.

Bu tartışma boşuna değil. Tersine, liberalleşmenin abartılı söylemi durulup, uygulama sonuçları ortaya çıkınca gündeme çözülmesi gereken yeni sorunların geldiği anlaşılıyor. Bu sorunların odak noktasında liberalleşmenin neden olduğu düşünülen istikrarsızlık eğilimi duruyor. Gelişme ve zenginliği hareketlilikte arayan, bunun için serbestleşip, dünyaya açılan ekonomilerin istikrarsızlık ortamına sürüklendikleri gözleniyor. Liberalleşmenin sorgulanıp, sonuçlarının tartışmaya açılmasının başlangıç noktasını ise bu temel gözlem oluşturuyor.

Tartışmaların bir çerçevesi, iki de ana eksen var. Ekonomilerin hangi faaliyetlerinin serbestleşmesinin istikrarsızlığı beslediği sorusu tartışmanın çerçevesini belirliyor. Mal ve sermaye hareketlerinden ikincisinin serbest-

leşmesinin, yani finansal liberalleşme ve uluslararası etki-leşime açılmanın istikrarsızlık üzerinde etkili olduğu görüşünde birleşiyor. Kısacası, liberalleşmenin yarattığı istikrarsızlık eğilimi ve bunun beslediği sorunlardan uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin sorumlu olduğu düşünülüyor.

Tartışma eksenlerinden birisi, sorunların temelinde ekonomilerin serbestleşip, dünyaya açılmalarında yapılan zamanlama ve uygulama hatalarının yattığını savunuyor. Bunlara göre, liberalleşmenin özünden çok uygulanmasında sergilenen acelecilik ve beceriksizlikler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sorunların ana nedeni.

İkinci tartışma eksenini bir adım daha atıyor ve sorunun sisteme ilişkin bir yönü olduğunu, liberalleşmenin özünde istikrarsızlık tohumları bulunduğunu öne sürüyor. Bunlara göre zamanlama ve uygulama hataları sadece sorunun boyutunu büyütüyor. Ama, bundan kaçınılsa bile, özellikle liberalleşmenin abartılmasının istikrarsızlığı beslediği gibi, etkinlikten sapma, verimlilikten uzaklaşma türünden ek sorunlar da ürettiği düşünülüyor.

Söz konusu iki farklı tartışma boyutundan farklı sonuçlar ve önlemler türetiliyor kuşkusuz. Sorunun uygulamada yattığını savunanlara göre, dışa açık ekonomilerde makroekonomik yönetimin kurallarına uymak, liberalleşmenin sorunlarından kaçınıp, kazançlarından yararlanmaya yetiyor. Ortada sisteme ilişkin bir sorun olduğunu vurgulayanlar ise, yeni dünyanın makroekonomik gereklerine uyma zorunluluğunu yadsımamakla birlikte, uluslararası sermaye hareketlerine dönük yeni düzenlemeler ve kısıtlamaların kaçınılmaz olduğunu savunuyorlar.

Sermaye hareketlerinin yeniden dizginlenmesi tezini savunan görüşler henüz çok yeni. Bırakın dizginlemeyi sağlayacak önlemlerin karakterini, böyle bir gereksinme olduğu noktasında bile henüz bir uzlaşmaya ulaşmış değiller. Ama son birkaç yıldır ekonomik tartışmaların gündemine bu boyutun eklendiği ve gittikçe büyüyen bir ilgi alanına düştüğü de gözleniyor.

Buna karşılık, liberalleşme ve dışa açılmanın ön koşulları, zamanlaması ve makroekonomik yönetimi konusundaki tartışmalardan bazı temel kurallar türetildi. Bu kurallara uyulmamasının belki de gerçekten liberalleşmenin bünyesinde var olan istikrarsızlık tohumlarını hızla yeşerteceğini, giderek bunları kriz boyutuna sü-

rükleyeceğini öngörmek de mümkün.

Son çeyrek yüzyılda finansal serbestleşme başta olmak üzere ekonomilerin hızla liberalleşip, dünyaya açıldıkları gözleniyor. Gelişmekte olan ülkelerde borç krizini aşma çabaları serbestleşmenin daha da önplana taşınmasına neden oldu. Dışa açık büyüme stratejisi ihracatı temel gelişme yörüngesi haline getirirken, ithalat da önemli ölçüde libere edildi. Ancak, finansal serbestleşme ve dışa açılma ticaretin liberasyonunu hızla aşarak dev boyutlara ulaştı. Dünyada oldukça hacimli bir para büyüklüğü mal hareketlerinden bağımsız dolaşmaya başladı.

Uluslararası ticaretin liberalleşmesi mal hareketlerinin serbestleştirilmesi ve döviz kurlarının idari müdahalelerin dışında, serbest piyasada oluşumuna olanak verilmesiyle gerçekleştirildi. Böylece, tehditlerden kurtulan mal hareketlerinin döviz kurlarına duyarlılığı artacak, döviz kurları ise ticaret büyükleri tarafından belirlenecekti. Sonuçta, serbest döviz kuru kaynak tahsisinde etkinliğini artırırken, ulusal ticaretin dengelenmesini sağlayacaktı.

Finansal liberalleşme ise iki adımda gerçekleştirildi. İlk adımda, içeride kamu otoritesinin denetim ve baskısı altında olan mali piyasalar serbestleştirildi. Baskıdan kurtularak serbestçe belirlenen faiz sermaye kullanımının gerçek risk ve maliyetini yansıtacak, tasarrufları özendirerek, kaynak tahsisinde etkinliği yansıtacaktır.

Finansal liberalleşmenin ikinci adımında bu süreç uluslararası plana taşındı. Mal hareketlerine paralel olarak, uluslararası sermaye hareketleri de serbestleştirildi. Uygulamada serbestleşmenin ödeme bilançosunun sermaye kalemlerinin libere edilmesinin ötesine taşındığı, yerli uyrukluların ulusal ekonomide dövizle muamele yapabilmesine olanak verilmesine kadar uzandı. Yabancıların iç piyasalarda borçlanıp, borç verebilmelerine, yerli birimlerin ve bankaların ise döviz alım satımı da dahil, dövizle borçlanıp, borç verebilmelerine uygun bir ortam yaratıldı. Bu süreç sonuçta ulusal ekonomilerde mal hareketlerinden bağımsız, genellikle kısa vadeli getirilere karşı duyarlı bir döviz büyüklüğünün dolaşmasına yol açtı.

Ticari ve mali alanlarda serbestleşme ve dünyaya açılma, ulusal ekonomilerde temel değişkenlerin belirlenmesini ve ilgili olduğu düşünülen ulusal büyüklüklerle bağlantılarını önemli ölçüde değiştirdi. Örneğin, serbestleşen döviz kuru ve faiz, ana işlevlerinden koparak, ulus-

lararası para hareketlerinin etkileşim alanına girdiler.

Ulusal faiz oranının serbestleştirilmesi sürecinde uluslararası finansal liberalleşme de gerçekleşince ulusal faiz ile uluslararası para akımları arasında etkin bir bağ kuruldu. Kısa vadeli getiri maksimizasyonu peşinde olan uluslararası para hareketleri ulusal faizin olabileceğinden yüksek düzeyde oluşmasına ve oynak (volatile) bir kimlik kazanmasına yol açtı.

Uluslararası para akımları ve dövizli muamelelerin serbestleştirilmesi süreci döviz kurunun serbest piyasada oluşumuyla çakışınca, ulusal döviz mevcudu mal hareketlerinden çok para hareketlerini yansıtır bir konuma ulaştı ve kuşkusuz döviz kurunu bu tür para hareketlerine karşı aşırı duyarlı hale getirdi. Böylece, içeride tasarrufu özendirip, yatırımları yönlendireceği umulan serbest faiz bu işlevinden uzaklaşıp spekülasyon para hareketlerinin belirleyicisi haline geldi. Oluşan spekülasyon ortamı bu kez döviz piyasalarını ve kur belirlenmesini kendi etki alanına çekti. Uluslararası ticarete mal hareketlerini yönlendireceği ve ticaret dengesini sağlayacağı umulan serbest kur bu işlevini terk edip, dövizli para muamelelerinin serbestleşmesinin yarattığı spekülasyon arz ve talep baskılarının belirleyici etkilerine açık hale geldi.

Ulusal faiz ve döviz kurunun geleneksel işlevlerini yitirip, yeni dünyanın hız ve hareket girdabına kapılmaları, ulusal ekonomileri kaynak dağılımında etkinlik ve mal hareketlerinde denge kaygılarından kopartıp, kısa vadeli para hareketlerinin belirsiz, kaygan ve kaprisli ortamına sürükledi. Döviz kurlarının mal hareketlerinden koparak, oynaklıklarını (volatilye) araştırmaları, mal ticaretini yavaşlattı, dengesizlikleri besleyip, istikrarsızlığı büyüttü. Ekonomilerin dolarizasyonu dediğimiz ciddi boyutlu para ikamesi bu süreçte ön plana çıktı ve ulusal para politikasını etkisizliğe sürükledi.

Faiz haddinin uluslararası para hareketlerine tutsak düşmesi sermayenin risk ve maliyetlerini arttırıp, fon kullanma perspektifini kısa vadeye taşıırken, servet çözümünün yanısıra verimli yatırımları caydırıcı bir istikrarsız ortamın oluşumuna katkıda bulundu.

Tüm bunların eş anlı olarak oluşması, istikrarsızlık tehdidini büyütürken, ulusal hükümetlerin buna karşılık makroekonomik politikalar uygulamasında otonomi boyunun daralmasına ve etkinliğin azalmasına yol açtı.

Faiz ve döviz kurunun ulusal büyüklüklerin etki alanının dışına kaçması, para politikasının etkili kullanımını devre dışına çıkarttı ve istikrarın mali politikalarla aranması ve muhafazası zorunluğunu doğurdu.

Ticaret ve finansmanda serbestleşmenin taşıdığı istikrarsızlık tehdidi, etkinlik alanı daralan makroekonomik politikalarda daha kararlı ve dikkatli davranılması, maceracı ihtiraslardan uzak durulması gereğini de birlikte getirdi. Son dönemin deneyimlerinden elde edilen sonuçlar, böylece bir tavırın üç önemli koşulu olduğunu gösteriyor.

Bu koşulların ilki liberalleşme ve dışarıya açılmanın getirdiği istikrarsız ve belirsiz ortamı daha da derinleştirip, genişletecek popülist ihtiraslardan uzak durmak. Ekonomilerin kararsız dengelerle yol aldığı yeni dünyada, ekonomiyi yönetenlerin dengeleri kollama görevi daha da ön plana çıkmış durumda. Bu koşullarda, eski dönemin alışkanlıklarına kapılıp, örneğin yapay harcama hamleleri ve parasal genişlemeyle büyümeyi uyarmak ateşle oynamaya benziyor. Bunun doğal sonucu harcama fazlasının yarattığı kamu açığının faizi yükseltip, enflasyonu ve istikrarsızlığı beslemesi.

İkinci koşul burada devreye giriyor. Serbestleşen ekonomide göstergelerle oynamak sorunu çözmediği gibi, istikrarsızlığı hızla kriz boyutuna taşıyor. Örneğin, kamu açığını büyütürken borçlanmanın yükünden kaçınmak için faiz oranı bastırılınca, genişleyen likidite döviz talebine dönüşüyor. Bu talebi karşılayacak döviz arzı da bu kez döviz kurunu bastırıp sermaye girişiyle karşılanmaya çalışılınca, tüm iç ve dış dengelerin aynı anda bozulması kaçınılmaz oluyor. Liberalleşmenin taşıdığı istikrarsızlık eğilimini körüklemenin dışında bir sonucu yok bu tür yönetimin.

Ekonomi yönetiminde gerekli üçüncü koşul, tüm bunları kavrayan bir genelleme. Liberalleşme ve dışa açılma bir dizi yeni oyun kuralı getiriyor. Eğer bu oyun oynanacaksa, oyunun kurallarına uymak temel koşul. Hem oyuna başlamak, hem de kurallara uymamak zaten oldukça kaprisli ve hırçın olan liberalleşmeyi bir anda hırsız ve yönetimi olanaksız bir konuma getiriyor. Ekonomi öğretisinde de kriz buna deniyor. □

Prof. Dr. Taner Berksoy

Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesidir.

En değerli kâr ortaklarımızdan biri.

Nesli tükenmekte olan
Tepeli Pelikan, ülkemizin
korunması gereken doğal
zenginliklerinden biri.
Garanti, kârının
bir bölümüyle, kuş
türlerinin korunması için
çalışmalar yapan
Doğal Hayatı Koruma
Derneği'nin projelerini
destekliyor.

Kriz gerekli miydi?

Deniz Gökçe

Bu küçük inceleme temelde Türkiye'de, 1991 yılından beri kötü giden bir trende rağmen, Ocak'ta başlayan ve Şubat 'ta da süren; toplumun tümünü kötümserliğe iten finans kesimi krizinin aslında yaşanması gerekmediğini ve krizin büyük ölçüde hatalar sonucu ortaya çıktığını irdelemek için yazıldı.

Yani Türkiye 1991-1993 yılları arasında oluşan trendleri tersine çeviremediği sürece ergeç çöküş gelecekti ama, 1994 yılı Ocak ayında çöküşün gelmesi için, yani bu "zamanlama" için, gerek yoktu. Kamu yönetimini yüklenenlerin ekonomik hataları, daha sonra gelecek bir krizi öne alarak Türkiye'yi beklenenden önce yıktı.

1989-90 para programı

Olayı anlayabilmek için 1989 mahalli seçimleri sonrasında itibaren gelişmeleri dikkatle incelemek gerekli. Bu incelemede, 1989 Mayıs-1991 Haziran arası, -yani Türkiye'de "Para Programı" dönemi diye isimlendirilen dönemi- daha önceki ve daha sonraki dönemlerden ayırmak gerekiyor. Bu dönemde, çok uzun yıllar sonra oluşan cari denge fazlası sonucu (1988 yılında) ülke dışarıdan net borçlanmak yerine, net dış borç geri ödeme dönemine geçmiş bulunuyordu.

Diğer taraftan genel seçimlerde ve mahalli seçimlerde hükümetin önemli ölçüde oy kaybetmiş olması ve seçmenin enflasyondan şikayet etmeye başlaması, hükümeti antienflasyonist bir tutum almaya itmiş, döviz birinci sorun olmaktan kısa bir dönem için de olsa çıkarak, enflasyon birinci öncelik kazanmıştı.

Dünyanın her yerinde enflasyonun düşürülmesi için "ortodoks paket" diye adlandırılan paket, bütçe açığının kapatılması, para arzının kısılması ve devalüasyonun azaltılmasından geçer. Ve yüksek faiz, düşük devalüasyon ve reel büyüme ve yatırımda yavaşlama içerir. Bu model içinde ithal malları ülkenin iç piyasasının karşısına konularak toptan fiyat endeksi aşağı doğru itilir. Ümit edilir ki artan ithalat ile eksiye dönmeye başlayan cari denge, yüksek faiz-düşük devalüasyonu kovalayan ve ülkemizde "sıcak para" diye adlandırılan sermaye hareketleri tarafından bir ölçüde dengelenir. Ve gene ümit edilir ki enflasyon ülkenin döviz rezervleri önemli ölçüde eklenmeden ve büyüme büyük ölçüde frenlenmeden bün-yeden atılabilir.

Türkiye "Para Programı" adı verilen uygulamaya 1989 mahalli seçimlerinden sonra başlamış ve 1990 yılı ortasında, tam önlemler zirve noktasında iken Saddam olayına ve Körfez krizine yakalanmıştı. Bu Turgut Özal'ın en büyük şanssızlığı sayılabilir. Para programı uygulamaya konulurken de bazı riskli adımlar atılmış. Örneğin ithalat fonları düşürülmüş, ülke parası IMF kuralları çerçevesinde 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile konvertibl hale getirilmişti. Bu süreç içinde Türkiye'nin kasten yavaşlatılmış döviz kuru olgusunu yaşadığını bir kere daha vurguluyoruz. Yani 1989-1991 yılları arasında Türkiye kasten devalüasyonu enflasyonun altında tutmuş, ancak 1991 yılı ortasında Saddam Krizinin getirdiği yükler ve iç sorunlar nedeni ile bütçe ve para programının yerinde tutulamayacağı farkedilin-

ce kurların yeniden enflasyona paralel bir düzeye gelmesine izin verilmişti. Bu dönemde enflasyon 25 puan kadar inmiş, ancak Ağustos 1990 sonrası dünya enerji fiyatlarının artışına paralel olarak yeniden yükselmeye başlamıştı.

1991-1994 yönetilmeyen ekonomi

1991 yılının ortasından itibaren hükümet, bütçenin ve enflasyonun ancak güçlü bir hükümet tarafından kontrol altına alınabileceği tezi ile erken seçime gitmiş ve bütün

1991-1993 sonu arasındaki istatistiklere bakıldığı zaman Türkiye'nin bu dönemin tümünde anlamlı bir ekonomi politikası uygulamadığı açıkça ortaya çıkar.

Olayın analizine kamu kesimi açıklarından başlamak gerekli. 1992 yılında toplam kamu kesimi açığı GSMH'nin yüzdesi olarak % 14.9 değerine yükselirken hükümetin 32 trilyon olarak planladığı konsolide bütçe açığı 60 trilyon civarında bir rakama ulaşıyordu. 1993 yılında ise toplam kamu kesimi açığı/GSMH oranı yüzde 16.3 oranına yükselirken yıl başında 60 trilyon lira olarak

bütçe ve para arzı dengeleri tamamen bozulmuştu. Böylece 1991-1994 arasındaki "yönetilmeyen Türkiye" olgusu gündeme gelmiş bulunuyordu. Seçim ekonomisinin getirdiği popülizm dozu Türkiye ekonomisinin dengelerini tamamen bozuyor ve 1991 yılı berbat bir yıl olarak tarihimize geçiyordu. 1991 yılı seçimlerinden sonra, koalisyon hükümeti ile muhalefetin sokaklardan parlamentoya geçmesi, büyük ölçüde iyimserlik getirmiş ve toplum ümitlenmişti. Türkiye acaba toparlanabilecek miydi?

planlanan konsolide bütçe açığı 130 trilyon liralık bir değere ulaşarak hedef ile gerçekleşme arasında yüzde 130 oranını aşan bir sapma meydana geliyordu. 1993 yılının sonunda kamu kesiminin finansman sorunları o kadar büyüyor ve yönetilemez hale geliyordu ki, Rüştü Sarıçoğlu'nun istifası sonrasında yıllardan beri uygulanmayan tahkim metodu gündeme getiriliyor ve 21 trilyon liralık Hazine ve KİT borcu, Merkez Bankası defterlerinden siliniyordu. Bu yetmemiş gibi seksen trilyonu aşan bir ek bütçe çıkartılarak bunun sağladığı 12 trilyonluk ek Hazi-

ne avansı (Merkez Bankası'ndan) kullanılıyor ve piyasa likiditeye boğulurken Merkez Bankası politikaları ve bilançosu da perişan ediliyordu.

1991-1993 yılları arasında kamu kesimi dengeleri böyle bozulur ve Merkez Bankası kaynaklarından finansman bu ölçüde artarken ekonominin iç talebinin uyanmasından daha olağan birşey olamazdı. Ekonominin büyüme hızı reel rakamlarla 1991 yılında 0.3 iken, 1992 yılında % 5.9'a ve 1993 yılının ilk dokuz ayında da % 7.9'a yükseliyordu. Halbuki 1993 kötü bir tarım yılı idi ve tarım sektörü yıllık reel yüzde 0.1 büyürken, sanayi kesimi yüzde 8.1'lik bir reel büyüme hızına doğru yollanıyordu.

1993 yılında imalat sanayi kapasite kullanım oranı yüzde 80'in üzerine çıkarken, ülkenin toplam kredi stoğu 1991 yılındaki % 55 artış hızından, 1992 yılında % 80 ve 1993 yılında yüzde 95'lik bir hıza ulaşıyordu. Bu süre içinde enflasyonun, bakılan endekse göre, % 60-70 arasında olduğu düşünülürse kredilerdeki reel artış hızının büyüklüğü ortaya çıkar. İlginçtir ki bu süreç içinde bankaların mevduatları 1991 yılında % 71, 1992 yılında % 60 ve 1991 yılında da % 45 artıyor ve banka bilançolarında mevduat hesapları ikinci derecede bir önem taşımaya başlıyordu. Başka bir bakış açısından kredi büyümesi Varlığa Dayalı Menkul Kıymet uygulaması ve döviz ile finansman yolu ile sağlanıyordu. Bu durumda klasik M1 ve M2 gibi parasal büyüklük ölçütleri bir gösterge olmaktan tamamen çıkıyordu.

Olayın Merkez Bankası bilançosuna yansması ise ilginçti. 1991 yılında Merkez Bankası Parası yüzde 85 civarında bir hız ile büyümüş ve kamuya açılan Merkez Bankası kredileri yüzde 455 hızla artmıştı. 1992 yılında kamu kesimine açılan kredilerin artışı hızı yüzde 155'e düşerken, Merkez Bankası parası artış hızı % 85 civarında kalıyordu. Halbuki Merkez Bankası'nı 1992 yılında zorla ilan ettirilen para programında Merkez Bankası parasının yüzde 45 civarında ve kamu kesimine açılan kredilerin de % 47 civarında büyüyeceği öngörülmüştü. Bu program Merkez Bankası Parasının yıllık yüzde 60 civarında bir hıza inmesini ve kamu kesimine açılan kredi-

lerin de artış hızının yavaşlayarak yüzde 85 civarına çekilmesini sağlıyor ve bu anlayış Saraçoğlu'nun yönetimden istifa ettiği Ağustos ayına kadar devam ediyordu. Yani Ağustos ayına kadar Merkez Bankası parası genişlemesi kontrol altına alınmış bulunduğundan Saraçoğlu, Tansu Çiller hükümetine 1992 yılına oranla oldukça kontrol altında bir Merkez Bankası Bilançosu bırakarak ayrılmıştı. Fakat kamu açığı nedeniyle giderek büyüyen Türkiye, para basarak ve döviz borçlanarak büyümeyi finanse ederken, ekonominin dış dengelerinin de gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildi.

Temel sorun popülist büyüme

1993 yılı sonuna gelindiğinde tüm dünya 1990-1993 arasında yaşadığı durgunluktan çıkmaya çalışıyordu. Oysa Türkiye belki de dünyanın en hızlı büyüyen bir, iki ülkesinden biri idi. Türkiye büyür, dünya durursa ithalatı Türkiye, ihracatı dış dünya yapar. Burada "kur önemli değil mi?" şeklinde bir itiraz ortaya çıkabilir. Tabii ki kur önemli. Ancak 1991 yılına kadar ülkemizde politika sonucu yavaş kur vardı ama 1992 yılında ve 1993 yılında Türkiye'de yavaş kur politikası yoktu. Sadece 1993 yılında Türk Lirasının dolara karşı % 70 ve marka karşı % 60'ın üzerinde devalüe edildiğini ekleyelim.

1991 yılında Türkiye 250 milyon dolar kadar cari denge fazlası vermişken, büyümenin hızlandığı 1992 yılında cari denge açığı 950 milyar dolara ulaşıyor ve 1993 yılının ilk onbir ayında ise cari açık 5.5 milyar dolar ile Türk tarihinin rekor düzeyine ulaşıyordu. Bu kadar büyük cari açık veren bir ülke tasarruf etmiyor ve başkalarının tasarruflarını ödünç alıyor demektir. Türkiye 1991 yılı sonunda 50.5 milyar dolar olan dış borcunu 1992 yılında 55.6 milyar dolara ve 1993 yılında ise henüz resmi rakamlar açıklanmamış olmasına rağmen 70 milyar dolara doğru artırıyordu. Bunun sonucu olarak da, yani cari denge açığından daha büyük bir hızla borçlanıldığı için, ülkenin döviz rezervleri 1991 yılında 12.2, 1992 yılında 15.2 ve 1993 yılı sonunda ise 18.5 milyar dolar düzeyine yükseliyordu.

Bir çelişki oluşturan bu durum şu şekilde özetlenebi-

lir. Kamu açığının yüksekliği, reel büyüme sonucu özel kesimin de fon talebinin yüksekliği ile birleşince faizlerin genel düzeyinin yüksek kalması oldukça olağan sayılmalıdır.

Diğer taraftan ülkenin döviz rezervleri stoku bu ölçüde artarken ve banka, özel kesim ve kamu bu hızla döviz borçlanıp sonra da dövizini piyasaya satıp TL finansman yaratırken, yani ülkede her kişi döviz satıcısı olurken döviz kurlarının yavaş devalüe olması gerekirdi. Üstelik Merkez Bankasının kurların hızlanmasını sağlayacak bir silahı da yoktu. Çünkü kurlar hızlansın istiyorsa TL basıp döviz alması gerekirdi. Veya başka bir deyişle Merkez Bankası bilançosuna 1993 yılında bakıldığı takdirde Ağustos ayına kadar Merkez Bankası dış varlıklarının artış hızının yükselmesi, Merkez Bankası politikası olmasa idi, kurların daha da yavaş gitmesi gerektiğini ortaya koyuyordu.

Özetlemek gerekirse 1993 yılının ikinci yarısına girilen günlerde ülkenin ekonomik gidişatı "kamu açığı ve finansman metodları sonucu artan reel büyümenin dengeleri bozduğu ve kamu borçlarının faizleri yukarı iter ve dış borçlanma sonucu gelen döviz rezervinin ise kurları aşağı iter bir fundamental yarattığı" şeklinde özetlenebilir.

İşte burada kamu yönetiminin büyük yanılığı ortaya çıkıyordu. Ancak yanılığın görebilmek için biraz Merkez Bankası Bilançosu mekaniği bilmek gerekli.

Merkez Bankası hafife alındı

Bütün finansal varlıklar onu çıkartan kişi veya kurumun bilançosunda bir borç kalemi olarak görülürler. Merkez Bankası'nın yarattığı kağıt para stoku da Merkez Bankası bilançosunda bir borç, yani pasif kalemi olarak görülür. Özetle Merkez Bankası Bilançosunun aktifine bir varlık koyduğu zaman, örneğin bir kredi verdiği zaman, pasifinde para yaratılmış olur. Tabii Merkez Bankası bilançosunun pasifinde bir kalemi küçülterek de pasifindeki para kalemini büyütülebilir. Ama uzun vadede bilanço aktifini büyütülerek para yaratılır. Bilanço aktifini küçülterek para ortadan kaldırılır.

Merkez Bankası bilançosunun aktifini kalitatif olarak

döviz varlıklar ve Türk Lirası varlıklar diye düşünersek, yani kalitatif olarak iki sınıfa ayırırsak, Banka piyasaya çıkmış olan likiditeyi, yani kendi yarattığı parayı piyasadan çekmek isterse ya bilançosunun aktifinden döviz satar, ya da bilançosunun aktifindeki bir Türk Lirası kalemi küçültür. Bilançoda satılabilecek döviz miktarı sınırlıdır. Bu gösterge vatandaş tarafından dikkatle izlenir ve Merkez Bankası döviz rezervleri eriyor slogan ve feryatları ile basına akseder. Bunun için döviz sadece kısa dönemde likidite azaltma aracı olabilir. O zaman geri kalan tek araç bilançosunun Türk Lirası aktiflerini küçültmektir. Türk Lirası aktifleri arasında kamuya açılan krediler önemli bir yer oynar.

Rüşdü Saraçoğlu döneminde yapılan uygulamada, Hazine Merkez Bankası'na olan borçlarına, birikmiş borç stokuna karşı, kamu borç senetlerini vermekte, Merkez Bankası da bunları açık piyasa işlemleri denen faaliyet ile piyasaya satarak Türk Lirası likiditeyi azaltma yönüne gitmekte idi. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu tarz ilişkide Merkez Bankası'nın sonra likiditeyi geri çekmek için kullanacağı kamu kağıtlarının karşılığında TL yaratmadan, birikmiş eski borca karşı alması ve sonra piyasaya geri sattığı zaman piyasadan ... TL çekiyor olmasıdır.

İşte kamu tarafından yapılan önemli hata burada. 1993 yılının ikinci yarısında özellikle Saraçoğlu görevden ayrılırken, tahkim ve ek bütçeden avans kullanma gibi metodlar ile piyasada TL genişlemesi yaratılır iken diğer taraftan da Merkez Bankası'na kağıt verilmediğinden açık piyasa işlemleri yapılmamaya başlanıyordu. Yani Merkez Bankası'nın elindeki TL azaltıcı tek silah Hazine tarafından ortadan kaldırılıyordu.

Bunun arkasında yatan yanılığa ise faizleri düşürmek saplantısı idi. Faiz genelde bir sebep değil bir sonuçtur. Faiz düşürülmek isteniyorsa, sebebi ortadan kaldırılmalıdır, yani kamunun fon talebi düşürülmelidir. Faiz kendiliğinden o zaman düşer.

İşte kamunun Hazine tarafı faiz düşürme sevdasına girince birkaç kötü adım atıyor ve 1994 başı krizini ortaya çıkartıyordu. Birincisi 1993 yılının son üç ayında Hazine ihalelerde pas geçmeye başlıyor ve peşpeşe ihaleler iptal ederek faizi düşürme çabası içine giriyordu. Merkez Ban-

kası açık piyasa işlemleri de faizi yüksek tutmasını diyor de Merkez Bankası'na eski kredi borçlarına karşı kağıt vermemeye başlıyordu. Böylece bir taraftan piyasa likidite çıkartılması olgusu hızlanırken diğer taraftan da Merkez Bankası'nın bu likiditeyi kontrol altına alma gücü azalıyordu.

Burada yapılan gizli varsayım, piyasaya çıkan likitideydi. İnsanların portföylerini borsa araçlarına yöneltecekleri, ama dövize yöneltmeyecekleri idi.

Yani toplama yapmak gerekirse, faizleri düşürmek için likidite artırılarak faizlerin düşürülmesi umuluyor ve artan likiditenin dövize değil borsaya gideceği varsayılıyordu. Türkiye sermaye piyasasının hacminin bu kadar çok likiditeyi ememeyeceği hesaplanmıyordu.

Oysa hem faiz hem döviz kurunun devalüasyonu, temelde enflasyona dayalı büyüklükler. 1991-1993 sürecinde enflasyon düşmediğine göre ne faiz düzeyinin ne de devalüasyon oranının genelde düşmesi beklenemedi. Ancak finans piyasası şartlarına bakıldığı zaman, aşırı kamu borçlanması faizleri yüksek tutması, bol döviz rezervi birikiminin ise döviz kurlarını finans piyasası şartları nedeni ile yavaş tutması doğaldı. Bu durumda Hazine tarafı faizleri aşağı basmak zorlamasını yaparsa, bunun sonucu, enflasyon sabit kaldığı sürece devalüasyonun hızlanması beklenmeliydi.

Diğer taraftan hem faiz hem de döviz kuru bir risk primi olgusunu da içeriyor. Yani ülkede birden ekonomik riskin arttığı algılanmaya başlanır, risk priminin artması nedeniyle enflasyon aynı kalırken, hem faiz düzeyinin hem de döviz kuru devalüasyonun yükselmesi gündeme geliyordu. İşte bu noktada Moody's ve Standard and Poor rating olayı bardağı taşıran damla oluyordu.

Türkiye'nin 1993 yılı sonunda içine girdiği durum iki şekilde sonuçlanabilirdi. Ya 1993 yılında yabancı piyasalar Türkiye'ye borç vermemeye başlayarak fiziki döviz sıkıntısı yaratılmasına yol açarlardı, ya da ülke içinde paniğe kapılan vatandaşlar dövize kaymaya başlayarak fiziki bir döviz sıkıntısı olmayan bir dönemde bile, döviz kurları üzerine baskı oluşturlardı. İşte 1994 yılı başında Türkiye'de yaşanan bu ikinci tür bir krizdi.

Kriz başlıyor

Başbakan'ın 1993 yılının son aylarında sürekli "dövize müdahale etmeyeceğiz" diye beyanat vermesi, borsanın vergi önlemleri ile pompalanarak yükselmesi sonucu borsada bir düşüşün sürekli beklenilir olması ve bunun gerilim yaratması; pas geçilen ihaleler sonrası kamunun Merkez Bankası avansı dışında finans olanağının kalması ve bunun kullanılarak likidite fazlası yaratılması ve Merkez Bankası'na açık piyasa işlemleri yapması için kamu kağıdı verilerek olanak tanınmasından vazgeçilmesi; daha Aralık ayı içinde Merkez Bankası kurları ile piyasa arasındaki farkın yüzde beş rakamına doğru artmasına yol açıyordu. Döviz piyasasındaki ve bankacılık çevresindekiler olayı ilgi ile izliyorlardı. Son beş altı yılda Merkez Bankası ile serbest piyasa arasındaki kur farkının yüzde 1-2'den fazla açılmamasına dikkat eden Merkez Bankası'nın 1993 yılına girilirken pasif seyirci konumuna gelmesinin anlamı acaba ne idi? Piyasa profesyonelleri, Ticaret Odası veya Sanayi Odası mensuplarının veya tekstilcilerin devalüasyon hızlandırılarak ihracat teşvik edilsin görüşleri ile, bankaların taşıdığı açık pozisyonun yarattığı gerginliği bir kaba koyamıyorlar, kamunun en büyük açık pozisyon taşıyan birim olmasını, kurlara müdahale etmeyeceğiz beyanatı ile bir arada değerlendirdiklerinde belirsizlik dozu artmış oluyordu.

Fiziki döviz sıkıntısı olmamasına rağmen piyasadaki gerginlik ve belirsizliğin had safhaya ulaştığı 13 Ocak günü Moody's, Türkiye'nin ratingini yatırım yapılabilir kategorisinden spekülasyon kategorisine düşürüyor ve ertesi gün de Standard and Poor's onu takip ediyordu.

14 Ocak Cuma günü Merkez Bankası, kararlılık sergilemeliydi. O gün piyasaya satılacak ikiyüz üçyüz milyon dolarlık bir döviz ve bunu desteklemek üzere bir günlük borçlanma faizlerinin yüzde üçyüz gibi bir düzeye çıkartılması beklentilerinin kırılmasına ve doğacak olan paniğin önlenmesine yol açacaktı. Ancak Hazine tarafından faizlerin yükselmemesi yolundaki tercih sonucu eli kolu bağlanan Merkez Bankası aciz durumunda kalmıştı.

O günkü Merkez Bankası Başkanı Bülent Gültekin durumu "sistemin tüm yükü Merkez Bankası'nın üzerinde

kalmıştı" sözleri ile ifade ediyor. Aralık ayının tümünde Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kullandığı avans 11 trilyon lira iken Ocak ayının ilk yirmi gününde kullanılan Merkez Bankası avansı toplamı 29 trilyon lirayı aşıyordu. Ocak ayının ilk haftasında açık piyasa işlemleri ile piyasadan 6 trilyon TL çekilmesine ve Merkez Bankası gene Ocak ayının ilk haftasında bankalararası para piyasasından 13 trilyon TL borçlanmış olmasına rağmen, işlemler yetersiz kalıyor ve Merkez Bankası döviz satmaya zorlanıyordu. Merkez Bankası Kasım ayında piyasaya 1 milyar dolar satarken, Aralık ayında bu rakam 1.2 milyar dolara ve Ocak ayının ilk onbeş gününde 1.2 milyar dolara ulaşıyordu. Bu şartlar altında döviz satışı etkili olamadığı için döviz piyasasına müdahaleler durduruluyordu. Ve Hazine-Merkez Bankası diyalogunun olmaması ve Hazine tarafının Merkez Bankası'nın elini kolunu bağlaması ve döviz satışını tek silah olarak bırakması 27 Ocak resmi devalüasyonunun kapısını açıyordu.

Bu satırların yazıldığı 1994 Mart ayına girilirken dolar 22.000 TL değerine geliyor, iki ayda yüzde kırk-elli arası bir devalüasyon hızı gerçekleşiyor ve çöken piyasalarda faizler bütün araç ve vadelerde yüzde yüz rakamın üzerine çıkıyordu. Faizi düşürmek için yola çıkanlar faizi tahminlerin üstünde yükseltmek zorunda kaldıkları gibi tüm piyasalar dengeden çıkıyordu.

Sonuç

Sonuç olarak şunlar söylenebilir:

1. Türkiye 1989-1991 yılları arasında yavaş devalüasyon politikası uygulamış ve sonra bundan çıkmıştı.
2. Ancak 1991-1994 yılları arasında Türk ekonomisi seçim ve popülizme kurban olmuş bunun sonucu artan kamu kesimi açıklarının Merkez Bankasından finansmanı bir yandan reel büyümeyi artırarak cari denge açıklarını büyütmüş, diğer taraftan cari açıktan fazla borçlanma sonucu artan döviz rezervi olgusu döviz kurlarını düşük tutmuştu.
3. Politikalar, Merkez Bankası Başkanı'nı kaçırtma, ihale pas geçme vb. ekonomik tercih hataları ile birleşince Türkiye sürdürülemez bir dengeye oturmuştu. Burada sözü edilen hata faizlerin yükseklik nedenini ortadan kal-

dırmak yerine faizleri düşürmeye çalışmak ve bu çaba içinde çıkarılan likiditenin borsaya gideceğini varsaymak olmuştu.

4. Böyle bir ekonomi politikası hatası ergeç duvara çarpacak ve döviz miktar krizi gelecekti. Ancak dış rating kuruluşlarının fiziki döviz krizi gelmeden önce yarattığı beklenti değişikliği, Hazine'nin Merkez Bankası'na açık piyasa işlemi yapmasına izin verecek kamu kağıtlarını vermeme-si ile birleşince birden erken çöküş gündeme geliyordu.

5. Böylece daha sonra gelecek olan kriz "mismanagement" nedeni ile öne alınırken altı ay içinde ikinci defa Merkez Bankası Başkanı istifa ediyordu.

6. Bülent Gültekin istifa zamanlamasında hata yapmıştı, ama istifa ederken söylediklerinin tümü doğru idi.*

Şimdi piyasalardaki temel sorun Hazine ve Merkez Bankası'nın kaybettikleri kredibilitiyi nasıl geri kazanacakları ve nasıl borçlanabilecekleri. Çünkü kolayca ertelenebilecek bir krizin, ekonomi politikası hataları sonucu yapıyı bozmasının getirdiği güvensizlik, başlangıçtaki ekonomik tercih hatalarını belki de tersine çevirilemez bir rotaya sokmuş durumda. Burada söylenebilecek tek olumlu şey piyasalarda yaşanan krizin, çok aşırı hızda büyümeyi kontrol altına alarak cari denge açığının bir ölçüde frenlenmesini getireceği. Fakat bugünkü kur ve faiz yapısının yeniden dengeye oturtulması ancak ciddi bir istikrar paketi sonucu olabilir. Bu nedenle çözüm radikal bir istikrar paketini ortaya koyabilecek güce ve kararlılığa sahip siyasi irade ile gelecektir. □

Doç. Dr. Deniz Gökçe

Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü öğretim üyesidir.

* Bülent Gültekin'in istifası sırasında yaptığı açıklama izleyen sayfalarda yer almaktadır.

Krizin nedeni: Reel dengelerde bozulma

Bülent Gültekin*

Ocak ayının ilk iki haftasında döviz piyasalarında alışılmışın ötesinde fiyat hareketleri olmuş ve bu hareketler kamuoyunda genellikle "döviz krizi" şeklinde nitelenmiştir. Bankalararası döviz piyasasında ve serbest piyasa olarak bilinen efektif döviz piyasasında görülen fiyat dalgalanmalarına yol açan gelişmelerin bir dökümünün yapılarak değerlendirilmesi gereklidir. Ancak, buna geçmeden önce vurgulanması gereken önemli bir husus, sözü edilen gelişmelerin bir döviz krizi şeklinde nitelenmesinin doğru olmayacağıdır.

Döviz krizi ifadesi, ülke rezervlerinin düşük düzeyde olduğu ve yurt dışı piyasalardan finansman sağlanılamadığı bir durum için daha uygundur. Dolayısıyla, ilk olarak, ülkenin döviz rezervlerinin yüksek bir düzeyde olduğu hatırd tutulmalıdır. İkinci olarak; yurt dışındaki değerlendirme kuruluşlarının Türkiye hakkındaki son değerlendirmeleri Türk kamuoyunda tedirginlik yaratmış olmakla birlikte dış piyasalardan fon temin edilmesini engelleyecek bir gelişme değildir.

Geçtiğimiz günlerde piyasalarda görülen dalgalanmaların nedeninin anlaşılabilmesi ve gelecekte benzer durumlarla tekrar karşılaşılması için son bir kaç günün dar bir çerçevede irdelenmesi ile yetinilmemeli, haftalar öncesinden başlayan gelişmeler dikkatle incelenmelidir.

1. Karşılaşılan sorunun temelinde kamu sektörünün gelirleri ile giderleri arasında, gelirler aleyhine, uzun süredir devam eden dengesizlik yatmakla birlikte, bunun

para politikası açısından en somut olumsuz etkisi tercih edilen finansman biçiminden kaynaklanmaktadır. Gelirler ile ödemeler arasındaki farkın gerektirdiği ölçüde piyasalardan borçlanılmamasının bir sonucu olarak piyasada Türk Lirası likidite fazlası oluşmuştur. Ancak, bu fazlalığın oluşumunun yalnızca Aralık ayının son günlerinde ve Ocak ayındaki gelişmeler ile açıklanamaz.

Devlet iç borçlanma senetleri ihalelerinin sıkça iptal edilmesi veya ihalelerdeki borçlanma miktarının düşük tutularak faizin belirli bir seviyeyi aşmayacak şekilde sınırlandırılması stratejisi birkaç aydır sürmekteydi. Bu stratejinin bir sonucu olarak 1993 yılının ikinci yarısında faizlerin düştüğü ve Hazine'nin borçlanma maliyetinin azaldığı şeklinde bir görüntü oluşmuştu. Faizlerin düşürülmesine yönelik çabaların özellikle kısa vadeli iç borçlanmada yoğunlaşması ve ortalama borçlanma vadesinin uzatılması amacıyla kısa vadeli bono ihalelerinin iptal edilmesi, üç ay vadeli bono arzının hemen hemen bütünüyle, altı ay vadeli bono arzının ise bir ölçüde kaybolmasına yol açmıştır. Bu durumda piyasanın davranışı, verilen tekliflerin nasıl olsa kabul edilmeyeceği düşüncesi ile, kısa vadeli bono ihalelerine çok sınırlı ölçüde katılımı şeklinde olmuştur.

İkinci olarak, vergi konusundaki düzenlemeler önemli belirsizlikler yaratmış ve iç borçlanma senetlerine olan talebi olumsuz yönde etkilemiştir. Vergi karşısında oluşan baskı grupları getirilen düzenlemelerin olduğundan

* Merkez Bankası eski başkanı Prof. Bülent Gültekin'in istifa ettiği gün basına dağıttığı açıklamanın tam metnidir.

daha vahim gibi algılanmasına neden olmuştur:

İhaleler iptal edilirken ve vergi düzenlemelerinin getirdiği belirsizlikler sürerken banka sisteminin elinde zorunlu olarak tutması gerekenin çok üzerinde Devlet iç borçlanma senedi olduğu gözden kaçmıştır. Bütün bunlar sonucunda, Ocak ayına gelindiğinde, Devlet iç borçlanma senedi piyasasının hemen hemen yok olduğu görülmüştür.

2. Dolayısıyla, Hazine, harcamalarını büyük ölçüde kısa vadeli avans kullanarak yapmıştır. Bilindiği gibi, mevcut yasal düzenlemeler Hazine'nin Merkez Bankası'ndaki kısa vadeli avans hesabını dilediği ölçüde ve hızda kullanabilmesine imkan tanımaktadır. Yukarıda değindiğim kamu finansmanı dengesizliğinin ve Hazine'ce takip edilen borçlanma stratejisinin piyasalarda yaratabileceği dalgalanmalar TC Merkez Bankası tarafından Ocak ayının ikinci haftasına kadar büyük ölçüde engellenebil-

talama olarak borçlandığı miktar ise 13 trilyon Türk lirasının üzerindedir. Ancak, bu işlemlerin yetersiz kalması ve kur üzerindeki baskının devam etmesi nedeniyle piyasaya yüklü miktarda döviz satılması da gerekmiştir. Bunlara rağmen TC Merkez Bankası kurları ile bankalararası döviz piyasası kurları arasındaki marj 31 Aralık 1993 tarihindeki yüzde 2.6'lık düzeyinden 7 Ocak 1994 tarihinde yüzde 3.2 düzeyinde çıkmıştır.

TC Merkez Bankası'nın döviz piyasalarında tek net satıcı olduğu bu ortamda, Türk lirası bazındaki araçlar da kullanılmış olmasına rağmen, piyasanın dövize yönelik talebi artmaya devam etmiştir. Geçtiğimiz Kasım ayında Merkez Bankası tarafından piyasaya satılan döviz miktarı yaklaşık 1 milyar ABD doları düzeyinde iken, bu rakam Aralık ayında 1.2 milyar ABD doları olmuştur. Piyasaya yeterince döviz satmadığımız için eleştirildiğimiz Ocak ayında satılan rakam ise geçen Cuma akşamı itibarıyla yi-

Krize yol açan gelişmeler, siyasi otoritenin ekonomi yönetimindeki ve karar almadaki tıkanıklığından kaynaklanmıştır.

miştir. Buna yönelik olarak, yoğun bir biçimde açık piyasa işlemlerine, döviz işlemlerine ve bankalararası para piyasası işlemlerine başvurulmuştur. Ancak, piyasadaki likidite fazlasının gittikçe büyümesi ve kronikleşmesi Merkez Bankası'nın elindeki araçların yeterli olamadığı bir noktaya gelinmesi ile sonuçlanmıştır. Durumun süratle nasıl bozulduğu son birbuçuk aydaki kısa vadeli avans kullanım rakamlarından anlaşılabilir: Aralık ayında Merkez Bankası'ndan net kısa vadeli avans kullanımı 11 trilyon Türk lirasının biraz üzerinde, Ocak ayının ilk yirmi gününde kullanılan avans miktarı ise 29 trilyon Türk lirasından daha fazla olmuştur.

3. Varılmış olan noktanın Merkez Bankası politikaları açısından büyük güçlükler içerdiği Ocak ayının ilk haftasındaki rakamlardan da ortaya çıkmaktadır. 3-7 Ocak tarihleri arasındaki beş iş gününde açık piyasa işlemleri yoluyla piyasadaki çekilen para yaklaşık 6 trilyon Türk lirası, bankalararası para piyasasında Merkez Bankası'nın or-

ne 1.2 milyar ABD doları civarındadır.

4. Aralık ayının ikinci yarısından sonra Merkez Bankası Hazine'nin bir borçlanma programı oluşturması ve kendi yapacağı para programının buna dayandırılması için çaba sarfetmiştir. Ancak, sözlü olarak varılan anlaşmalar gerçekleşmemiştir. Daha da vahimi, Merkez Bankası'nın Tahkim Yasası kapsamında ve Değerleme Hesabı karşılığında Hazine'den istediği Devlet iç borçlanma senetleri önce hiç verilmemiş, verildiğinde ise açık piyasa işlemlerinde kullanılması şartı konulmuştur. Bu arada Başbakanlıktan gelen bir yazı ile açık piyasa işlemleri yapılmadan önce ve yapıldıktan sonra kendilerine bilgi verilmesi istenmiştir. Başbakanlık ve Hazine nezdinde yapılan girişimler sonucunda ancak 14 Ocak 1994 tarihi itibarıyla sözü edilen iç borçlanma senetlerinin açık piyasa işlemlerinde kullanılabileceği hususu sağlanabilmiştir.

5. Yapılan Türk lirası ve döviz müdahalelerine rağmen döviz üzerindeki baskı sürmüştü ve bu arada Merkez Ban-

kası rezervleri azalmaya devam etmiştir. Diğer bir deyişle, sistemin tüm yükü Merkez Bankası'nın üzerinde kalmıştır. Ocak ayının ikinci haftasında, açık piyasa işlemleri için gerekli olan iç borçlanma senetleri de henüz temin edilemediği için, döviz müdahalelerinin mevcut şartlarda etkili olamadığı ve durdurulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Gerek Hükümet gerekse ekonominin yönetiminden sorumlu diğer kuruluşlar bu durumdan önceden haberdar edilmiştir. Sözü edilen durumun ortaya çıkmasına yol açan etkenler konusundaki görüşler ve uyarılar ise benim tarafımdan ve arkadaşlarım tarafından ilgili kesimlere oldukça uzun bir süredir iletilmekteydi. Bilindiği gibi, TC Merkez Bankası Kanunu'nun dördüncü maddesi uyarınca, Banka mali ve ekonomik konularda hükümetin müşaviridir. Ben de göreve geldiğim günden itibaren Hükümete müşavirlik görevini ciddiye alarak sürekli olarak uyarılarda bulundum.

6. Merkez Bankası'nın döviz satmaması durumunda piyasaların buna nasıl tepki vereceği konusu Banka içinde tartışılmış, muhtemel gelişmeler hakkında tahminler yapılmış ve hangi durumlarda hangi araçlarla müdahale edilmesi gerekebileceği detaylı olarak düşünülmüştür. Neticede, bu öngörüler isabetli çıkmış ve gelişmeler Merkez Bankası için sürpriz olmamıştır. Benim için sürpriz olan, bankacılık kesiminin önemli bir bölümünün bu olayları öngöremediği gibi hâlâ da anlamakta zorluk çekmesidir. Reel dengelerin gittikçe bozulmasına ve kamu finansman gereğinin son yıllarda sürekli büyümüş olmasına rağmen geçmiş yıllarda sürdürülen döviz ve para politikasının ila nihaye devam edemeyeceği açıktır.

7. Uluslararası değerlendirme kuruluşlarının Türkiye hakkındaki kararlarını açıklamaları, döviz piyasalarına yapılan müdahalelerin anlamsız kaldığı sonucuna varılmasından ve bunun uygulamaya konulmasından sonra ortaya çıkan bir gelişmedir. Bu, mevcut duruma olumsuz yönde katkı yapmış olmakla birlikte, piyasalardaki dalgalanmaların en önemli açıklayıcı değişkeni değildir.

8. Merkez Bankası 17-19 Ocak tarihleri arasında, Hazine'nin borçlanabilmesine imkan sağlamak üzere, likiditeyi çekme gayretini sınırlı tutmuş ve fonların Hazine ihalelerine kaymasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak, Ha-

zine'nin görece yüksek faizlerle ve kısa vadelerle yaptığı kırık vadeli ihalelere talep gelmemesi iç borç senetleri piyasasının bütünüyle yok olduğunu göstermiştir. Bu arada, Merkez Bankası'nın piyasalara müdahale etmemekte olduğunun görülmesi ve uluslararası değerlendirme kuruluşlarının değerlendirmelerini açıklamalarının da etkisiyle, 17 Ocak Pazartesi gününden itibaren piyasalardaki tedirginlik artmaya başlamıştır. 19 Ocak Çarşamba gününe gelindiğinde ise döviz piyasalarındaki işlemler gide-rek azalmış ve fiyatlar anlamını kaybetmiştir.

9. Piyasanın Hazine ihalelerine tepkisiz olduğunun görülmesinden sonra 20 Ocak 1994 perşembe günü sabahından itibaren Merkez Bankası bankalarası para piyasası işlemlerinde ve açık piyasa işlemlerinde Türk lirası faiz oranlarını yükselterek piyasalarda istikrar sağlamaya yönelik çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu arada, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini piyasaya tekrar satmaya başlaması konusunda çeşitli kesimlerden gelen baskılar Çarşamba günü en üst noktaya varmıştır. Ancak, unutulmamaktadır ki TC Merkez Bankası'nın ne zaman, hangi araçlarla ve ne ölçüde piyasalara müdahale edeceği bütünüyle kendi sorumluluğundadır.

10. 20 Ocak Perşembe ve 21 Ocak Cuma günleri Türk lirası faizlerinin yüksek tutulması piyasaları önemli ölçüde stabilize etmiş fakat Merkez Bankası kurları ile serbest piyasa kurları arasındaki marj yine de yüksek kalmıştır. 24 Ocak Pazartesi günü ile başlayan haftanın ilk üç gününde hem Türk lirası faizleri hem de döviz müdahaleleri yoluyla piyasalarda istikrar kazandırma çabaları sürdürülmüştür. 25 Ocak Salı günü akşam üstü Hazine'de yapılan Teknik Ekonomik Kurul toplantısında ilgili Devlet Bakanı Başbakan'ın yüzde 5 oranında bir devalüasyon gerekli gördüğünü iletmiştir. Aynı akşam Başbakanlıkta yapılan toplantıda aynı isteği bizzat Başbakan dile getirmiştir. Ben ise, piyasadaki likidite fazlası sorununun devam ettiği, faizlerle kurların belirsizleştiği ve marjın çok yüksek olduğu böylesi bir durumda yüzde 5'lik bir devalüasyonun anlamlı olmayacağını savundum. Eğer bir devalüasyon yapılacaksa bunun bir istikrar paketi ile birlikte açıklanmasının ve daha yüksek oranda olmasının gerektiğini belirttim. Dolayısıyla, devalüasyon konusunda 25 Ocak Salı günü benim açımdan kesin bir sonuca varılma-

Parasal dengesizliklerin temelinde yatan reel dengelerin bozulmasıdır...

miş oldu. Buna bağlı olarak, 26 Ocak Çarşamba günü piyasalardaki operasyonlarımız o gün bir devalüasyon yapılacağı varsayımına dayanmamakta idi. Aynı gün öğleden sonra yapılan toplantıda Başbakan'a kararımı bildirdim ve devam eden operasyonlar hakkında bilgi verdim.

11. Bunları anlatarak varmak istediğim nokta, kamuoyunun son günlerde üzerinde durduğu, 26 Ocak Çarşamba günü yapılan döviz müdahalesinin arkasında farklı bir neden aranmaması gerektiğidir. Devalüasyon kararı 26 Ocak Çarşamba günü gecesi geç saatlerde kesinleşmiştir. Üzücü olan, bu konunun Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası gibi bir kurumun yıpratılmasında malzeme olarak kullanılmasıdır. Geçen hafta sonu itibarıyla Merkez Bankası elindeki tüm araçları kullanarak piyasalardaki dalgalanmayı yatıştırmış ve istikrarı yeniden sağlamıştır.

12. Daha önce değindiğim gibi, parasal dengesizliklerin temelinde yatan reel dengenin bozulmasıdır. Sonuç olarak, ekonominin makro dengeleri yönünden kriz risklerinin arttığı ve makro politika olanaklarının kısıtlı olduğu görülmektedir. Kümülatif olarak artan iç ve dış açıklar yanında ekonomide ölçüsü gittikçe artan dolarizasyon ve endeksleme eğilimleri ile hızlı dış borçlanma endişe vericidir. Bu gelişmelerin hangi aşamada ekonomiyi bir dış ödemeler krizine ya da hiperenflasyona götüreceği kesinlikle bilinmemekle birlikte orta vadeli ciddi bir dengeleme programının geciktirilmemesi gerektiği açıktır. Unutmamak gerekir ki, dünyada kalkınmasını yüzde 60-70 enflasyon oranı ile uzun süre sürdürebilmiş ve sonunda krize girmeden yumuşak iniş yapabilmiş ülke yoktur.

13. Ciddi bir dengeleme programının uygulanabilmesi ise siyasi kararlılık gerektirmektedir. Bu yönüyle, şu anda Türkiye'de teknisyenlerin ve bürokratların yapacakları çok fazla bir şey yoktur. İstikrar programları güvenilir ve inanılır olmak zorundadır. Bu ise siyasi kadrolara olan güvene ve inanca bağlıdır. Türkiye'de güven or-

tamının azaldığını hissediyorum. Ayrıca, Türkiye bu noktaya yıllardır devam eden ihmaller sonucu gelmiştir. Ülkede pazar ekonomisine geçiş henüz tamamlanmamış, gerekli fakat sancılı reformlar hep ertelenmiştir. Türkiye rekabetçi bir pazar ekonomisi yerine toplumun her kesiminin herşeyi devletten beklediği bir noktaya gelmiştir. Herkes sorunların neler olduğunu kabul etmekle birlikte, kimse üzerine düşen sorumluluğu ve fedakarlığı yerine getirmeye yanaşmamaktadır.

14. Türkiye'nin sorunlarını çözmede güçlü kadrolara olduğu kadar güçlü kurumlara da ihtiyacı vardır. Önümüzdeki günlerde artacak siyasi ve ekonomik tansiyon TC Merkez Bankası'nı siyasi polemik ve tartışmaların içine daha fazla çekecektir. Ekonomideki en önemli kurumların başında yer alan TC Merkez Bankası, bugünlerde ekonomik istikrarı sağlamak üzere her zamankinden daha güçlü olmalıdır. Görevde kalmam Merkez Bankası'nın yıpranması olasılığını getirecektir. Türkiye'nin ise, kurumların süratle erozyona uğradığı bir dönemde TC Merkez Bankası gibi bir kurumunun yıpranmasına tahammülü yoktur. Son haftalardaki gelişmeler, bir ölçüde siyasi otoritenin ekonominin yönetimindeki ve karar almadaki tıkanıklığından da kaynaklanmıştır. Bu durumda Başbakan Çiller ile ekonomik sorunların çözülmesi için uyum içinde çalışabileceğime, ülkeme ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na faydalı olabileceğime olan inancım kaybolmuştur.

15. TC Merkez Bankası Başkanlığı önemli ve sorumluluğu ağır bir görevdir. Bu görevden ayrılma kararını almak kolay değildir. Fakat, benim vurgulamak istediğim, ayrılmanın da önemli bir görev olduğudur. Benim bu şerefli görevden ayrılmam ülkemizin ekonomik sorunlarına çözümlerin aciliyetini vurgulamak ve bütün siyasi kadroları Türkiye'yi maliyeti çok ağır olacak bir ekonomik krize girmeden tedbir almaya davet etmektir. □

Prof. Bülent Gültekin
İstanbul'da Koç Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

DYP Büyükşehir Belediye Başkanı adayı Dalan:

"İstanbul hasta, ben kurtarırım"

Necle Zarakol

- Sayın Dalan, 1984 yılında başkan adayydınız. Aradan on yıl geçti, yine başkan adayısınız. 1984'ün İstanbul'u ile 1994'ün İstanbul'u arasında ne fark var?

- 1984 yılında İstanbul, hava kirli-liği problemi hariç, aynen bugünkü durumundaydı. Kanalizasyon, çevre, su ve planlama sorunu; gecekondular ve göç sorunu olan bir İstanbul devraldık. Böyle kaotik bir kente başkan adayı olduğum zaman mühendislik birikimi-mi teknik problemleri çözmekte daha fazla kullanabileceğimi düşündüm. Beş yıl içinde İstanbul'un ihtiyacı olan projeleri yaptık. Hele Haliç olayına kalkışınca birçok kimse bana "aklımı yitirmişsin" dedi.

Çevre sağlığı ve alt yapı konusunda yaptıklarımız, bugüne kadar çevre sağlığı ve organizasyon konusunda yapılan işlerin en büyüğü oldu. Haliç'te düşünün, 622 fabrikayı kapattık, 400 bin işçi bir yerden bir yere nakledildi. Üstelik bütün bunları, be-

lediye bütçesi ile yaptık. Yalnızca bu Haliç olayı, dünya tarihindeki en büyük şehir sıhhileştirme olayıdır.

Küçükçekmece'den Tuzla'ya kadar, Haliç de dahil olmak üzere İstanbul metropolü adeta denizden soyutlanmıştı. Denizi doldurarak sahilleri halka açtık. Kollektörleri yerleştirdik. 1-2 yıl daha devam edebilseydik, İstanbul

denizi ile kucaklaşmış, insanların denize girebildiği ilk metropol olacaktı.

1984 yılında İstanbul'un yüzde 65'i susuzdu, kişi başına 166 litre olan su miktarı, beş yıl içinde devreye soktuğumuz iki yeni barajla 224 litreye çıktı. Ama şu anda İstanbul 1984'dekinden de

kötü durumdadır. İstanbul'un su sorununu devlet çözsün diyorlar, ama bu sorunu devletin mantığı ile çözmeye kalkın mı, şehri susuzluğa mahkum ettiniz demektir. Kişi başına 100 litre su düşer ki, bu Büyük Sahra'daki kişi başına su standardıdır. Bu da, İstanbul'daki binaların değerinin

yarı yarıya düşmesi demektir.

- Belki de böylece göç sorunu çözülmüş olur. Suyu akmayan bir İstanbul'a kimse gelmek istemez...

- Zaten trafiğe çözüm bulamayacaklarını bilen bazı adaylar, "trafiği daha da zorlaştırarak araç edinme isteğini azaltacağız" diyorlar. Bence bunun daha kolay bir yolu var, İstanbul'un sorunları daha da artıyor mu, o zaman şehrin üstüne bir bomba atarsınız, hepsi bir anda biter.

- Yine hedeflerinize dönelim, nasıl bir İstanbul düşünüyorsunuz? İstanbul'u nasıl konumluyorsunuz, bir kültür kenti mi, bir dünya ticaret merkezi mi?

- İstanbul'a vermek istediğimiz haddise, geçmişine yaraşır bir gelecektir. Bu manada baktığımız zaman şehir bir ticari koloni olarak kurulmuş, 2600 yıllık tarihi boyunca doğu ve batı, kuzey ve güney kültürlerinin ticari birleşim yeri olmuş. Böyle bir ticari başkent olma vasfı İstanbul'u müthiş zenginleştirmiş. Tabii bunun doğal uzantısı olarak kültür hayatı da çok zenginleşmiş.

- Bu özelliklerin bugün de var olması, yine İstanbul'un bir ticari

merkez olmasıyla mı bağlantılı?

- Elbette; İstanbul'un bir özelliği de tarihi boyunca hiç bir zaman üretim merkezi olmaması. İpek Çin'den gelmiş, tekstil Bursa'da üretilmiş, üretim Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmıştı. Cumhuriyet döneminde de 1956' lara kadar sürdü bu. Sonra sanayi, ekonomisi çok güçlü olan bu kente kaydı. İstanbul'un bugünkü problemlerinin temelinde sanayiye İstanbul'a çekme politikaları yatar.

- Yani İstanbul Cumhuriyet sonrasında da bir idari ve ticari merkez olarak kalsaydı bu problemler yaşanmazdı, öyle mi?

- Yaşanmazdı, dörtte biri bile yaşanmazdı. Maalesef, İstanbul'u sanayiye açan, bütün sol düşünceli mimarların el üstünde tuttuğu Prost' tur Bu sarayın büyük salonuna tuvalet yapmak gibi bir anlayıştır. İstanbul'un ticari hayattaki önemini belirtmek için bir şey daha söyleyeyim, Fatih İstanbul'u aldığı anda, şehrin nüfusu 300 bindi. İki üç yıl sonra yapılan Kapalı Çarşı'da 3300 dükkan vardı. Sanki fazla gelirmiş gibi görünüyor ama İstanbul'a fazla gelmedi. O halde İstanbul'a bir karakter verirken, bugünü ile geçmişini bağlamak lazım.

- Bunun anlamı, sanayi kuruluşlarını şehrin dışına taşımak mı?

- Tabii, biz yeni bir İstanbul düşünmeyeceğiz, geçmişinin kimliğini vereceğiz. Bu noktaya varabilmek için de İstanbul'un dünyanın yeni bir ticari merkezi, evrensel, bir odağı olması gerekir. Bunun olabilmesi için de şehrin dünya insanların barınabileceği bir standartta olması gerekir. Oysa, bir şehir bu haldeyken önemli insanlar gelmez. İçtiği sudan hasta olacağını düşünen insan gelir mi? İçine çektiği havadan kanser olacağını düşünen insan da gelmez, firma da

gelmez. Bu standarda yükseltmezsen İstanbul'u, yüzyılımı da bilmiyorsun demektir.

İşin tuhafı, 1965'lerde İstanbul'un hızlı büyüdüğü düşünülerek planlama ihtiyacı doğmuş, Nazım Plan Bürosu'nu kurmuşlar. Büro, 1980'de Nazım Planı bitirmiş, mühürlenmiş, imzalanmış. 1984'de Belediye Başkanı oldum, üç ay sonra planı çıkarıp önüme koydular. 1980'de bitmiş plan, 1984'de ben başkan olana kadar gelmemiş. Aldım planı doğru belediyeye götürdüm, ertesi ay plan bürosunun kapısına kilidi vurdurdum.

- Plan bittiğine göre görevleri sona erdi diye mi düşündünüz?

- Hayır, görevlerini yapmamışlardı.

1965'den 1980'e plan olmaz. 16 yılda bir plan yaparsan, bu şehre yetmez. Her sene katlanıyor şehir.

- Siz, "bu plan eskimiş yenisini yapalım" demediniz mi? Ya da çevre için bir plan yaptırmadınız mı?

- Hayır, hâlâ o dönemdeki plan. Belediyeye vermemişler ama güzel bir plan yapmışlar. Ben de hepsini belediyeye bağladım. İçlerinde iyi mimarlar vardı.

- Ama bu kötü referans verdiği niz adamları yanınıza almışsınız...

- Çünkü bilgileri var, 15 sene koşturmuşlar. Bilgilerinden istifade etmek istedim. Bütün mesele şu; bürokratik bir korkunun içine girmişler. Oysa, dinamik bir çalışma ortamı bulunca zevkle koşturdular. İstanbul için çok iyi şeyler yaptık.

- Ama biraz da konjonktürden kaynaklanmıyor mu bu?

- Konjonktörü seneler değiştirmedik, bizler değiştirdik. Siyasi yetkiyi alınca, "burayı kapattık, şimdi şurda çalışacaksınız" dedik. Nazım plan bürosunu kapattık ama, o makro plan İstanbul belediyesi içinde devam etti gitti.

- Yani şimdi seçilirseniz, yine 1980 yılının nazım planını mı kullanacaksınız?

- Gayet tabii. Bu planlar öyle beş on yılda değişmez. Bunlar ilke planlarıdır. Ölçekleri bellidir. Elli binle başlarsınız, yirmibeş bin ölçeğine geçersiniz, biraz daha netleşir, beşbinliğe gelirsiniz. Ben, 1984'ten 89'a kadar

İstanbul'da beş binlik planı yapılmamış yer bırakmadım. Dalan plan yapmadı diyenler yalan söylüyorlar. Bir tek Boğaz'ın bazı yerleri kalmıştı. Yeni gelen idare beş sene bekletti. Bekletmeyip bunları devreye soksaydı, bugün Boğaz da kurtulmuştu.

Bu planın gecekonduların bölgeleri var. Planda az gösterilmiş mesela, ama gecekondular olmuş, beş yıl içinde bütün bunları planla entegre ettik. Hepsinin imar planlarını yaptık. Alt yapılarını, kanalizasyon, suyu, elektrik gibi tüm ihtiyaçlarını karşıladık. Bir zamanların "kurtarılmış bölgesi" olan bu yerler, kurtarılmış oldu. Şimdi sosyolojik bir olgu var, eğer gecekondulara, devlet olarak, arka çıkmazsanız, bunlar bir yere kaçıyor. Ya aşırı sola kaçıyor, ya da şimdi Refah örneğinde olduğu gibi aşırı sağa gidiyor.

- Dolayısıyla, İstanbul, şehircilik bakımından 1989'da bıraktığınızdan daha kötüye gitti, öyle mi?

- İstanbul, 1989'da şehircilik bakımından dünyada parlayan bir yıldızdı. Bütün köşe yazarları, şehircilik uzmanları, Birleşmiş Milletler, ben ne kadar istesem de benim hatırım için bu şehre derece vermezler. Ama o zaman verildi.

- Yine de bunda o günlerdeki hükümet yaklaşımlarının bir rolü yok mu? Dünyanın önemli bir parçası olan, bir metropol oluşturmak gibi...

- Öyle olduğunu düşünelim. O zaman Türkiye'de 1700 belediye vardı, bir tek İstanbul alıp başını gitti.

- Evet, bazen başka şehirlerden gelenler, alışveriş merkezlerini görünce, kendimizi Türkçe konuşulan bir Avrupa ülkesindeyiz gibi hissettik diyorlar.

- Hayır hayır! Şu anda İstanbul'un manzaraları Türkiye'deki herhangi bir köyden farklı değil.

- Ama 1989'da da İstanbul'un arka yüzü denilen yerler vardı. Bugünkü yönetim bunu dile getirmişti.

- O zaman öyle diyenler, şimdiki arka yüzünü görsünler. Biz belli bir hedefe doğru yürüyorduk ve zamanımızda İstanbul gerçek kimliğine kavuştu.

- Bütün istediklerinize ulaşmış mıydınız?

- İki yıl sonra hepsini tamamlayabildik.

- O halde belki de yerel yönetimlere daha uzun süreler tanımak lazım...

- Hayır, beş yıl bol bol yeterlidir. Biz başladığımızda, yetmiş yıllık birikimin problemlerini beş yılda çözmek gibi bir iddianın içine girdik. Oysa, bu en az sekiz yılda çözülecek bir birikimdi.

İkinci dönem seçilseydik çözerdik. Belli bir altyapıyı oluşturduktan sonra ikinci beş yılda çok şey yapılırdı.

Bir örnek vereyim, Tarlabaşı on bir ayda yapıldı. Projesi, yıkımı, inşaatı bir yıldan az zamanda bitti. Şişhane geçidi 50 günde tamamlandı. Onun için beş yıllık bir süre bir belediye başkanı için uzun bir zamandır.

İstanbul'da yaşayan bazı kişiler kabul etseler de etmeseler de, biz İstanbul'u ve kendimizi dünyaya kabul ettirdik. Geçtiğimiz beş yılda İstanbul yeniden bir çukura düşürüldü.

- Siz şimdi hâlâ yarım olduğunu düşündüğünüz bu işleri tamamlamak için mi adaysınız?

- Gayet tabii. Bugün diğer adayların sözünü ettiği projeler hep Dalan'ın yarım kalan işleri.

- Bunun size mutluluk vermesi gerekmez mi?

- Daha çok korku veriyor. Benim gibi yapmaları mümkün değil. Öğrenseydi, şimdiki idare öğrenirdi. Çünkü bu hastayı kurtarmak lazım. Hasta şu anda İstanbul.

- Asıl doktor, -belki de cerrah- benim diyorsunuz.

- Evet cerrahı benim. Dikişler patladı. Yani, adayların gelecekleri bizim geçmişimiz. Ben bu ülkeye başbakan, bakan olmak istemiyorum. İstesem, şu anda olurum.

- İstanbul'un bugünkü sorunları ile ilgili tüm çözümler cebimde hazır mı diyorsunuz?

- Cebimde demiyorum. Çünkü biz bunları hayata geçirdik. Hava, su gibi sorunların çözümü 1991'in ikinci yarısında zaten bitmişti. Doğal gazın

ihalesini yapık, projesini yapık, parasını bulduk, geriye sadece uygulamayı bıraktık, onu da beceremediler. Büyükçekmece'deki arıtma tesislerinin projesini, ihalesini yapmışız, parasını bırakmışız, sonra ne olmuş? Uygulama diye bir şey yok bunlarda. Mesela ben saz çalmasını bilmem. Bu saatten sonra öğrenmeye kalkıp da konser de veremem. Şimdi şahane saz çalan bir arkadaşımız kalkıyor ben İstanbul'u idare ederim diyor.

- Belediye başkanı bütün projeleri kendi kafasının içinde olan ve herşeyi ben yaparım, ben bilirim diyen biri midir?

- Tabii ki bir başkan herşeyi kendisi bilemez, bir ekiple çalışır. Ancak o ekibi yönetecek tecrübe ve bilgilere sahip olmalıdır. Yani nota bilmeyen bir adam maestroluk yapamaz.

- Peki şehirde yaşayanların bu şehrin yönetimine katılması konusunda ne düşünüyorsunuz? Yani İstanbullular şehrin sorunları ile ne kadar ilgilenmelidir?

- Belediye Başkanlığı, başkanlık sistemidir, parlamenter sistem değildir. Başkanlık sistemi de yetkisini elli kişiyle birlikte kullanmaz. Çubuğu kaldırdığım zaman farklı ses istemem.

İstanbul'a ahenkli, uyumlu çalışan son derece kuvvetli bir ekip lazımdır. Ben Orkestra Şefiyim ama orkestram da çok iyidir. Bu ekip, geldiği gün, 27 Mart akşamı işe başlar, bir tek saat kaybetmez.

- Peki ya vatandaş? Vatandaş ne ölçüde katılabilir?

- 1936'da yapılmış 1580 sayılı yasa, şehrin hemşehrilerine inanılmaz bir katılım hakkı tanımış. Bir örnek vereyim, kendi arsınıza bir bina yapmak istiyorsunuz ve Belediye'ye müracaat ediyorsunuz. Bu müracaattan sonra eğer 30 gün içinde size cevap

gelmezse, demek ki hak sahibisiniz, binanızı yapabilirsiniz.

Ama kimse, holdingler dahil bu maddeyi ve hakkını bilmiyor dolayısıyla eli kolu bağlı iki üç sene belediye bekliyor. Bu kulluktan gelme bir zihniyet... Millet yasalarla belirlenen haklarına sahip çıksa katılım kendiliğinden oluşur.

- Bu durumda, hemen herkes bir arsa edinin evini yapabilir. Gecekonducular da arsayı para verip aldıklarına göre evlerini yapmakta haklılar öyle mi?

- Değil, arsanın üstünde planlara göre yapılanma şartları var. O koşulların içinde kalmak şartıyla gider başlar. Herkes her istediğini yapamaz.

- Daha farklı bir katılımcılıktan söz etsek..Örneğin bir semtin hem suya hem yola ihtiyacı var. Yaşayanların bir bölümü önce su, kalanı yol dese...

- Genellikle mahalleler gözönünde tutularak seçilen belediye meclisi üyeleriyle konuşabilirler, işlerini çözdürebilirler. Zaten, Ombudsman sistemini getireceğiz. Mahalle muhtarları aynı zamanda mahallenin ombudsmanı gibi çalışacaklar.

- Yani İstanbullular gelecekte daha fazla katılım ve daha iyi bir İstanbul için güven içinde olabilirler mi?

- 1984-89 arasında hangi güvensizliği duydu İstanbullular? Bu kadar çok panel mi vardı, "Çöken İstanbul'u nasıl kurtarınız?" diye telaşa mı kapılmışlardı?

- Siz şehri yönetirken yasal yetkileriniz yeterli miydi? Ya da İstanbul'u başkanlık sistemiyle yönet-

mek sizin kişiliğinizden kaynaklanan bir durum muydu?

-Yasadan gelen haktır. Hem de 3030 sayılı yasayla değil, Atütürk'ün 1936 yılında çıkardığı yasadandır. Dünyanın en geniş yetkilerini Belediye Başkanına vermiştir. Kimse yetkisizlikten dolayı ağlamasın. Oyun bilmeyen gelin yerim dar der.

- Metro projesi sürececek mi başkan olursanız?

- Metroyu kim başlattı İstanbul'da önce onu kesinleştirelim. Bizim başlattığımız metroya hızlı tramvay dediler. Avrupa'nın en modern metrosunu yaptırdık, devam ettirmediler. Sonra da iki tane delik açtılar, metro yapuk diyorlar.

- Ama içinde jiple geziliyor. İki delik gibi görünmüyor.

- Tünel de deliktir. Delik dedik diye iğne deliği demedik. Büyüktür çapı deliğin, 5-10 metre olabilir. Bu, betonlaşmış şekliyle metronun ancak yüzde 15-20'sini oluşturur. Geriye yüzde 80'i kalır:

- O yüzde 80 de-

vam edecek mi?

- Edecek tabii. Onunla da yetinilmeyecek. O güzergah aslında Yenikapı'dan Ayazağa'ya kadar 21 kilometreydi. Bunlar Taksim ile Levent arasını deldiler, o da 7 kilometredir. Bunun sadece 4 kilometresini bitirdiler, metro yapıyoruz diye hava atıyorlar. Oysa İstanbul'a yapılması gereken metro 250 kilometredir.

- Tüp geçit mi, 3'ncü köprü mü?

- Her ikisi de. 1988'de biz bunları planladık, ihalesini yaptık, DPT o günkü şartlarla teklif etti projesini..Şimdi de ikisini birden yapacağız.

- İstanbul gökdelene doydu mu?

- Hayır, yenileri de yapılacak. Ama Piyalepaşa'ya yapılacak, Taksim'e değil. Bir de E-5 karayolunun sağına soluna ta Gebze'ye kadar.

- Hava kirliliği sorunu, kömür mafyası nasıl altedilecek?

- Onlar en kolayı..

- Ya gecekondular?...

- Gidin, Soğanlık'a bakın. Gecekondu önleme bölgesinde onsekiz bin konut vermişim. Binalar bitmiş. Ancak paralel alt yapısını bizden sonraki yönetim bitirmediği için dünyanın en büyük mesken mezarlığı olarak orda duruyor. Onun için gecekondu olayı bir mecburiyet değildir. Eğer şehri yönetenler iyi bir planlama yapıp, alt yapısı olan yerde insanlara ruhsat verirlerse gecekondu sorunu kendiliğinden ortadan kalkar.

- Peki kaynaklar bütün bu işler için yeterli mi?

- İstanbul'un rantları işini Türkiye'de ilk defa ben çıkardım. Kat karşılığı bina yaptırma işini yani. Başkasının kazandığı paranın yarısını belediye kazansa İstanbul paraya boğulur. Ben, beş yıl boyunca Ankara'dan hibe olarak 1 lira bile almadım. Kimseye şikayet etmedim, yetkim az demedim. Param az demedim, az geldiğinde buldum. İstanbul'a başkan olacak kişinin ilk işi kaynak yaratmaktır. Ama bu da her gün Ankara'ya gidip, para dilenmek değildir.

- Büyükşehir belediye başkanı ile ilçe belediye başkanlarının ayrı partilerden seçilmesi sorun olur mu?

-Kimse akortsuz ses çıkaramaz.

- Çubuk benim elimde nasıl olsa diyorsunuz...

- Tabii akortsuz ses çıkaran yanar, orkestranın dışında kalır.

- Çok teşekkürler.

İsviçreli çikolata.

Doyulmaz tadına.

Dünyanın 1 numaralı çikolatası Milka, şimdi Türkiye'de. Milka'nın sırrı Alplerde saklı. Alplerin saf ve temiz havası, yemyeşil çimenleri ve nefis sütü Milka'ya o doyulmaz tadı veriyor. İsviçreli çikolata Milka'yı deneyin, başka çikolata yiyemeyeceksiniz.

SHP Büyükşehir Belediye Başkanı adayı Livaneli:

"İstanbul 21'nci yüzyılın dünya kenti olacak."

Necle Zarakol

-Sayın Livaneli, siz bugüne kadar sanatçı kimliğinizle büyük kalabalıklarla şarkı söyleyerek, yazarak iletişim kurdunuz. Sizi dinleyen toplulukların, ya da okurlarınızın açısından baktığımızda size dönük olumlu bir tercih vardı. Yani onlar daha önceden şarkılarınızı sevdikleri için sizi dinlemeye geliyorlardı, ya da beğendikleri için yazılarınızı okuyorlardı. Şimdi ise, çok daha büyük toplulukların içinde su, ulaşım, hava kirliliği, kalabalık gibi sorunlarla boğuşan bireylerle karşılaşıyorsunuz. Hiç düşündünüz mü, kim bu insanlar, sizden ne bekleyebilirler, ne gibi özelemleri var? Kısacası, İstanbullu'lar için neler yapmayı düşünüyorsunuz?

- Bu sorunuzun içinde aslında nasıl bir İstanbul hayal ediyorsunuz gibi bir soru da var, anlatayım: Bugüne kadar İstanbul'u yönetenler hep bir

sultan gibi meseleye bakmışlar, dereler kötü kokuyor, ıslah edelim demişler. Bir dere ıslahı 1 trilyon, bir baraj yapmak 2 trilyon bugünkü fiyatlarla. Şimdi İstanbul'un, İstanbullu'nun önceliği hangisi? Önce baraj mı yapacaksınız, dereleri mi ıslah edeceksiniz?

Bu aslında yanlış bir bakış açısı, böyle baktığınız zaman finansman sorunu da yaratıyor. Olaya daha geniş bir boyutta bakmak gerekiyor. Örneğin İstanbul bir sanayi ve iş merkezi mi olacak? İstanbul'un yanı sıra Çanakkale'de de benzer bir metropol

yaratılacak ve iki şehrin arasındaki alan ona göre mi düzenlenecek? İstanbul bir dünya kenti olmalı mıdır? Bu gibi soruların cevaplarını net ve kesin olarak kafamızda görüyorsanız, ona göre yatırım yaparsınız. Sonuç olarak harcadığınız para, İstanbul'un parasıdır. İstanbul'un üretimiyle Milli ge-

lirdeki payı neredeyse yarıya yakındır. Benim görüşüme gelince, İstanbul bir dünya kenti olmalıdır. Bu da neyi gerektiriyor? Eğer İstanbul'u bir dünya kenti olarak konumluyorsanız, şehrin yaşam standardını o düzeye çıkarmak lazım. Dünya kenti dediğiniz zaman kongre ve kültür merkezleri, spor ve eğlence yerleri, finans alt yapısı ile zengin ve yaşanır kılmak lazım. O zaman insanlar servis sektöründe çok geniş istihdam olanakları elde ederler. - Ama İstanbul bugünkü yapısıyla neredeyse bir sanayi kenti durumunda, nasıl bir kültür kenti haline dönüşecek? Ya da bu dünya kenti tanımınızın içine doğayı kirleten sanayi tesisleri de giriyor mu?

- İhtisas gerektirmeyen sanayi tesisleri şehrin dışına çıkarılabilir. Türkiye'deki hizmet sektörü, ekonominin yüzde 50'sini oluşturuyor ve araştırmalar bu rakamın yüzde 75'lere kadar çıkacağını gösteriyor. Benim düşündüğüm İstanbul'da daha çok finans, kültür, bankacılık ve hizmet merkezi-

nin alt yapısı olmalı. Çünkü artık alt yapısı olmayan sanayi sitelerinin bu şehirde yeri yok. İkitelli Sanayi Sitesi yapmışsınız, 250 bin kişiyi ilgilendiriyor. Şimdi bu 250 bin kişi hangi yollardan gidecek, hangi okullarda çocuklarını okutacak, hangi hastanelerde tedavi olacak? Bunlar yapılmadığı zaman yeni bir gecekondü problemi yaratmış oluyorsunuz. Yani vizyonunuz yoksa, tek tek projelerde kaybolmanız işten

değil. Bazı somut önerilerim var; birincisi yılda 250 bin kişi geliyor bu kente ve bu bir devlet politikası, bir belediye başkanını aşar bunu önlemek. Bu gelenler ağaçlarda da tünemeyeceğine göre, buna göre arsa üretmek. Bunlar için arsa üretilebilir, hatta konut üretilebilir. Belediye bundan para da kazanılabilir.

*İhalelerde yolsuzluk ve kötüye kullanımı ortadan kaldırmak için günlük Belediye Resmi Gazetesi yayınlamak. Bütün işlerini kamuoyunun, basının ve en önemlisi rakip şirketlerin görüşüne sunmak ve şeffaflığı sağlamak.

İkincisi, İstanbul'un su sorunu var. Özellikle Rumeli yakasında az su var. Bu sorun bir tek İSKİ'nin çabasıyla çözülecek bir sorun değil; İSK uğraşmalı, ancak aynı zamanda Melen projesini yürütmekte olan DSİ'yi de işe katmalı. Ama en önemlisi, bu şehirde yaşayan insanların temiz ve sağlıklı suya kavuşması için bu projeler uluslararası şirketlere açılmalı.

Aynı şekilde İstanbul'un hava kirli-

liğinin çözümü de doğal gaz geçmektir. Doğal gaz bugün yeterli değil. Bunun halka açılması gerekiyor.

- Bütün bunları belediye bütçesi ile çözmek mümkün mü?

- Bütün bu sorunlar elbette 16,5 trilyon liralık bütçe ile çözülemez. Mucize bir belediye başkanı da olamaz. Bu şehirde üretilen milli gelirden belediyeye pay almak gerekiyor.

Bunu da nasıl yapacaksınız, bazı hizmetle-

ri özelleştirip yerli ve yabancı kapitali buraya çekerek..

Aslında, İstanbul'un çevre ile ilgili projelerine Dünya Bankası'ndan kredi bulmak mümkün. Belediyenin gelir imkanlarını efektif bir şekilde kullanmak mümkün. Örneğin imar izni vererek belediyeye katkı elde edebilirsiniz.

Çok sayıda vakıf var İstanbul'da, Bunlardan özellikle azımlıklara ait bazı vakıfların mülkleri ya terkedilmiş, ya da çok az kirayla çökmeye bırakılmış. Bunların belediyeye devredilmesi ve kiraya verilmesi ya da satılmasından belediye gelir elde edebilir. Ayrıca Belediye kendi mülklerini satın boş arsalar, ya da arsa üretiminde kullanılacak araziler alabilir.

İstanbul'daki emlak vergilerinin gerçek değerleri tesbit edilerek, belediye tarafından bunlar düzenli olarak

tahsil edilebilir. Hükümet nezdinde girişimde bulunularak Boğaz Köprüleri'nin gelirlerinden pay elde edilebilir.

- Özelleştirme, sizin adayı olduğunuz partinin üzerinde en çok durduğu konulardan biri. Hatta zaman zaman koalisyonunda bu yüzden sorunlar olduğu görülüyor. Partileriniz, bu yaklaşımınızda sizi destekliyorlar mı? Ya da özelleştirme yoluna gittiğinizde parti engeli ile karşılaşmanız mümkün mü?

Şimdi özelleştirme dediğimiz zaman bu işçi haklarını yakından ilgilendiren bir konu. Ben kesinlikle işçilerin işlerinden olmalarını değil, eldeki verimsiz kuruluşları dönüştürerek daha fazla iş ve istihdam imkanı yaratacak formülleri düşünelim diyorum. Özelleştirmeden beklediğim bir başka şey de makine, teçhizat ve taşıt alımından tasarruf sağlanmasıdır. Ayrıca, çeşitli büyük projeler için dışardan kredi sağlanması yoluna gidilecektir.

- Konuşmanızın başında İstanbul belediye başkanının bir tür Sultan gibi çalıştığından söz ettiniz. Bu Sultanlık, biraz şehzade sultanlığına mı benziyor? Yani bu, Padişah bir başka şehirde, siz onun adına burda büyük yetkilerle hareket

ediyorsunuz gibi mi anlaşılmalı? İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı'nın merkezi hükümetten bağımsız davranması mümkün müdür?

- Ben mümkün görüyorum. Cesaretli ve inançlı olarak işe başlarsanız ►

mümkün. Ama yine de bu otorite karmaşasında İstanbul belediye başkanlarının yapacağı işler çok azdır. Onun için mucize belediye başkanları olmaz diyorum. İstanbul'un sorunlarının bir çoğu Ankara'dan kaynaklanmaktadır. Hızla artan nüfus ve buna bağlı yapılaşma, İstanbul'un çevre illerle ilişkisini de etkilemektedir. Dolayısıyla, İstanbul'un sorunlarının çözümünde çevre illeri de kapsamına alan çözümler düşünülmelidir. İstanbul'un belediye başkanı bu on milyonluk büyük şehri çevresiyle birlikte temsil etmelidir ve hem ulusal, hem uluslararası düzeyde lobi yapmalıdır. İstanbul belediye başkanı, medya merkezi olan bu kentte köşe yazarları ile, basınla ilişki kurarak, Ankara'ya giderek lobi yapabilir, hatta İngiltere'ye, Fransa'ya gidip bunu yapabilir. Bütün bunları yapabilmek için de belediye başkanının kafasında İstanbul'u nasıl yöneteceğine ilişkin bir senaryo bulunmalı, uzmanlarını bu çerçevede yönetmelidir. Böyle bir vizyonu olmayan bir başkanın İstanbul için getirdiği çözümler öncelik sıralaması açısından yetersiz kalabileceği gibi bazen savurganlık algılanabilir.

- Yani Anakent Belediye Başkanı bir anlamda daha üst düzeyde bulunmalı, örneğin mühendis olmasına gerek yok diyorsunuz.

- Evet, belediye başkanının şehrin her köşesini, her rakamını bilen biri olmasına gerek görmüyorum. Belediye başkanı bir vizyon çerçevesinde sorunlar için çözüm üreten uzmanları yöneten kişidir. Başkanlığa seçildiği günden itibaren, artık partisine değil, tüm İstanbullulara hizmeti veren bir kişi olmalıdır.

- İstanbullular ne yapabilir, nasıl katılabilir şehrin yönetimine? Siz yazılarınızda her zaman katılımdan söz ed ersiniz, ama bundan sonraki konumunuz önermekten çok, yaşama biçiminde olacak. Ne kadar katılmasına razısınız İstanbullular'ın? Bunun için bir modeliniz var mı?

- Benim buradaki düşüncem bir kent parlamentosu oluşturmak. Bu parlamentoda en geniş katılımı şehrin sorunlarını ele almak, çözümler üretmek.

- Kimler temsil edilecek bu parlamentoda?

- Mahallelerden, mahalle bazında seçilip gelmiş kişiler olacak, kentle ilgili düşünce üreten kuruluşların temsilcileri olacak, çözüm üreten kuruluşların temsilcileri olacak. Hep birlikte, kentin en çok yararına olan çözümleri bulacaklar. Benim burda bir düşüncem daha var. Ben "kente karşı suç" kavramı konusuna da çok önem veriyorum. Uygulamalarıyla, davranışlarıyla kente zarar verenler, suç işlemiş

sayılmalılar diye düşünüyorum. 2600 yıllık bir tarihi olan, Türkiye'nin hatta insanlığın bir hazinesi niteliğindeki bu şehre kötülük yapmak bir insanlık suçudur. İstanbul'un çeşitli kültürlerden harmanlanarak bu güne gelen tarihi kimliğine asla ihanet edilmemeli, yapılacak her şey bu kimliği korumaya yönelik olmalıdır.

Yine bu tür haksız ve yanlış uygulamalara karşı yaşayanların haklarını savunmak, kenti savunmak için de

kent avukatlığı müessesesini öneriyorum. Belediye hizmetlerinin etkin ve verimli olarak yürütülmesi için, ilgili iş adamları, bilim adamları, finans uzmanları ve belediye görevlilerinden oluşacak bir danışma kurulundan da yararlanmak istiyorum.

- Daha somut konulara dönersek, şehrin ulaşım sorununu nasıl çözeceksiniz; metro herhalde devam edecektir, üçüncü köprü, tüp geçit gibi konulardaki görüşlerinizi anlatır mısınız?

- Metro elbette devam edecek. Taksim-Levent hattı 1996 yılında hizmete girecek, Taksim-Yenikapı arasındaki metro projesi de uygulamaya konulacaktır. Raylı sistemin de uzatılması gerek. Çünkü raylı sistemle şeh-

rin en uzağında ürettiğiniz arsa bile değer taşır hale geliyor ve böylece şehir içindeki aşırı rantlar azalıyor. Eğer buralarda oturan insanlar 15 dakikada şehir merkezine ulaşabiliyorlarsa, neden şehrin merkezinde yaşamak için baskı yap-sınlar.

- Ya tüp geçit? Tüp geçit konusu oldukça uzun bir süredir İstanbul'un gündeminde. Çok gerekli olduğunu öne sürenler var, buna karşılık hem çok masraf gerektirdiği hem de gerçekleştirilmesi zor bir proje olduğu için karşı çıkanlar var...

- İstanbul'un iki yakası arasında her gün müthiş bir trafik akışı var. Onun için bir sualtı köprüsü düşünüyorum. Bunu kuruluş bedeli düşük, inşaat süresi en kısa, tünel, çevre yolu ve istim-

lak gerektirmeyen bir kolaylık olarak görüyorum. Ayrıca yayaların, özellikle yaşlı ve bedensel özürhüklerin rahatlıkla yürüyebileceği, kısaca yayaya dayalı bir trafik düzenlemesi düşünüyorum.

Anadolu yakasında da bir havaalanı olmalı; yine şehir trafiğini olumsuz yönde etkileyen otobüs trafiğini azaltmak için bir Anadolu Otogarı olmalı. Bütün bu işleri de 'Anakent Ulaşım Örgütü' adında bir örgütle koordineli bir şekilde yürüteceğiz.

- Raylı sistem Anadolu yakasına da gidecek mi?

- Bu konuda da çalışmalarımız olacak. Ayrıca Anadolu yakasında da tıpkı Avrupa yakasında olduğu gibi banliyö hattı daha etkin hale getirilecektir.

- Gecekondu sorununa karşılık arsa üretmekten söz ettiğınız. Daha önce yapılanlar ne olacak?

- Yıkarak bir çözüm değil; ama affetmek de bir çözüm değil, hele siz Başbakanınızın ağzından bir imar affı lafı duyduysanız bu sorunun bir anda kat kat büyümesine engel olamazsınız. Gecekondu sorununu tek bir formülle görmek de mümkün değil. Bunda 4 çeşit mülkiyet statüsü ile karşılaşacağız. Güç bir iş bu.

Ancak burada asıl sorun köyden kente gelenlerin, bu kentin yaşamına nedenli uyum sağlayabileceğinde düğümleniyor. Bunların sadece konut sahibi olması değil konu, bir de İstanbul'un ekonomisine ayak uydurmaları için mekanizmalar oluşturmak gerekiyor.

Konut sorununu çözmek için Anakent belediyesinin Arsa Ofisleri aracılığıyla alt yapısı olan arsalar üretmesini, İstanbul dışında arazisi olan

kişilerle anlaşarak, imar izni karşılığında bu arsaları yapılaşmaya açmasını düşünüyoruz.

Ayrıca, yurt dışından düşük faizli kredi alınarak konut üretilcek. Mevcut gecekondu dular elden geçirilerek her bölgenin alt yapısı belli bir standarda getirilecek. Ve bundan böyle kesinlikle kaçak yapılaşmaya izin verilmeyecek.

- Kaçak yapılaşmadan söz edince, Park Otel benzeri, şehrin silüetini bozan gökdelenler için ne düşünüyorsunuz?

- Bir dünya kentinden söz ediyoruz. Elbette arsanın bu kadar değerli olduğu bir kentte gökdelenler olacaktır. Ama bunlar sur dışında kalacak ve kente getirdikleri ekstra trafik, yoğunluk sakıncasına karşılık, alt yapı katılımı ödemeleri sağlanacaktır.

-Konuşmalarınızda çağdaş bir başkan olacağınızı vurguluyorsunuz. Bugün dünyamızın en önemli konularından biri de çevre. İstanbullular, sizin başkan olmanız halinde nasıl bir çevre içinde yaşayacaklar?

- İstanbul, bu dünyanın en gizemli, en güzel şehri özensiz, kalitesiz ve hoyrat biçimde yönetilemez. İstanbul'u yeniden denizine kavuşturmak lazım. Sularını temizlemek, havasını yeniden nefes alınabilir hale getirmek, Boğaziçi'ni yeniden eski haline getirmek gerek. İstanbul, suları yeniden tertemiz akan, havası pırıl pırıl, sokakları temiz, yeşili bol bir kent haline gelmeli. Boğaziçi'nde kaçak ya da yanlış yerleşimden tesadüfen kurtul-

muş tüm kamu arazilerini hemen koruya dönüştüreceğiz.

Kısacası, mucize belediye başkanı olmadan, bu kentte yaşayan 10 milyon insanın yeni bir İstanbullu kimliğinde buluşması ile sorunlar çözülecek. İstanbullu üç göbektir, beş göbektir İstanbul'da ya-

şayan insan değil artık. Sivas asıllı, Kayseri asıllı, Kastamonu asıllı, Diyarbakır asıllı İstanbullular olmalı ve bunların hepsi bir İstanbullulukta birleşmeli.

Yani, bir belediye başkanı İstanbul'da yaşayan insanları daha iyi, daha temiz bir İstanbul'da yaşamak için motive edemezse iş yapamaz.

Türkiye'de kişi başına 2 bin dolar olan ortalama gelir, İstanbul'da kayıt dışı ekonomiyi de katarak hesaplırsanız 10 bin doları buluyor. Bu büyük servet birikimini burada, şehrin yararına kullanmak gerekiyor. Böylece İstanbul'u Londra gibi, Tokyo gibi, Paris gibi bir şehir yapmak mümkün. Yani İstanbul hem çok para kazanan, hem insanların iyi yaşadığı bir, yaşam kalitesi yüksek bir dünya kenti olmalı ve hepimiz, burada yaşayan herkes bu şehre sahip çıkmalıyız.

Özetle, bir İstanbul yaşam biçimi yaratmalıyız ve bu yaşam biçimi mutlaka batı yaşam biçimi ile entegre olmalı.

- Çok teşekkürler. □

Türk ekonomisinde rekabet sorunu

Erol Katircioğlu

1980'li yıllar, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de "rekabet" kavramının ve bu kavramla doğrudan ilintili diğer bazı kavramların (serbest piyasa, devlet, özelleştirme, yeniden yapılanma v.s. gibi) çok sık kullanıldığı yıllar olmuştur.

Kavram, günlük kullanımda, en az iki kişi arasında bir çekişme ve yarışmayı ifade etmekle birlikte, iktisat bilminde daha çok firmaların fiyat ve fiyat-dışı çeşitli araçlarla sürdürdükleri, piyasada en büyük payı elde etmeye yönelik bir yarışma süreci anlamına gelir.

Rekabet kavramının önemi, etkin bir ekonomik düzene ulaşabilmek için gerekli koşulları ifade etmesi ile ilgilidir. Etkin bir ekonomik düzende, üreticilerin daha fazla müşteri kazanmak ve onları kendilerine bağlamak için sürekli olarak daha cazip bir arz -yani düşük fiyat ve yüksek kalite- yaratmaları gerekir. Ancak rekabetin varlığıdır ki, üreticileri maliyetlerini düşürmeye, yeni ve kaliteli ürünler geliştirmeye yöneltir. Eğer, bu yarışma süreci herhangi bir nedenle engellenirse -örneğin firmalar fiyatlar üzerinde bir anlaşma yaparsa- sistemde daha düşük maliyet ve daha kaliteli mal (ve hizmet) üretme çabası -ve güdüsü- ortadan kalkar. Bu durumda, maliyetlerin çok üzerinde fiyatlar (aşırı ve haksız kazançlar), kalitesiz mallar, israf ve dengesiz bir gelir dağılımı ortaya çıkar.

Bütün bu sonuçlar ise geniş halk kitlelerinin aleyhine sonuçlar olduğundan, her toplum rekabet sürecini çeşitli araçlarla sağlamaya ve korumaya çalışır.

Bizim bu yazıdaki temel amacımız Türk ekonomisinde rekabetin durumunu değerlendirmek ve geliştirmeye yönelik neler yapılması gerektiğini tartışmaktır. Fakat konuya geçmeden önce rekabet kavramının seksenli yıllarda yeniden popüler olmasının ardında yatan nedenleri irdelemek, tartışmayı bir zemine oturtmak bakımından yararlı olacaktır.

Seksenli yıllarda neler oldu?

Seksenli yıllar, 1970'lerden başlayan teknolojik yeniliklerin uygulanmaya konulduğu yıllar olmuştur. Özellikle mikroelektronik teknolojisinde, transistörden chip'lere geçişle başlayan devrim niteliğindeki değişimler, çağımız bireyini ve toplumları derinden sarsmıştır. Bu gelişmelerin enformasyon alanındaki uygulamaları insanın bilgi ve haberleşme imkanlarına yepyeni boyutlar getirmiş ve bireyin dünyayı ve kendisini farklı bir şekilde algılamasına yol açmıştır. Birey için üzerinde yaşadığı dünya artık küçük ve tektir (1).

Bireyin gözünde dünyanın (ve toplumun) görece küçülmesi, bireyin bizzatı kendisinin kendi algılayışı içinde görece olarak büyümesine ve önem kazanmasına yol açmıştır. Bu da bireyin kendi kaderini tayin etme hakkının kendine ait olması gerektiği bilincini geliştirmiştir (2).

Kendi kaderi ve hayattaki tercihleri üzerinde başkalarının karar veriyor olmasına karşı, bireyin geliştirdiği bu tepki, onun siyasi olduğu kadar ekonomik davranışları-

nın da değişmesine yol açmıştır (3).

Özellikle ekonomik davranışlarda ortaya çıkan değişikliklere yakından baktığımızda görürüz ki, çağımızın bireyi -tıpkı siyasi davranışlarında olduğu gibi- kendi zevk ve tercihleri üzerinde de özgür ve bağımsız olmayı istemekte ve genellikle kendi zevklerine uygun çeşitlilikte üretim yapan firmaları tercih etmektedir. Bir başka ifadeyle çağımızın bireyi, talebini geçmişin büyük dev firmalarının standart ürünleri yerine, mallarını (veya hizmetlerini) çeşitleyen ve kendisine daha geniş seçim olanakları sunan firmaların ürünlerine yönelmektedir.

Parçalanmış ve çeşitlenmiş bu yeni talep yapısı, standart ürün üretmek için oluşturulmuş üretim tekniği (mass production) ile karşılanamaz olduğundan, yeni teknolojik buluşların da katkısıyla her türlü talep değişikliğine anında cevap verebilen daha esnek ve dinamik bir üretim tekniğinin (flexible production) gelişmesine yol açmıştır. Bu gelişme ise temelde daha küçük ölçeklerde örgütlenmiş firmaların daha başarılı olduğu bir ortamın oluşmasını sağlamıştır (4).

İşte, rekabet kavramının yeniden güncelleşmesinin ardında bu üretim paradigmasında yaşanan değişiklik yatmaktadır. Çünkü eğer piyasalarda optimum ölçek görece küçülüyorsa, o piyasalarda daha fazla firmaya yer açılıyor demektir ki, bu da, rekabetin artıyor olması anlamına gelir (5).

Dolayısıyla sonuç olarak diyebiliriz ki, seksenli yıllardan başlayarak yaşanan teknolojik gelişmeler bireyin kendini ve çevresini algılamasında önemli değişikliklere yol açarak talebinin niteliğini değiştirmiş, değişen talep de yeni teknolojilerin daha hızlı gelişmesini besleyerek gerek ulusal ve gerekse uluslararası piyasalarda daha rekabetçi bir ekonomik ortamın oluşmasına yol açmıştır.

Türk ekonomisinde rekabet

Bugün Türk ekonomisinde yaşanan sorunların büyük bir kısmı, yukarıda kısa da olsa üzerinde durduğumuz gelişmelerle yakından ilgilidir. Özellikle giderek ciddi krizlere yol açma eğiliminde olan KİT sorunları ile, üzerinde yeterince tartışılmamakla birlikte önemli boyutlarda olan özel sektör firmalarının yeniden yapılanma sorunları, değişen dünya koşullarına uyum göster-

mede zorlanan bir ekonominin yaşamak zorunda kaldığı sorunlardır. Bu tabloya Gümrük Birliği konusunda atılmış adımı da eklersek Türk ekonomisinin çok hızlı bir şekilde yeniden yapılanması ve daha rekabetçi bir ekonomik yapıya kavuşturulması gereği kendiliğinden anlaşılır.

Bir ekonomide rekabetin niteliği ile ilgili belirlemeler yapmaksa bazı niceliksel ölçüler kullanmayı gerekli kılar. Bu ölçüler arasında en çok kullanılanlar 4-Firma yoğunlaşma oranı (CR4), Harfindahl ve Entropy gibi endekslerdir (6).

4-Firma Yoğunlaşma oranı, bir sektörde en büyük dört firmanın (çoğu zaman 4 fabrikanın) toplam sektör çıkısına bölümü ile elde edilen bir istatistiktir (7). Batı ülkelerinde yapılan çeşitli çalışmalardan bir sektörde bu oranın % 50'yi aşması halinde o sektörde oligopolistik bir yapının varolduğu genel olarak kabul edilir. Bir başka ifadeyle $CR4 \geq 0.50$ yoğunlaşmanın kritik düzeyini temsil eder.

Bu bilgiler ışığında Türk imalat sanayiinde kritik düzeyi aşan sektörlerin toplam sektör içindeki payları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO 1

	Kritik Düzeyi Aşan Sektör Sayısı (A)	Toplam Sektör Sayısı (B)	A/B
1976	33	68	0.48
1980	49	84	0.58
1985	48	83	0.58
1990	48	83	0.58

Kaynaklar: 1976 yılı için S. İlkin, I. Tekeli, A. Aksoy ve Y. Kepenek, Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma, İst. 1981. 1980 yılı kendi hesaplarımız. 1985 ve 1990, D.I.E.

Bu tablo Türk imalat sanayiinde rekabetin niteliği ile ilgili iki önemli olguyu ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, Türk imalat sanayiinin yarıdan fazlası oligopolistik firmaların egemenliği altındadır. Yani imalat sanayiinin yarısından fazlasında rekabet süreci iyi çalışmamaktadır. İkincisi ise, bu durumun kronik bir hal almış olmasıdır.

Böylesi bir ekonomik yapıda ise yazımızın başında da belirttiğimiz gibi düşük maliyetli ve kaliteli mal üretme çabası ve içgüdüünün zayıf olacağı açıktır. Nitekim, Türkiye'de neredeyse ekonominin temel özellikleri haline gelmiş bazı olguları (maliyetlerin çok üzerinde fiyat-

lar, aşırı ve haksız kazançlar, kalitesiz mallar ve israf) rekabet sürecinin iyi çalışmamasından kaynaklanan olgulardır.

Neler yapılabilir?

Batı ülkelerinde olsa kamu otoritelerinin derhal harekete geçmelerine neden olabilecek yukarıdaki tablo nasıl değiştirilebilir? Bu yönde üç temel politika aracı kullanılabilir.

1. Rekabeti önlemeye yönelik firma davranışlarını yasalar çerçevesinde disiplin altına alacak kurum ve kuralları oluşturmak. (yani oyunun kurallarını koymak)

2. Ekonomiyi dış rekabete açmak.

3. Özelleştirme

Bu politika araçlarından ilki, birinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlanmış olan "Rekabeti Koruma Yasası"nın bir an önce Meclis'ten geçirilmesi ile gerçekleştirilebilir. Böylelikle rekabet sürecini bozan firmalararası anlaşmalar ile hakim durumun kötüye kullanımını gibi davranışlar yasaklanmış olur.

İkinci politika aracı olan ekonomiyi dış rekabete açmak, birincisinden daha da etkili sonuçlar üretebilir. Teorik olarak ithalatın, özellikle oligopolistik nitelik gösteren sektörlerde rekabeti artırarak fiyat ve maliyet etkinliğini sağladığı, yani ekonomiyi disipline ettiği ileri sürülür. Nitekim, bu teorik önermeyi Türk ekonomisi bağlamında test etmeye yönelik bir çalışma bu politika aracının oldukça etkili olduğunu göstermektedir (8). Tablo 2'de bu çalışmanın bazı bulguları görülmektedir.

Tablodan çıkan en önemli sonuç ithalattan gelen rekabetin yoğun olduğu bazı oligopolistik sektörlerde kârlılığın azaldığıdır. Tablodaki bulgulara göre bu oligopolistik sektörler dönem ortalamasında % 26 gibi bir kâr marjı ile çalışmışlardır. Rekabetçi piyasalarda bu kâr marjının % 25 olduğu gözönüne alınırsa ithalatın bu sektörleri disipline ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Tablo 2 bir başka yapı özelliğini de ortaya koymaktadır. İthalatın düşük düzeyde gerçekleştiği bazı oligopolistik sektörlerde elde edilen kâr marjları rekabetçi kâr marjlarının oldukça üzerindedir (% 31.2). Buradan da özellikle bu sektörlerin dış rekabete daha da açılması ile rekabetin artırabileceği ileri sürebilir.

Üçüncü politika aracı olan özelleştirme konusu ise kendi başına önemli bir konudur. Bu nedenle fazla ayrıntıya girmeden şu noktayı vurgulamakla yetineceğiz: Yukarıda belirlediğimiz gibi Türk ekonomisinde rekabet sürecini olumsuz etkileyen ve kronikleşmiş bir yapı vardır. Özelleştirme bu yapının çözülmesinde önemli bir politika aracı olarak kullanılabilir. Bu aracın istenen sonuçları vermesi için de rekabet ortamının yasalarla düzenlenmiş olması gerekir. Aksi halde, özelleştirme ile, zaten bozuk olan rekabet yapısı daha da bozulabilir.

TABLO 2
Yüksek Derecede Yoğunlaşmış Sektörlerde Kârlılık (a)

	İthalat Rekabetinin Derecesi	Sektörlerin Ortalama Kâr Marjı (%) (b)	Sektörlerin Ortalama İthalat Payı (%)
(i) Yüksek			
3841	Deniz Taşıtları	29.60	57.40
3821	Motor ve türbünler	28.70	51.60
3832	Radyo, T.V.	31.70	40.50
3901	Kuyumculuk	28.60	40.40
3829	Makine Sanayi (diğer)	27.00	34.70
3513	Sentetik, reçine ve plastik	26.10	24.60
3842	Demiryolları ulaşım araçları	11.60	24.20
3529	Kimyasal ürünler (diğer)	32.40	20.80
3720	Metal sanayi (Demir-Çelik hariç)	20.70	19.40
3231	Deri işleme	24.70	15.90
3521	Boya vernik	25.40	15.10
	Ortalama	26.00	31.33
(ii) Düşük			
3233	Deri eşyası sanayi (Ayakkabı ve giyim eşyası hariç)	27.70	10.20
3833	Elektrikli ev aletleri	27.60	09.90
3319	Ağaç ve mantar (diğer)	25.60	09.40
3112	Süt ürünleri	22.50	06.30
3822	Tarım araçları	15.70	06.90
3530	Petrol rafinerileri	37.70	04.10
3551	Tekerlek iç ve dış lastiği	33.30	03.90
3312	Ambalaj sanayii	17.90	03.80
3620	Cam sanayii	38.50	03.30
3523	Sabun, deterjan	30.30	03.20
3212	Hazır dokuma (giyim hariç)	19.70	03.00
3610	Çanak, çömlek	39.60	02.60
3114	Su ürünleri	25.10	01.90
3131	Alkollü içkiler	78.80	00.40
3132	Şarap sanayii	39.00	00.30
3117	İşlenmiş unlu ürünler	19.40	00.01
	Ortalama	31.20	04.30
	Örnekteki rekabetçi sektörlerin ortalaması	25.10	13.89

a) 1982 ve 1989'da yüksek derecede yoğunlaşmış sektörler (CR4>0.50)

b) Üç yıl ortalaması olarak (1982, 1985 ve 1989)

Sonuç

Seksenli yıllarda dünyada yaşanan değişimler, sonuçta daha rekabetçi bir ekonomik ortamın oluşumuna yol açmıştır. Yapısal olarak kronikleşmiş bozuk rekabet koşullarının egemen olduğu Türk ekonomisi, bu değişimden etkilendiği ölçüde uyum zorlukları içine girmektedir. Bu sorunları aşmada, rekabet sürecini önlemeye yönelik davranışları disiplin altına almak için bazı politika araçlarının uygulamaya konulması elzemdir. Bunlar, anti-tröst yasası, ithalat politikası ve özelleştirme gibi politikalar- dır. Yaşanılan uyum sorunları ancak bu politikalarla gi- derilebilir.

Son olarak şunu da belirtmeliyiz ki, dünyamızda daha rekabetçi bir piyasa ortamının gelişiyor olmasını veya es- ki sosyalist ülkelerin "Planlama"dan vazgeçip "Piyasa'yı kabullenmiş olmalarını, liberalizm zaferi ya da "tarihin sonu" olarak ilan etmek, yaşadığımız büyük dönüşümleri basit bir ideolojik propagandaya indirgemek anlamı taşır. Çünkü sosyal olayların tam olarak insan iradesi ile biçimlenebileceğine inanmak, insan iradesinin bilinçli tercihleri olmadan gelişmenin mümkün olabileceğine

inanmak kadar yanlıştır. Gerçek, bu iki yaklaşımın ara- sında bir yerlerde olmalıdır. Bu nedenle yukarıda değin- diğimiz ve "İnsan iradesini" gerektiren politika önlemlerinin bir an önce alınması, yaşadığımız sorunları aşmada tüm kesimler için ortak bir amaç olmalıdır. □

Doç. Dr. Erol Katırcıoğlu
M.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyesidir.

Notlar:

- 1) Dolayısıyla da korunması gerekir. Son yıllarda giderek güçlenen "çevre" bilinci ve "yeşil" siyasi hareketlerin altında bireyin algılarında ortaya çıkan bu değişimin yattığını söylemek sanırım yanlış olmaz.
- 2) Bu gelişme bir yandan da bireyin içinde bulunduğu din, dil, ırk ve cinsiyet bakımından ayniyet duygusu ile bağlı bulunduğu sosyal grupların da varolma ve kendilerini gerçekleştirme haklarının kendilerine ait olması gerektiği düşüncesini güçlendirmiştir. Seksenli yıllarda milliyetçi ve dini akımların, kadın hakları savunuculuğunun, eşcinsel toplulukların taleplerinin ortaya çıkmış ve önem kazanmış olması bu gelişmeyle doğru- dan ilişkilidir. Burada şunu da belirtmekte yarar vardır. Bireyin kendini daha rahat hissedebileceği "doğa" ve "insan (kültür)" çevresini oluşturma- ya yönelikleri tümüyle onaylanamaz ama bu yöndeki gelişmelerin daha demokratik bir topluma ulaşabilmenin potansiyel imkanlarını da taşı- dığı ileri sürülebilir.
- 3) Çağımız bireyinin politikacılara ve kamu yöneticilerine karşı sempatik duygular içinde olmadığı söylenebilir. Bireyler artık, uzun yıllar bulun- dukları konumlarda kalmayı başarmış politikacı ve/veya yöneticilerden kuşku duymakta, onlara güvenmemektedirler. "Temz toplum" talebinin ardında bu değişimin yattığı açıktır.
- 4) Seksenli yıllarda ortaya çıkan "küçük güzeldir" sloganı üretim para- digmasındaki bu değişim ile ilgilidir.
- 5) Bilindiği gibi optimum ölçek ile piyasa talebi arasındaki ilişki rekabe- tin durumunu da belirler. Örneğin, eğer optimum ölçekteki firma, top- lam piyasa talebinin yüzde 10'unu üretiyorsa o piyasada etkin üretim yapan en çok 10, yüzde 30'unu üretiyorsa en çok 3 firmaya yer vardır. Bi- rinci durumda daha rekabetçi, ikinci durumda ise oligopolistik bir yapı oluşacağı açıktır.
- 6) Türkiye'de rekabet konusundaki yaygın duyarsızlık, bilimsel çalışma- ların da azlığı sonucunu doğurmuş ve bu nedenle de rekabetin niteliği- ni değerlendirmede kullanılabilecek ölçüler geliştirmede ve hesaplama- da bilimadamları desteksiz ve isteksiz kalmışlardır. Nihayet Devlet İsta- tistik Enstitüsü çok önemli bir adım atmış ve bu eksikliği belirle ölçüler- de de olsa gidermiştir. Bkz. Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma, 1985-1989, Ağustos 1993. Bu yayında 4 ve 8 Firma Yoğunlaşma Oranları ile Harfindahi İndeks sayıları dört basamaklı sektör ayırımında verilmiş- tir.
- 7) Yoğunlaşma oranlarının hesaplanışında çoğu zaman veri biriminin fabrika oluşu nedeni ile mülkiyet ilişkisi gözardı edilir. Bu nedenle yo-ğunlaşmanın gerçek seviyesi bu oranların gösterdiğinden daha da yük- sek olabilir.
- 8) N. Engin ve E. Katırcıoğlu, "Dış Ticaret liberalizasyonunun Türkiye'de Rekabete Etkisi: Ampirik Bir Değerlendirme", Türkiye İçin Rekabet Poli- tikaları, Uluslararası Sempozyum, ISO, İst. 1993, s. 14-23.

Bu rulman
[24 saat sonra!!!]
100 bin \$ değerinde...

... Çünkü bu rulman, ihraç edilecek on binlerce
rulmanı temsilen Milano'ya gidecek.

DHL HİZMET MERKEZLERİ: ADANA (322) 454 37 07 ANKARA (312) 435 51 90 ANTALYA (242) 241 71 97
BURSA (224) 221 51 40 DENİZLİ (258) 265 56 63 GAZİANTEP (342) 230 36 74 İSKENDERUN (326) 613 61 13
İSTANBUL (212) 275 08 00 İZMİR (232) 463 13 57 MERSİN (324) 233 93 23

Düşünün: 100 bin dolarlık bu rulman gecikirse, kaç para eder? **Düşünmeyin:** İşler

DHL ile yolunda gider: DHL [büyüküğü ne olursa olsun] numuneyi

masanızdan

derhal alır,

[dünyanın neresinde olursa olsun] alıcının

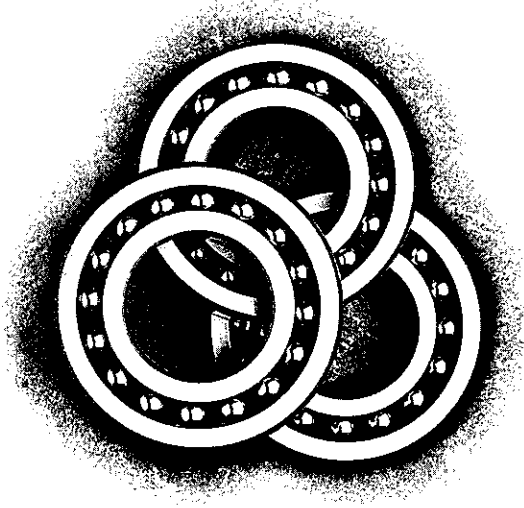
masasına

derhal bırakır.

Bugüne ka-

dar ulaştırdığı

numunelerin

başarısı, DHL titizliğine ve dakikliğine iyi

örnektir! Hiç merak etmeyin: Sizin numuneniz

de iyi örnek olacak!

Bundan Böyle Bırakın... DHL Düşünsün.

Rekabet Yasası:

Daha açık ve demokratik bir Usul

Ateş Akıncı

Türkiye'nin Batı ile ticari ilişkilerini daha sağlıklı bir zemine oturtabilmesi ve yakın bir gelecekte Avrupa Birliği ile gerçekleştireceği Gümrük Birliği, ister istemez bazı radikal değişiklikleri gündeme getirmekte ve Türkiye'yi serbest piyasa koşullarını kabule zorlamaktadır. Serbest piyasanın gerçekleşebilmesi için gerekli olan rekabet sisteminin tesisi ise bunlara ait temel yapının oluşturulmasını zorunlu hale getirmiştir ve bu da, ülkede Rekabet Kanunlarının kabulü ile olacaktır.

Hangi tür eylemlerin rekabete aykırı olduğu ve Rekabet Kanunlarının içeriklerinin ne olduğu konusunda yerleşik düşünce ve görüşler arasında uluslararası düzeyde bir birlik vardır. Türkiye'nin de Rekabet Kanunlarını düzenlerken bilineni tekrar bulmak yerine insanlığın elde etmiş olduğu tecrübe ve bilgi birikiminden yararlanmaktan başka seçeneği yoktur, çünkü Rekabet Hukuku mal veya hizmet piyasalarında faaliyet gösteren teşebbüslerin faaliyetlerini nasıl yürüteceği konusunda hükümler getirmekte ve teşebbüsler de hangi ülkede faaliyet gösterdiklerine bağlı olmadan aynı kâr etme amacına yöneldiklerinden benzer şekilde davranmaktadırlar. Bu yüzden de hangi tür eylemlerin rekabeti engellediği ve kabul edilecek bir Rekabet Kanununa aykırılık oluşturacağı konusunda çeşitli ülkelerin Rekabet Kanunları arasında önemli farklılıklar yoktur. Buna karşılık, kabul edilecek bir Rekabet Kanununun nasıl uygulanacağı çok daha önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeryüzünde yürürlükte olan Rekabet Kanunları çok az

farklılıklarla rekabet piyasasını bozan, kısıtlayan ya da böyle bir piyasanın oluşmasını engelleyen her türlü faaliyeti hukuka aykırı olarak nitelendirmektedir. Rekabet Kanunlarına göre hukuka aykırı olarak nitelendirilen bu faaliyetler sadece fiyatın oluşmasını etkileyenlerle sınırlı tutulmamış, ayrıca tam rekabet piyasası şartlarının gerçekleşmesini etkileyen ya da ortadan kaldıran davranışlar da hukuka aykırı olarak nitelendirmiştir. Tam rekabet piyasası koşullarının geçerli olmadığı piyasalarda, piyasaya hakim tekel durumundaki teşebbüslerin ise sadece diğer piyasaları ve teşebbüsleri etkileyen davranışları bu nitele meye alınmıştır. Oysa, Rekabet Kanunlarının uygulanması her ülkenin hukuki düzeni, sosyal yapısı ve kültürel farklılıklarına bağlı olduğundan önemli farklılıklar gösterir.

Batı ile ticari ilişkilerimizin yoğunlaşması ve hatta ülke için vazgeçilmez hale gelmesi nedeni ile 1985'lerden itibaren gündeme gelen rekabet sistemini ülkede hakim kılmak çabası kapsamında yapılan çalışmalar ve bunların ürünü olan Rekabet Kanunu tasarı ve taslaklarında öngörülmüş olan uygulama sistemine göz atmadan önce her ne kadar uluslararası düzeyde benimsenmiş bir uygulama sistemi olmasa bile kabul edilmiş bazı ilkelere söz etmek yerinde olur.

Temel ilkeler

Gözönüne alınacak temel ilkelere söz etmeden önce kısaca Rekabet Kanunlarının kapsamının belirlenme-

sinde yarar vardır, çünkü bu kapsamdan çıkan bazı temel sonuçlar uygulamanın niteliğini belirlemede önemli rol oynayacaktır.

Rekabet Kanunları, serbest piyasa ekonomisinin daha verimli işleyebilmesini ve dolayısı ile toplumsal refahın artmasını temin için firmaların tam rekabet koşullarını bozan davranışlarını engellemeye yönelik hükümler getirir. Tam rekabet piyasasının sonuçlarını olduğu kadar böyle bir piyasanın unsurlarını da bozmaya yönelme, Rekabet Kanunları bakımından aynı derecede olmasa bile kabul edilemez davranışlardır, çünkü burada tehlikeye atılmış olan toplumsal refahtır. Bu ise devletin mali politikaları ile eş değerdedir ve nitelik bakımından devletin köy yollarını asfaltlama ya da öğretim kurumlarındaki eğitim düzeyini yükseltme faaliyetine benzer nitelikli ve sonuçludur.

özgürlüklerdir. Rekabet Kanunlarının en önemli fonksiyonlarından biri de bireylerin temel özgürlüklerini keşinkes koruma altına almasıdır.

Bir ülkedeki Rekabet Hukukunun ve politikalarının uygulanması, Rekabet Kanunlarının nasıl ve kimler tarafından uygulanacağı ve bu kanunların ihlali halinde kimlerin taraf sıfatını kazanacağı kadar, bu çekişmelerin hangi merci önünde çözümleneceği ve iddiaların araştırılmasında ve karar aşamasında uyulacak yöntem sorunları ile ilgilidir. Bu konuda da çeşitli usuller mevcuttur. Genel kabul görmüş kural, davacılarından birinin devlet olduğu ve devletin, kamu çıkarını temsilen, sosyal refah kaybına yol açan bu ihlalleri engelleyebilmek açısından, bu davaları takipte meşru menfaatinin bulunduğudır. Devletin yanı sıra, rekabetin kısıtlanmasından zarar görmüş olan rakip teşebbüsler, ödemesi gereken fiyatin üzerinde

"Rekabet kanunları, serbest piyasada verimlilik ve toplumsal refahın artması için, firmaların birbirlerinin haklarına saygılı olmalarını ve belli kurallar içinde çalışmalarını sağlar."

Buna karşılık, gözetilmesi gereken ikinci temel ilke, bireyin haklarının hiçbir zaman toplumun çıkarları uğruna yok farz edilemeyeceği, bireyi temel almayan bir uygulamanın ne kadar haklı nedenlerden kaynaklansa da özgürlüğe ve adalete büyük bir darbe oluşturacağıdır. Ne kadar önemsiz olursa olsun, bireyin mevcut haklarının toplumsal çıkarlar nedeni ile yok sayılması ya da askıya alınması yapılabilecek en büyük adaletsizliktir. Bu konuda uzlaşmacı bir tutum dahi kabul edilemez sonuçlar ortaya çıkarır. Dolayısıyla, bir yandan bireyin hakları toplumsal çıkar uğruna dahi olsa tehditten uzak tutulmalı, diğer yandan da toplumsal refahı bozmaması temin edilmelidir; ki, bu da Rekabet Kanunlarının hazırlanması ve uygulamasında karşılaşılan en önemli sorundur. Bu konuda genelgeçer bir uygulamanın bulunmaması ise çok değişik nedenlerden kaynaklanır. Ancak gene de, bireyin temel özgürlüklerini kısıtlayan bir rekabet politikası düşünülemez, zira serbest piyasa sisteminin temeli bireysel

ödemede bulunmuş olan alıcılar (tüketiciler), piyasaya girişleri engellenmiş diğer tacirler de davacı sıfatını kazanırlar. Ancak, devletin davacı sıfatını kazanması durumundan farklı olarak özel kişilerin davacı sıfatını kazanabilmeleri için, bunların doğrudan zarar görmüş kişiler olmaları gerekir.

Rekabet Hukukunu ihlallerde uyumsuzluklarının görüleceği yer bakımından iki sistem mevcuttur. Her iki sistemin de ortak yanı bunu uygulayacak organın gücünü kamu erkinden alması ve yaptırım uygulama yetkisine sahip olmasıdır. Bunlardan ilki, ABD'de olduğu gibi tabii hakim esasına dayanan bağımsız yargı organlarıdır. İkinci yol ise, Avrupa Birliğinde olduğu gibi yarı yargısal fonksiyonlara ve niteliklere sahip idari bir teşkilat tarafından bu denetim ve kontrolün gerçekleştirilmesidir. (Doğaldır ki, bu yolu benimsemiş olan ülkelerde de bu idari kararlar yargı denetimine tabidir.) Ülkelerin bu konudaki seçimleri büyük ölçüde idari ve siyasi yapıları ile ya- ➤

kından ilgilidir. İdari yapı ya da tabii hakim yönteminin benimsenmesi bazen de şartların gereği olabilmektedir. Ancak hangi yol benimsenmiş olursa olsun, sonuçta her türlü kararın yargısal denetime tabi olması bireyin haklarının teminat altına alınması bakımından güvence teşkil etmektedir.

Rekabetin Korunması Hakkında Kanunu Taslağında Benimsenen Sistem

Taslak, Rekabet Kanununun uygulanmasında önemli bir yer tutacak olan Rekabet Kurumunu'da düzenlemekte ve böylece tercihini idari yapı içinde verilecek kararlar rekabetin temini yolunda yaptığını ortaya koymaktadır. Ancak, idari yapı içinde kişilerin ticari hayatta faaliyet yöntemlerini belirleyecek olan Rekabet Kurumu'nun kanunun kendisine vermiş olduğu görevleri yerine getirirken her türlü politik baskı ve etkiden arındırılması konusu da son derece önemlidir.

Taslakta Kurum, idari yapı içinde yer almasına rağmen oldukça bağımsız bir idari karar organı olarak düzenlenmiştir. Esas olarak, bu tür bir kurul Türk idari sistemine ve Türk hukuk sistemine yabancısıdır. Türk idari sisteminde, idari kurullar istisari nitelikte görev yapar. Rekabet kurumu ise, idari nitelikte bir teşkilat olmakla beraber yarı yargısal nitelikte kararlar vermekte ve görevini yaparken de kanunda düzenlenmiş ve belirtilmiş olan usul ve kurallara tabi olmaktadır. Bu yeni taslakla teşkilatın teşebbüsler hakkında yaptığı araştırmalar, karar aşamasına kadar geçen safhalarda uyması gereken usuller ve kararın içeriği kadar oluşması yöntemi de ayrıca düzenlenmiştir ve bu yönleri ile Rekabet Hukukunu uygulayacak olan Rekabet Kurumunun çalışma, usul ve karar yöntemleri klasik Türk İdari Teşkilat yapısından ayrılmaktadır. Klasik yapıda, idarenin karar sürecine tarafların doğrudan katılması adet olmadığı gibi bunun gerçekleştirilmesi için de getirilmiş bir düzenleme yoktur. Rekabet teşkilatı bağımsız yapısı ile ilk kez Türkiye'de gerekçeli karar vermek zorunda olan ve tarafların da karar alınması aşamasına kadar çeşitli şekillerde yer alacağı bir usule sahip bir kuruluş olarak düzenlenmiştir. (Bundan önce hazırlanmış olan Rekabet Kanunu taslaklarında ise bu husus gözden kaçırılmış ve Rekabet Kurumu sadece değişik çıkar gruplarının da temsil edildiği bir danışma kurumu olarak düşünülüp, düzenlenmiştir.)

Bu Taslak'ta değişik çıkar gruplarının temsili sorunu ise yer alan usul içinde düzenlenmiş ve kişilerin tam olarak kendi görüşlerini ileri sürebilecekleri ve kendilerini savunabilecekleri bir usul benimsenmiştir.

Taslağın Rekabet Usul Hukuku bölümü içinde düzenlenmiş olan ilk önemli konu ise idarenin kararlarını belirli süreler içinde verme zorunluluğudur. Sürelerin belirlenmesinde idari yargı için kabul edilmiş süreler esas alınmış ve idari teşkilat içinde yer alan Rekabet Kurumunun çalışması ile idari yargı arasında süre açısından birlik sağlanmıştır. Rekabet Kurumunun çalışmasının idari yargıda öngörülmuş sürelerle bağlanması ile herşeyden önce keyfi bir çalışma düzeninden ayrılınarak bireylerin haklarının daha iyi korunduğu bir sisteme ilk adım atılmıştır.

Usul konusunda idari yapıdan önemli bir şekilde ayrılan bir diğer konu da, tarafların Rekabet Kurumu'nun karar alma mekanizmasına doğrudan taraf olarak katılması konusunda getirilmiş olan güvencelerdir. Taraflar kendileri haklarında yürütülmekte olan soruşturmalar ve bunlar ile ilgili her türlü bilgiyi teşkilattan istemek ve bunu elde etmek hakkına sahiptir. Böylece Taslak bireylerin idare karşısındaki konumunu güvence altına almakta ve idarenin birey hakkında yapacağı işlemlerde gizliliğe son vermektedir. Rekabet Kurumu birey hakkında karar alırken, tarafların da bu konudaki savunmalarını almak ve iddiaları karşılıklı tartışmakla yükümlü hale getirilmiştir.

Rekabet Kurumunun tabi olduğu süreler idari yargıya benzer olarak düzenlenmiş ise de, idari yargıda uygulanmakta olan usullerden önemli bir şekilde ayrılmıştır. Türk İdari yargı sistemi uygulaması yazılı olarak yapılmaktadır. Bunun sonucu olarak da, bazı tür savunma vasıtalarından idari yargı içinde yararlanılması mümkün değildir. Rekabet Kurumu'nun karar sistemi içinde ise tarafların sözlü savunmalarına ağırlık verecek bir sistem benimsenmiş ve iki tarafa da Hukuk Usulü Muhakemeleleri Kanununda düzenlenmiş olan ispat vasıtalarından yararlanma hakkı tanınarak daha sağlıklı bir karara ve sonuca ulaşılması amaçlanmıştır. Bu da, kişi haklarını daha sağlam güvenceler altına alma bakımından son derecede önemlidir. Taslak, savunma hakkının tam olarak korunabilmesi konusunda getirmiş olduğu açıklık, her türlü ispat vasıtasından yararlanma, sözlü savunmada bulunma

ve Rekabet Kurulu üyelerinin görevlerini yaparken hiçbir şekilde suçlanamayacağı ve işten alınmayacağı gibi ilkeler ile kararların sağlıklı ve her türlü etkiden uzak alınması temine çalışılmıştır.

Ayrıca, Rekabet Usul Hukukunu düzenleyen maddeler arasında Türk hukuk sisteminde mevcut olan ancak riayet etmekte pek hassas davranılmayan bir kural da tekrarlanmıştır. Bu da, Rekabet Kurulunun nihai kararlarının bu toplantılarını takiben hemen verileceği ve toplantıların en çok beş gün içinde tamamlanacağıdır. Böylece adli ve idari yargıda karşılaşılan 'geç gelen adalet' olgusunun önüne geçilmeğe ve karar aşamasına gelmiş olan çekişmelerin süruncemede kalması önlenmeye çalışılmıştır. Gerçi kurulun çalışmasında bu kurala uymaması halinde ne tür bir müeyyide ile karşılaşacağı düzenlenmemiş ise de, herhalde bu sorun idari yargı kurallarına göre çözümlenecektir. Görüldüğü üzere, idari teşkilat içinde yer alan Kurul'un çalışma esasları ve tarafların kendi çıkarlarını kurul önünde serbestçe tartışıp, savunabilmelerine ilişkin getirilmiş olan ilkeler adil ve gerçekçi bir uygulamanın gerçekleşmesine yönelik önemli tedbirlerdir.

Rekabet Kurumu'nda araştırma ile görevlendirilmiş bölümler, piyasalardaki herhangi bir faaliyet hakkında ihbar ve şikayetle ya da kendiliğinden araştırmaya başlayabilecekler, ancak hakkında araştırma yapılmağa başlanmış kişilere keyfiyet 15 gün içinde bildirilerek ve bu savunma yapmaları için süre verilmesi sağlanacaktır. Bu kişiler Kurum'a başvurarak kendileri hakkında yapılan her işlem ve delil niteliğindeki her türlü bilgiye de böylece ulaşabileceklerdir. Kurum, taraflara bildirmediği iddiaları ve delilleri karar alma sürecinde kullanamayacaktır. İdareye taraflardan bu yönde gelecek taleplere uymak yükümü getirilmiştir ve böylece tarafların daha ilk soruşturma safhasından itibaren kendileri hakkında yapılan her türlü işleminden haberdar edilerek savunma hakkını tam olarak kullanmaları amaçlanmıştır.

Kendileri hakkında soruşturma açılmış olan teşebbüsler, Teşkilata araştırmanın ilerleyen safhalarında da yazılı savunmalarını sunabilecekler ve herhangi bir konu hakkında nihai karar verilmeden önce de Teşkilat, tarafları Rekabet Kurulu önünde sözlü savunma yapmaya davet edebilecektir. Kurul önünde yapılan toplantılar ise aleni- dir ve gerekli olduğu takdirde en fazla beş gün olmak

üzere çeşitli oturumlar ile gerçekleşir. Sözlü savunma oturumunda tarafların ve Teşkilatın ileri süreceği iddiaların ve delillerin önceden belirlenmiş olması, toplantıların aleni ve Rekabet Kurulu kararlarının gerekçeli olması gibi sınırlamalar ile de bireyin haklarının korunması teminat altına alınmıştır. Bunun yanı sıra Rekabet Kurulu kararlarının da yargı denetimine tabi olması ile yapılabilecek her tür yanlışın da önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Statü icabı idari yapı içinde yer alan Rekabet Teşkilatının dış işlemlerinde, Kamu hukuku kurallarına sıkı sıkıya tabi olması da hukuk devleti olmanın en tabi sonucudur.

Rekabet Kurumu'nun bir şekilde başlamış olduğu araştırmayı belirli bir süre içinde sonuçlandırması da gerekmektedir. Bu, piyasalarda faaliyet gösteren müteşebbisleri tedirginlikten kurtarmak ve işleri hızlandırmak için alınmış bir tedbirdir. Taslakta bu en fazla bir yıla kadar uzatılabilecek şekilde düzenlenmiştir ve rekabeti ihlal durumlarının çok karmaşık durumlar ve şartlar içermesi nedeni ile makul sayılabilecek bir süredir (ABD'de IBM firması için yapılan araştırma 15 yılı aşkın bir süre devam etmişti).

Sonuç

Türkiye'nin 21. yüzyıla girilirken karşılaştığı temel sorun iç piyasalardaki mevcut düzenini uluslararası normlara uydurma sorunudur. Bugüne kadar, devletçilik ve korumacılık çizgisini aşmada zorluk çeken sistemin liberal ekonomik düzene dönüştürülmesi korumacılıktan çıkar temin eden bazı kişileri tedirgin etmekte ise de, serbest rekabet düzeninin tüm nimetlerinden faydalanmak ve ekonomik düzenin daha iyi işlemesini temin için kaçınılmaz olan Rekabet Kanunları'nın kabulü yakın bir gelecek meselesidir. Ancak, bu kanunların uygulanması da bir takım haksız uygulamalara yol açmayacak şekilde olmak zorundadır. Halen meclise sevk edilmiş olan Rekabetin Korunması Hakkında Kanun önerisi, müteşebbisin temel haklarından olan "savunma hakkı" esas alınarak kaleme alınmış ve hiçbir şekilde müteşebbisin haksız yere bir müeyyide ile karşılaşmaması için titiz düzenlemeler getirirken, idareyi de hukuka uygun işlem yapmaya zorlamak açısından örnek kurallar getirmiştir. □

Yrd. Doç. Dr. Ateş Akıncı
İ.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyesidir.

Kayıtdışı ekonomi:

Vergiye karşı başkaldırı

Osman Altuğ

Belirli bir amaca ulaşmak için alınan önlemlerin tümüne "politika" denir. Ekonomik yaşamda kapsamlı önlemler almak kudreti ise günümüzde devletin elindedir. Devlet; a) Doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlerde bulunarak, b) Üretime, değişime (mübadele), fiyat oluşumuna, para değerine, milli gelirin dağılışına v.s. müdahale etmek suretiyle "ekonomi politikası"nı iki yoldan uygular. Bu müdahaleler, özellikle ekonomik faaliyetlerin yasal yapısına (özel mülkiyet, çalışma özgürlüğü) ve üretim örgütlenmesine (özel sektör-kamu sektörü) yöneltilir. Gelir dağılımı da fiyat kontrolü, vergi ve bütçe yoluyla yine devletçe etkilenir. Devlet, ekonomik yaşama tüm müdahalelerini, "milli gelirin artırılması ve adil dağılımı" amacına göre yönlendirip "uyumlaştırmak" zorundadır. Birbirleriyle uyumlu olmayan ekonomik önlemlerle başarılı bir "ekonomi politikası" uygulanamaz. Ekonomi politikalarını; devletin ekonomik yaşama müdahale etmemesini öngören "Ferdietçi-Liberal" sistemle, üretim ve bölüşüm işlerinin tamamını devletin eline vererek, toplumu "kışla yaşamına" göre yönetmeyi öngören "komünizm" arasında sıralamak mümkündür.

Ancak her iki uçtaki ekonomik politikaların başarısı:

a) Kayıtlı (resmi) ekonomik faaliyetler ile,

b) Kayıt dışı (gayri resmi) ekonomik faaliyetler arasındaki oranla ölçülebilir-kıyaslanabilir. Çünkü bir ülkedeki ekonomik faaliyet hacmi, Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetlerin toplamından oluşur.

Kayıtdışı - kayıtlı ekonomi rekabeti

Bu matematik denklik içerisinde kayıt dışı ekonomi bü-

yüdükçe, kayıtlı ekonomi küçülür. Eş deyişle, kayıt dışı ekonomi, kayıtlı (resmi) ekonominin rakibidir. Muhasebe biliminde birinci kural "belgesiz kayıt olmaz" kuralıdır. Kayıt dışı ekonomide, alış/satış belgeye (fatura) bağlanmadığı için, ticari defter kayıtlarına da intikal etmez. Kayıt dışı ekonomik faaliyet, "alan razı/satan razı" şeklinde gelişir, alış/satışta hasıl olan kâr faturasız işlem olduğu için resmi kayıtlarda gözükmmez, devlete işlem ya da kâr üzerinden ödenmesi gereken (KDV/Gelir/Kurumlar) vergiler, fonlar, harçlar da ödenmez. Devlet bir anlamda işletmelerin (alıcı/satıcı) en büyük ortağıdır, alıcı ile satıcı faturasız işlem yoluyla, üçüncü ortak olan devletin vergi alacağını paylaşırlar ve devlete karşı başkaldırı içine girerler. Devlet, vergi alamayınca görevlerini borç alarak yerine getirmeye başlar, verginin yerini borçlanma alır. Borçlanma ise faiz demektir, kamu açığı ve enflasyon demektir.

Çıkar birliği - çıkar ayrılığına dayalı vergileme

Türkiye'de Gelir/Kurumlar Vergisinde vergilendirme; mükellefi mükellefle kontrol yöntemine dayanmakta, alıcı (mükellef) ile satıcı (mükellef) devlete karşı çıkar birliği içine girmektedir, çünkü ya satıcı vergi mükellefidir, alıcı vergi mükellefi değildir, ya da genellikle olduğu gibi her ikisi de vergi mükellefi değildir.

Vergilendirme, alıcı ile satıcının devlete karşı çıkar ayrılığına dayalı bir sisteme kavuşturulmadıkça kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önlenmesi olanaksızdır. Mükellefleri çıkar ayrılığına dayalı bir vergilendirme (belgelendirme) düzenine kavuşturmak, herkesin ve her kesi-

min vergi mükellefi kılınmasına bağlıdır. Herkes vergi mükellefi olursa ne olur? Alıcı, satıcıdan aldığı faturanın tamamını masrafına yazar, böylelikle vergiye tabi kazan-cını (matrahını) düşürür, fatura almazsa almadığı fatu-ranın vergisini vermek zorunda kalır.

Günümüzde ücretlilere vergi iadesi uygulanması yo-luyla, KDV tahsilatının artırılması ve kayıt dışı ekonomi-nin boyutlarının küçültülmesi politikası amacından uzak hale gelmiştir. KDV oranı ortalama % 12, ücretlilere ver-gi iadesi oranı ortalama %6'lardadır. Dolayısıyla, alıcı satıcıdan alış/satış anında KDV kadar iskonto alabilmekte, bir ay sonra (çeşitli koşul ve sınırlarda) % 6 olarak alaca-ğı vergi iadesi yerine, derhal aldığı % 12 iskontoğu ter-cih etmekte, kendisi bu şekilde çıkar sağlarken, satıcı da faturasız işlem nedeniyle satış kârı üzerinden ödeyeceği gelir/kurumlar vergisinden kurtularak çıkar sağlamakta-dır. Bu oluşum ülkemizde, Çıkar Birliğine Dayalı Vergi-lendirme sisteminin hakim olduğunun kanıtıdır.

Bu durum, alıcı ile çıkar birliğine girmeyen, faturalı çalışan satıcı ile faturasız (kayıt dışı) çalışan satıcı arasın-da haksız rekabete neden olmaktadır. Alıcı, aynı malı KDV kadar düşük (çoğu zaman daha da düşük) bedelle satan satıcıyı tercih etmekte olduğundan, faturalı satış yapan da ya faturasız satışlara yönelecek, ya da işi bira-kacaktır. Devletin, siyasal nedenlerle faturasız çalışmayı kabul ettiği ve adeta teşvik ettiği düzenlemeler ise, kayıt dışı ekonomiyi adeta körüklemektedir. Vadeli ekonomide, peşinatsız ya da az peşin-çok vade ile satılan mallara ait KDV'nin devletçe peşin olarak tahsili cihetine gidil-mesi, mükellefi bankalardan % 170 faizle borç olarak devlete KDV'yi peşin ödemeye zorladığı için, alıcı/satıcı'yı ister istemez devlete karşı ittifaka sevk etmekte-dir. Aynı sorun, peşin vergi/geçici vergi/asgari vergi şeklinde de ortaya çıkmakta, ekonomik anlamda devlet/mükellef ortaklığı, devletin zor alıma başvurusu sonu-cu zedelenmekte, işadamları ya vergi mükellefi olmamakta ya da devletin haksız zor alımını kırıncı eylemlere baş-vurmakta kendisini ve başkalarını haklı görmektedir. Fa-tura sınırının, 2.500.000 TL'den başladığı bir ortamda vergi kontrol sistemini fiş toplayan ücretlilere vergi ia-desine dayandırmanın yeterli olmadığı açıktır. 1980'den bu yana fatura sınırının yükseltilmesinin yanısıra, işletme defteri tutma sınırının olağanüstü katla-

malarla yükseltilerek bilanço esasına göre defter tutan mükellef sayısının azalmasına neden olunması da kayıt-dışı ekonominin siyasal nedenlerle adeta körüklendiğini göstermektedir.

Hesap vermeyi kolaylaştırma/güçleştirme

Vergilendirmede esas, mükellefin hesap vermesini ko-laylaştırmaktır. Bilanço esasına göre defter tutan bü-tün sermaye şirketlerini (A.Ş., Limited, Hisseli Koman-dit) ve kooperatifleri (yapı, üretim, tüketim) aynı kefeye koyarak, temel mali tablolara ek olarak Fon Akım Tablo-su, Kâr Dağıtım Tablosu ve Özsermaye Değişim Tablola-rını düzenlemelerini istemek ve 110 sayfalık tebliği uy-gulama yükümlülüğüne sokmak, şirketleşmeyi önleyici etki yaratır. Vergi dairesine hesap verme ölçülerinin mü-kellefler arasında, kişi ve şahıs şirketi/sermaye şirketi ayrımı yapılmaksızın özsermayelerine göre tespitinde mecburiyet vardır. Çünkü 700.000 TL sermayesi olan bir kooperatifin, bu mali tabloları ve tekdüzen hesap sis-temine göre hesap vermesini beklemek gerçekçi değıl-dir. Bu kuruluşların tekdüzen uygulamasının ne finansal maliyeti ne de düşünsel maliyetine katlanmalarına ola-nak yoktur.

Hesap vermenin zorlaştırılması, bilanço esasından ka-çışı körükler. Nitekim, önümüzdeki yıl bir çok işletme-nin çeşitli yöntemler uygulayarak işletme defteri esasına döneceğini şimdiden belirtmek için kahin olmaya gerek yoktur.

İşletme defteri tutma sınırları 1981-1992 dönemine 75-188 kat arasında artırılmıştır. Şok artış 1986-1988 dönemi ve % 455-%1286 arasında gerçekleşmiştir. İşlet-me defteri tutma sınırlarının bu oranda artırılması senet-lerin, çeklerin, kredilerin kayıt dışı (gayri resmi) kalması ile sonuçlanmıştır. Ülkemizde vadeli ekonominin kural-ları hakimdir; vadeli çek ve senetler ekonominin loko-motifidir. Bunların standart hale getirilmesi ekonomide güven ortamının korunması için şart olmasına karşın buna uygun muhasebe ortamı (bilanço esas) yaratılma-ması çelişkidir.

Vergiye doğuran olayın belgeye bağlanması: Vergiyi doğuran, olayın belgelendirilmesi/kayda alınması de-mektir. İşletme defteri tutan mükellefler vadeli ödeme araçlarını kayıt dışında tutmaları, fatura sınırının altında ►

satış yapmaları ve satış bedeli karşılığında aldıkları vadeli çeklerinin karşılıksız çıkması ya da senetlerinin protesto olması halinde, mahkemelerde alacaklarını ispatta güçlük çekmektedirler. Kayıt dışı vadeli satış, ister istemez yasa dışı tahsilat (Çek+Senet mafyası) olayını yaratmaktadır. Gerçekte alacaklı olan tacir, alacağını mahkemede ispat edemeyince, adalet mekanizması haksız biçimde suçlanmakta, toplumdaki moral değerler ağır yaralar almaktadır. Türk Ticaret Kanunu ve Türk Vergi Mevzuatına göre, şirketler ve 1. sınıf tacirler Bilanço Esasına göre defter tutmakla yükümlüdür. Bilanço esasında (Yevmiye, Kasa, D. Kebir ve Envanter) dört defter tutulur. Mal alış ve satış faturaları, borçlar/alacaklar, çekler/senetler bu defterlere kaydedilir. 2. sınıf tacirler ise işletme esasına göre (tek defter) tutarlar ve bu deftere sadece mal alış/satış ve masraf/gelir faturaları işlenir. Borç/alacak, senet ve çek hesapları kayıtlarda (defterlerde) yer almaz.

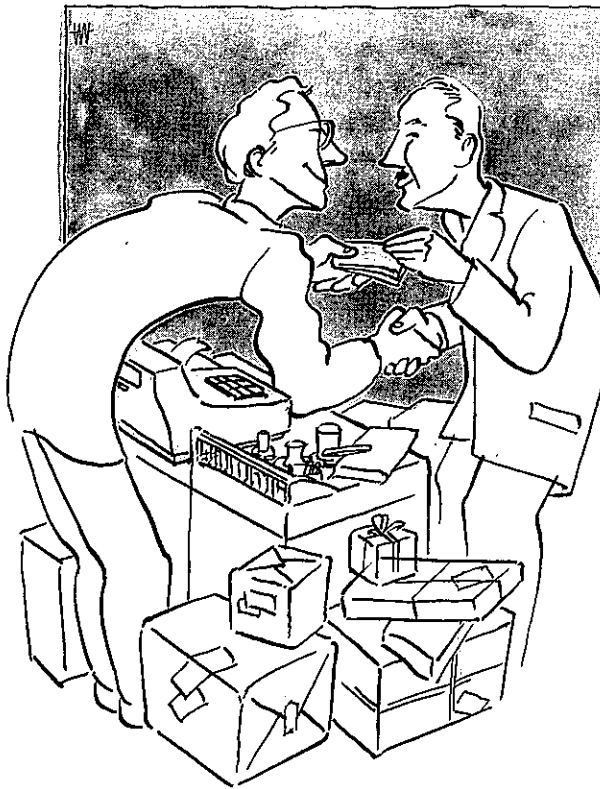
İşletme Esasına göre defter tutmanın sınırı Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nca her yıl belirlenir. 1994 yılında alışları 1.000.000.000 TL'yi, satışları 1.200.000.000 TL'sini geçmeyenler 2. sınıf tacir kabul edilmiş ve işletme defteri esasına göre defter tutacakları kararlaştırılmıştır.

1991 yılı sonu itibarıyla Bilanço Esasına göre defter tutan gelir vergisi mükelleflerinin sayısı 175.791 iken işletme defteri esasına göre defter tutan mükellef sayısı 1.271.214'tür. (1)

İşletme Esasına göre defter tutma hadlerinin ve fatura sınırlarının siyasal nedenlerle (çoğu zaman enflasyon oranlarından, asgari ücret artış oranlarından ve yeniden değerlendirme oranlarından daha fazla) yükseltilmesi, vergi denetimini kolaylaştıran "Bilanço Esası"ndan kaçışı kökleri. Bilanço esasına göre defter tutma esasından kaçış

kayıtdışı ekonomik faaliyetleri artırıcı, vergi gelirlerini ve azaltıcı bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

İşletme Esası, bilanço yerine "gelir tablosu" esasına dayanır, alınan ve satılan mal ve hizmetlerin faturaları resmi kayda geçirilir, alış ve satışların ödemelerine ilişkin (çek, senet, kredi kartı, v.b) belgelerse kayıt dışıdır. Bilanço Esasına göre defter tutmanın ayrıntılı tekdüzen muhasebe sistemi uygulanarak zorlaştırılması Türkiye'de "Belge Düzeni"nin kurulması gereği ile çelişen bir başka olgudur.

Tekdüzen hesap planına uymayanlara aşırı ceza tehdidi

Vergi Usul Kanunu'nun 353. maddesinde öngörülen değişiklikle, vergi levhası olmayana veya asmayana birincisinde 1.000.000 TL, daha sonra İşletme Defteri tutuyorsa sırasıyla 2.000.000 TL, 4.000.000 TL ve 8.000.000 TL, Bilanço Esasına göre deftere tabi ise bunların iki katı ceza uygulanması, ayrıca, Tekdüzen Hesap Planı'na ve mali tablolara ilişkin usul ve esaslara uymayanlara 25.000.000 TL özel usulsüzlük cezası getirilmektedir.

Tekdüzen Hesap Planına uymayanlar için öngörülen 25.000.000 TL'lik ceza hükmünün 1994 yılında yürürlü-

ğe gireceği varsayımı ile 110 sayfalık Tekdüzen Muhasebe Tebliği'ne harfiyen uymak için gerekli finansal ve kültürel birikime sahip olmayan kimi işletmeler, "şimdi kapa, tür değiştir, sonra aç, bilanço esastan işletme esasına geç" şeklinde uygulamalara yönelmektedir.

Fatura sınırının yükseltilmesi: Vergiyi doğuran olay geçerli belgeye bağlanmadıkça, vergi alınması güçleşir. Muhasebe biliminin temel kuralı "belgesiz kayıt olmaz" kuralıdır. Ticari işlemlerde; ticari borç/alacağı eş deyişle vergiyi doğuran olayın belgelendirilmesinde birinci derecede faturalı işlem artar, yükseltilirse faturalı işlem aza-

lır. 1993 yılında 1.000.000 TL olan fatura sınırı Bakanlar Kurulu'nca 1994 yılı için 2.500.000 TL'ye yükseltilmiştir. Fatura sınırındaki artış oranı % 150'dir. Maliye Bakanlığı'nca ilan edilen 1993 yılı yeniden değerlendirme oranı % 58.4'tür Dolayısıyla fatura sınırındaki artış, 1993 yılı yeniden değerlendirme oranı ile, enflasyon oranı ile ve döviz kurallarındaki artış oranları ile mukayese etmek mümkün değildir.

Bir yandan işletme defteri sınırlarını yıllık 1.200.000.000 TL'ye fatura sınırını 2.500.000 TL'ye çıkaracaksınız, öte yandan bilanço esasına göre defter tutmaya Tekdüzen Hesap Planı uygulaması getirerek hem güçleştirecek hem de pahalılaştıracaksınız; bu düzenlemeler yalnızca kayıtdışı ekonominin boyutlarını artırır. Fatura sınırını artırarak, fatura yerine hamiline yazılı fişlerle, ekonomiyi kayıt altına almak mümkün değildir. Belgeye bağlanmayan ticari işlem, hangi hesap planına göre muhasebeleştirilirse muhasebeleştirilsin yoklukla malüldür.

Hayat standardı esasına göre vergilendirme olayı da, mükelleften gerçek kazancı ne olursa olsun, hayat standardına göre tespit edilen verginin alınması nedeniyle, "nasıl olsa vereceğim vergi belli" şeklinde bir yaklaşımla belge alıp vermeden caydırdığı ve hayat standardının tespiti ilişkin rakamlar her yıl büyük ölçüde artırıldığı için kayıt dışı ekonominin boyutlarını genişletici bir düzenlemedir.

Belge düzeni/Muhasebe düzeni bütünlüğü: Belge düzeni ile muhasebe düzeni bir bütündür. Fatura sınırlarının % 150 artırılmasını, işletme defteri sınırlarının yıllık 1.200.000.000 TL'ye çıkarılması, ancak "gayrimeminun bir seçmen kitlesi yaratmamak" üzere alınmış bir siyasal karardır ve kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınarak vergilendirilmesi amacı ile çelişir.

Ekonomik durumla vergi gerçeğinin çelişmesi

İstihdam vergilerindeki yükseklik: Sosyal Sigorta primlerinin yüksekliği (% 34) de işçi ile işvereni; prim yüksekliğini izole etmek üzere, ister istemez SSK'ya karşı çıkar birliğine yönelmektedir. Sigortasını, vergisini, fonunu tam ödeyen işletme ile; vergisini, sigortasını, fonunu ödemeyen, ya da az ödeyen işletme arasındaki haksız rekabet, işletmeleri kayıt dışı üretime yönl-

mektir. Çünkü kayıt dışı üretim kayıt dışı satışın bir uzantısıdır.

Türkiye'de işveren tarafından işçi ücreti olarak ödenen her yüz liranın 47,2 TL'si net ücret olarak işçiye, 45.3 TL'si ise (Brüt-Net ücret farkı olarak) devlete gitmektedir(2). Oysa aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi örneğin, Japonya'da işverenden ücret namı altında çıkan her 100 Yen'in 81.1 Yen'i işçinin cebine net olarak girmektedir.

Tablo 1	
Ülkeler İtibarıyla Sanayide Net Ücret/İşgücü Maliyeti Oranları, 1991	
Ülkeler	Ort. Net Ücret/Ort. İşgücü Maliyeti Oranı (%)
Japonya	81.1
İngiltere	77.9
ABD	75.6
İspanya	70.4
İtalya	62.4
Almanya	62.0
Belçika	60.2
Fransa	54.0
Hollanda	51.1
Türkiye	44.7
Kaynak: Fransa Metal Sanayii Birliği	

Sosyal güvenlik primlerinin ve öteki istihdam vergileri, kıdem ve ihbar tazminatlarının yüksekliği kayıtlı çalışmadan kaçışı ve kayıtdışı çalışmada artışı getirmektedir (Mecburi sigorta % 35, Özel sigorta % 5 çelişkisi, İşvereni de işçiyi de SSK'ya karşı ittifakta adeta haklı kılmaktadır).

Kayıtdışı istihdam/Kayıtdışı üretim: Böylelikle kayıtdışı ekonomik işlem sonucu sağlanan kazanç ne ücret olarak ne de başka bir gelir unsuru olarak "vergilendirilmemektedir". Kayıtdışı olarak ödenen işçi ücretlerine ilişkin sosyal sigorta primleri de ödenmemektedir. "Vergilendirilmeme" ve "Primlendirilmeme" olayı, kamu yönetimi zararına işçiyle-işveren ya da alıcı-satıcı arasında oluşturulan danışıklı bir döğüş görünümü almaktadır. Kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmetlerin kayıtdışı satılması da olaya daha büyük boyutlar kazandırmaktadır. Kayıtdışı işçi+işveren+alıcı+satıcı şeklinde oluşan zarif "dörtlü", devletin mali rolüne karşı adeta toplu bir ittifak oluşturmaktadır. Müşterek çıkarlarının

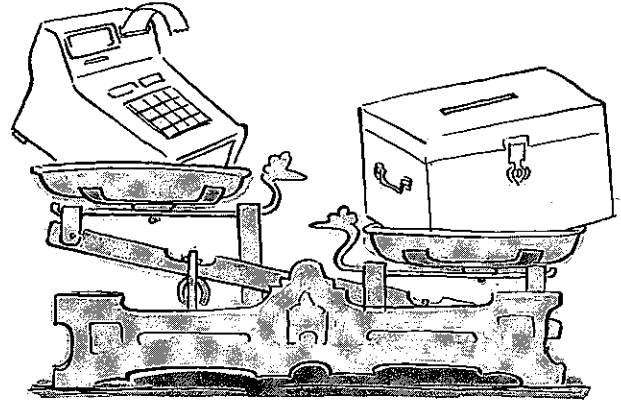
bulunduğunu gören kayıtdışı işçi ve işverenlerin sosyo-politik açıdan anlamı ise daha da düşündürücüdür. Bu durumu, bir yönüyle, özel sektörde çalışan bu iki grubun da (işçi-işveren) net gelirini artırma çabasının ürünüdür. İşverenler ücretlerdeki kamusal yüklerden kaçınmak ve işçilik maliyetlerini-giderlerini azaltmak suretiyle kazanç sağlarlar. Tamamı kayıtdışı olmayan, ancak satış hasılatını düşük göstererek vergi kaçırma olanağı bulan kimi ticari işletmeler, böylelikle resmi işçilik giderlerini azaltarak bu işi daha iyi başarmaktadırlar. Her seferinde de devletin gelir kaybı muazzam boyutlara ulaşmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi olgusunu işçi-memur-dargelirli sömürsünün artışı şeklinde görmekle, baskıcı ve verimsiz ekonomik sistemleri yenmek üzere insanların bulduğu karşı yöntemler bütünü şeklinde görme arasında kaçınılmaz bir gerilim bulunmaktadır. Kanımızca bu gerilimi tamamen gidermenin şimdilik muteber bir yolu bulunmamaktadır. Herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınmasındaki siyasi tercih son derece zordur. Bu nedenle, toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin (KDV) payının artırılması ya da yeni dolaylı vergi türlerini (Özel Tüketim Vergisi) geliştirme -kayıtdışı ekonominin yukarıda belirtilen yararları da gözetildiğinde- şimdilik daha uygun görülmektedir.

Kazancın değil varlığın vergilendirilmesi: Vergi kanunlarımıza göre, vergiye tabi kâr, dönem başındaki öz sermaye ile dönem sonundaki öz sermaye arasındaki müspet farktır. Bu denklik içinde, mükellefin dönem başındaki (1.1.1993) öz sermayesinin 100.000 \$, (1\$=10.000 TL) dönem sonundaki (31.12.1993) öz sermayesini 80.000 \$ (1\$=15.000 TL) olduğunu kabul edelim:

Dönem başı öz sermayesi	\$ 100.000 x 10.000 TL = 1.000.000.000 TL
Dönem sonu öz sermayesi	\$ 80.000 x 15.000 TL = 1.200.000.000 TL
(-) 20.000	(+) 20.000.000 TL

Dolar üzerinden değerlendirmede mükellef 20.000 dolar karşılığı 300.000.000 TL fakirleşmiş, TL üzerinden değerlendirmede ise 200.000.000 TL zenginleşmiştir. Zenginleştiği bu rakam üzerinden % 50 vergi verdi-

ğini varsaydığımızda $(100.000.000:15.000=)$ 6.667 dolar da vergi vereceğinden, daha da fakirleşecektir. Bu sonuç ise, Türkiye'de ticari kazancın değil ticari varlığın vergilendirilmesidir. Ticari bilançolarda, belli koşullarda sadece sabit kıymetlerin yeniden değerlemeye tabi tutulması, ekonomik gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Vergilendirme düzeni ekonomik gerçeklerle bağdaştırılmadıkça, düzensizlik haline gelir.

Oysa, ticari bilançolardaki aktif kalemlerin (özellikle ticari mallar) dolara, ECU'ya, enflasyona, ya da karma bir endekse göre, yeniden değerlemeye tabi tutulması, bu değerlemelere göre bulunan kazancın vergilendirilmesi gereklidir. Devletin, ticari kazancı değil, ticari varlığı vergilendirilmesi, mükellefi yatırımdan caydırır; parası olan mükellef vergilendirilmemiş alanlara kayar. (Hisse senedi, tahvil, mevduat, döviz v.b.)

Servet üzerinden alınan vergi ve harçlardaki yükseklik: 1992 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin tapu dairelerinde 2.078.663 adet işlem yapılmıştır. Kayıtlı gayrimenkuller üzerindeki işlem hacmi 251 trilyon 629 milyar TL, bu hacim içinde ipotek işlemlerinin tutarı 198 trilyon 892 milyar TL'dir. (3)

Görüldüğü gibi, tapudaki işlemlerin % 79'luk kısmı ana para ve faiz alacağının güvenceye bağlanmasına % 21'lik kısmı ise (52 trilyon 737 milyar TL) satışa yöneliktir. Bu durum Türkiye'de vadeli ekonominin hakim olduğunu kanıtlamaktadır. Yıllık % 50 faiz uygulanarak borç verildiğini varsayarsak sadece bu kesimde 100 trilyonluk faiz gelirinin vergilenmesi gerektiği sonucu-

na ulaşabiliriz.

Harç oranlarının yükseldiği ve gayrimenkul satış kârlarının vergi (Gelir-Kurumlar) kapsamında oluşu tapudaki beyan değerlerinin gerçeği yansıtmadığı ve kayıtdışı satış işlemlerinin kayıtlı (resmi) rakamların kat kat üzerinde gerçekleştiği ise herkesçe bilinmektedir. 26.12.1993 gün ve 3946 sayılı kanunla G.V.K'nun 38. maddesine ve mükerrer 80. maddesine yapılan eklemeler ile getirilen "İktisap bedelinin yeniden değerlendirilmesi" kadar yükseltilmesine yönelik düzenleme ise Enflasyon Muhasebesine Geçiş'te olumlu bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

Gecekondu: Kayıtdışı istihdam: Ülkemizin 1980 öncesi siyasal ve ekonomik yapılanması, ekonomik faaliyetin teşebbüs gücünü baskı altında tutuyordu. Oysa teşebbüs gücü istihdamda, sermaye oluşumunda ve büyümede kilit rol oynayan öncelikli faktördü. 1980 sonrasında bu faktör olağanüstü tahrik ve teşvik edilmiştir (Yasadışı, ya da imara aykırı yapılar için af çıkarılmıştır) Örneğin, 1984 yılında İstanbul'da 40.568'i Tapu Tahsis Belgeli, 138.145'i imar affından (2981 sayılı yasa) yararlanmak için başvurmuş 178.713 adet gecekondu sahibi, kendi evini kendi kurallarına göre yapmış, kendi işini kendi kurmuş (işporta), kayıtdışı ekonominin adeta sembolü olmuş müteşebbislerdir. İnşaat malzemesi üreten sektöre ve vasıfsız işgücüne müşteri olarak, kayıtdışı ekonominin ürettiği malların da ya satıcısı ya da müşterisi olarak ekonomiye canlılık, politikaya renk katmışlardır.

1985 yılında Türkiye genelinde gecekondu sayısı 1.500.000 adet, gecekonduardaki nüfus sayısı ise 7.500.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. (4)

DPT Sosyal Planlama Başkanlığı'nın gecekondu araştırmasında (Ankara, Mayıs 1991, s.102) İstanbul, Ankara ve İzmir gecekonduarında hane halkının taksitle alış-veriş durumu şöyle sonuçlanmıştır:

Taksitle Alışveriş	İstanbul	Ankara	İzmir
Dayanıklı Tüketim Mal. %	38.77	27.66	30.46
Giyecek	19.67	20.85	16.07
Yiyecek	4.52	13.02	9.64
Hayır	37.04	38.42	43.83
	100.00	100.00	100.00

Bu araştırma sonuçları da gecekondu halkının vadeli ekonominin lokomotifini olduğunu, "önce tüket-sonra öde" şeklinde bir finansman modeli uyguladığını kanıtlamaktadır. Taksitle alış verişlerde senet kullanıldığı, senetlerin çoğu kez elden ödendiği, böylelikle gecekondu hane halkının kayıtdışı ekonominin en büyük müşterisi kitlesini oluşturarak, boyutlarını genişlettiği açıktır.

Türkiye'de, aktif çalışan kişi sayısı (tarım kesimi hariç) sanayi kesiminde 3 milyon 47 bin, hizmetler kesiminde 7 milyon 385 olmak üzere 10 milyon 432 bin kişiye ulaşmıştır. Bu istihdamın 5 milyon 475'i kayıtlı, 4 milyon 957 bini kayıtdışı çalışmaktadır. Kısacası kayıtdışı çalışma oranı % 48'dir.

Ticari araç sahiplerinin yeterince vergilendirilmemesi:

TABLO 2	
1992 yılı sonu itibarıyla Ülkemizin Ticari Araç Envanteri	
Ticari Otomobiller	164.098
Minibüs	90.758
Otobüs	54.297
Kamyonet	123.252
Kamyon	222.599
Motosiklet	1.357
Özel Amaçlı Taşıtlar	16.783
Yol ve İş Makineleri	48.070
Toplam	721.214
Kaynak: DİE, 1993 Türkiye İstatistik Yıllığı, s. 477,	

Değerleri milyarları bulan ticari araçların sahiplerinin büyük bir kısmı Götürü Usulde vergiye tabi tutulmaya devam edilirken, asgari ücretin (aylık 2.500.000 TL) vergi dışı bırakılmaması, hele hele faturaya tabi işlemin 2.500.000 TL'den başlatılması, emek/sermaye gelirlerinin vergilendirilmesine yönelik çelişkili politik yaklaşımlar nedeniyle de vergiye tepki doğurmaktadır.

İMKB'deki kazançların vergilendirilmesi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda 1992 yılında 56 trilyon 339 milyar TL. olan hisse senedi piyasası işlem hacmi 1993 yılında 255 trilyon 222 milyar TL'ye ulaşmıştır. Borsadaki işlem hacminin artışı bir ölçüde vergilenme ya da düşük vergileme politikasından kaynaklanmaktadır. Sermayenin tabana yayılması, küçük tasarrufların biriktirilerek yatırıma dönüştürülmesi şeklinde özetlenebilecek borsayı canlandırma politikası, borsada işlem gö-

ren hisse senetlerinden sağlanan kazanç daha çok "hissedarlara" gittiği için, amacına ulaşmamaktadır. Çoğu zaman büyük hissedar hissesinin % 10-15'ini halka satmakta, satıştan sağladığı fonları kişiye ihtiyacında kullanmakta, yeni yatırımlara aktarmaktadır. Dolayısıyla sermaye piyasasının gelişimi için menkul kıymetlerdeki vergilememe şeklindeki özendirilmelerin doğrudan halka açılan şirketlere yoğunlaştırılması ve hissedarın halka açılmasındaki vergilememe olayının yeniden gözden geçirilmesi gereklidir. Halka açılan hissedarlara, vergisiz menkul kıymet kazançlarının kayıtdışı işlemlerden kazandıklarını izaha mesnet teşkil ettirme imkanı verilmesi de, kayıtdışı ekonominin özendirilmesi anlamına gelmektedir.

Vergi bilincinin gelişmesindeki engeller: Kayıtdışı yapılaşma (Gecekondu), kayıtdışı ulaşım (Taksi v.d.), kayıtdışı istihdam, kayıtdışı alım/satım, devletten gizlenen gelir/verilmeyen vergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gönüllü olarak "vermek" insan yaşamında güçlülük, vergi vermek ise adeta "vermemek"le özdeşir. Vergi vermemek için öne sürülen gerekçeler arasında; devletin aldığı vergiyi yerinde kullanmadığı, başkalarına kaptırdığı (yolsuzluklar, yersiz harcamalar, gereksiz tüketim, çalışmayan kişilere maaş verilmesi v.s.), başkaları kapacağına kişinin vereceği verginin kendisinde kalmasının yararlı olacağı, sık sık öne sürülür. Devletin aldığı vergileri başkalarına kaptırdığına (israfa) verilecek örnek çoktur:

a) KİT Yönetim Kurulu üyelerinin aylık ücretleri ortalama 60-120 milyon lira arasındadır (diğer avantajlar hariç olmak üzere).

b) Kamu kurum ve kuruluşlarında 24.000 makam otosu mevcuttur.

1992 yılı benzin tüketimi 1 trilyon 621 milyar liradır (Bir özel otonun günlük benzin sarfı 7 litre, ticari taksinin 28 litre, kamu aracının ise 36 litredir). Bir özel oto, yılda 18 bin, ticari taksi 91 bin, kamu aracı ise 120 bin kilometre yol katedmektedir.

(Bir de bu 24.000 otonun şoförünün maliyetini hesaplayınız. Bakım, giderlerini düşünün. Ayrıca, KİT'leri sömürenlere tahsis ettiğimiz odacı ve sekreter sayısı ile bunlara ödenen meblağları da hesaba katınız.)

c) Kamu, kurum ve kuruluşlarına ait 260 bin yatak

kapasiteli kamplar mevcuttur (Bunların değeri 250-300 trilyonu bulmaktadır. Satsanız, iki yıllık bütçe açığına eşit gelmektedir. Uludağ'da, özel sektöre ait tesislerin yatak kapasitesi 1.500, kamunun ise 2.500'dür.)

d) Devlete ait lojman sayısı 1 milyon, 100 bin'dir (Bunların % 90'ı, İstanbul, Ankara ve İzmir'dedir). KİT'lere ait lojman sayısı da 225.000'dir.(5)

Buna karşılık, Türkiye genelinde kiradaki konut sayısı 2.422. 707 adettir. Kira gelirlerindeki istisna 1994 yılı için 6.000.000 TL'dir. Devlet memuruna bedelsiz (ya da sembolik bedelle) konut/otomobil/yazlık tahsis ederken evsahiplerinin kira gelirleri üzerinden yeterince gelir vergisi ödememeleri yadırganmamakta, gayrimenkul kazançlarının, ulaşım/ulaştırma kazançlarının, teşkilatlanmamış kredi pazarının (faiz), altın ve döviz üzerine işlem kazançlarının, menkul kıymet gelirlerinin, ya hiç ya da çok düşük oranda vergilendirilmesi hoş karşılanmakta, devletteki israf halkta vergi bilincinin oluşmasını engellemektedir.

Kayıtdışı ekonominin boyutları

Türkiye'de "Kayıtdışı Ekonomi Sektörü" ekonomik yönden çok kuvvetli bir sektördür. Müteşebbisleri fakir (ya da fakir görünümlü) olsa da son derece etkilidir.

Tarafımızdan yapılan hesaplamalara göre; 1993 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutları 1 Katrilyon TL'yi aşmış ve GSMH'nin % 35-50'sine ulaşmıştır. Vergi kayıp ve kaçağı ise 200 trilyon TL'dir (6)

TABLO 3

Yıllar	KişiBaşına GSMH	Satınalma Gücü Paritesine Göre GSYİH	Açıklanması Gereken Fark
1990	2675 \$	4681 \$	(2006) % 75
1991	2571	4782	(2211) % 86
1992	2622	5060	(2438) % 92

Kayıtdışı ekonomi / Milli gelir oranı Fransa, Almanya, Japonya, Norveç, İsviçre ve İngiltere'de % 0-10 arasında, Belçika, Kanada, İtalya ve ABD'de % 10-20 arasında; Hindistan'da % 10-50 arasında, Peru'da % 40 olarak hesaplanmakta (7), Türkiye'de D.İ.E.'nin Milli Gelir Hesaplarında bu oranı % 25 olarak dikkate aldığı bilinmektedir. Ancak, Cari Fiyatlarla Kişi Başına GSMH - Cari Fi-

yatlarla Satınalma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına GSYİH rakamları arasındaki açıklanması gereken fark, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarının daha da geniş boyutlarda olduğunu göstermektedir. (8)

Kayıtdışı ekonominin şemsiyesi

Kısmen ya da tamamen kayıtdışı çalışan işletmeler, kayıtlı ekonomiye mal ya da hizmet sattıklarında fatura kesmek zorunda kalmaktadır. Satışları mal ve hizmet maliyetlerini kayıtdışı (faturasız) sağladıkları için, kestikleri fatura tümüyle kazanca dönüşmekte, maliyetsiz hasılat oluşmaktadır.

O zaman, içeriği gerçeği yansıtmayan faturalarla maliyet oluşturularak, kazancın küçültülmesine ya da sıfırlanmasına gidilmektedir. Bu yolda masrafı bol olan işletmelerden, masraf ihtiyacı olan işletmelere yasal yollardan normal faturalarla masraf kaydırmaları artık olağan karşılanmaktadır.

İçeriği gerçeği yansıtmayan faturalar: Emniyet Genel Müdürlüğü'nce, son bir buçuk yıl içinde 453 milyar 700 milyon TL değerinde naylon fatura yakalandığı ve 189 kişi hakkında yasal işlem yapıldığı açıklanmıştır (9)

İçeriği gerçeği yansıtmayan belge düzenleyenler: Yaptığımız araştırmalarda (Haziran 1993 itibarıyla), sahte veya içeriği itibarıyla yanıltıcı belge düzenlediği vergi inceleme raporu ile tesbit edilen ve haklarında yasal işlem yapılan mükelleflerin hukuki kuruluş türlerine göre dağılımı şöyledir:

Limited Şirket	182
Anonim Şirket	121
Adi Komandit Şirket	7
Kollektif Şirket	16
Ferdi İşletme	1182
Toplam	1508

Sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenlediği belirlenen mükelleflerin en yoğun olduğu iki ilimiz Diyarbakır (1989 ferdi işletme) ve İstanbul (186

ferdi işletme + 205 şirket)'dur.

Görüldüğü gibi, sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenleyen kişilerce, kuruluşu ve kapatılması kolay "ferdi işletme" türü benimsenmektedir. Türk hukuk sistemi, nüfus hüviyet cüzdanı ve ikamet senedine dayalıdır. Vergi mükellefiyetinin tesisinde de bu iki belge esastır. Ancak, bunların ya biri ya da ikisi birden gerçeği yansıtmamakta, yasal tebligat yapılmadığı için çoğu zaman yasal işlem, zaman aşımına uğramaktadır. (150.000'i aşkın mükellefe tebligat yapılmadığı yolunda bilgiler mevcuttur)

Naylon fatura düzenleyenlerin "Ferdi işletme" şeklinde örgütlenmesi ve Diyarbakır ve İstanbul'da yoğunlaşması sosyo-ekonomik ve politik yönden düşündürücüdür.

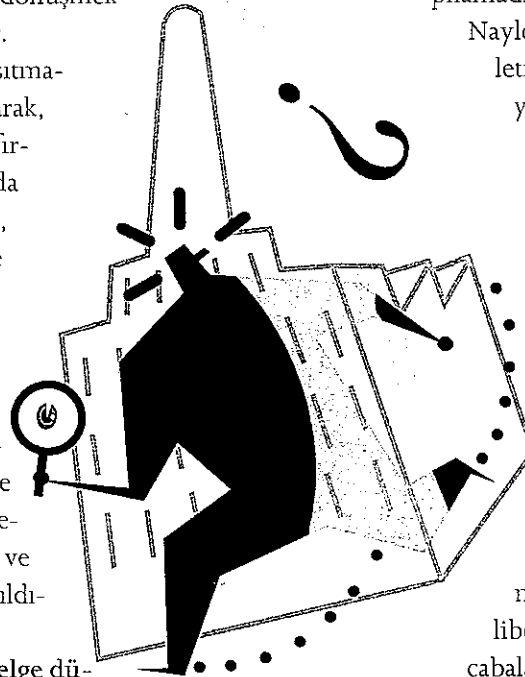
Kayıtdışı ekonominin özellikleri

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin artması-büyümesi politik yaklaşımı ne olursa olsun bütün iktidar-hükümet türlerine karşı bir "başkaldırı" niteliğindedir. Muhasebe kayıtlarına geçmeyen ekonomik faaliyetler, ekonomik sorunları devlet müdahalesiyle çözümlemek isteyen liberal ve sosyal demokrat rejimlerin çabalarını zayıflatır. Sosyalist ülkelerde ise ekonomik plan yapmış olmasına rağmen,

gerçekleşen "plansız ve nizamsız üretim" sonucu, kayıtdışı ekonomik faaliyetler nüfusun büyük bir kesimi tarafından maddi şartları iyileştirmek üzere kullanılan bir strateji" niteliğine dönüşmüş, bu strateji, Doğu Bloğundaki düzen değişikliğinin temel nedenlerinden de birini oluşturmuştur.

Kayıtdışı ekonomik faaliyet alanları için birçok deneyimler kullanılmış, tanımlamalar yapılmıştır: Yasadışı Ekonomi, Karapazar (Karaborsa) Ekonomisi, Gizli Ekonomi, Kara Ekonomi, Paralel Ekonomi, İkinci Ekonomi, Metro Ekonomisi, Kravatsız Ekonomi, Saklı Ekonomi, Yeraltı Ekonomisi, v.d.

Bütün bu terimler, ekonominin yönlendiricisi devlet- ➤

çe konulan kurallara uymayan "öteki" işlemleri tanımlamaktadır. Cezayı mucip ekonomik meşguliyetlerin yanısıra, devletin güvencesi altındaki; kimi, sosyal güvenlik-çevre sağlığı-yerel yönetim-kamu düzeni v.b. düzenlemelere de aykırı olan yasa dışı ekonomik faaliyetler genellikle, "laissez faire" döneminin sona erdiği andan başlayarak devletçe konulan vergi kanunlarına, ruhsat alma gereklerine iş güvenliği-sosyal güvenlik standartlarına ve öteki düzenlemelere aykırı olduğu için "yeraltı ekonomisi" (underground economy) olarak anılmaktadır.

Yirmi yıldır, kitle yayıncılığında kayıtdışı-yeraltı ekonomisi, "vergi idaresini kandırma-vergi kaçırma" olayı ile özdeş görülmüştür. Ancak aktif nüfusun büyük bir kısmının kendilerini yasalar karşısında riske atmaya böylesine hevesli olması çok daha "ciddi anlamlar" taşımaktadır.

İnsanların "kayıtdışı" iş yapmayı tercih ettiği veya buna mecbur kaldığı durumlara sıklıkla rastlanması ülke ekonomisinde gerçekleşmekte olan esaslı bir değişime işaret eder.

Herkes (kayıtdışı ekonominin varlığından haberdardır ama bu tür ekonomi civaya benzer elinizde tutamazsınız, yine de kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde ortak noktalar vardır. Bunların ilkel; "gizlilik", ikincisi "vergisizlik", üçüncüsü "ölçülemezlik"tir. Bu faaliyetler gizli oldukları için ekonomiyle ilgili resmi istatistiklere direkt olarak yansımaz. Vergi mükellefiyetine itaatteki düşüş nedeniyle devlet üretim faaliyetlerinin hacmini doğru olarak hesaplamakta yetersiz kalır. Nitekim, kayıtdışı ekonomiyi, analiz edenlerin bir kısmı, son on yılda ekonomide görünen bunalımları aslında geniş oranda üretim ve istihdamın kayıt dışı kalmasından kaynaklanan "istatistiksel bir yanılgı" olarak nitelendirmekte, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de içerecek gerçek bir ekonomik durumun, düşünüldenden daha sağlıklı olduğunu iddia etmektedirler.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, vergi kanunlarını ve devletin öteki düzenlemelerini ihlal ettiği ölçüde yasadışıdır. Ancak, bunlar uyuşturucu-silah ticareti, fahişelik, yasadışı kumar v.b. meşguliyetler (criminal economy) ile kişisel varlığın zorla gaspını içeren hırsızlık gibi ceza kanunlarına aykırı davranışlardan farklıdır. Hırsızlık, do-

landırıcılık, kumar, uyuşturucu gibi cezai meşguliyetlerden sağlanan gelirin vergilendirilmesi sık görülen bir durum değildir. Bu tür meşguliyetler ceza kanunlarına başkaldırı olarak görülür ve cezalandırılır.

Kayıtdışı ekonomi ise, bir çeşit "vergiye başkaldırı"dır. Doğu Bloku ülkelerinde kışla düzeni içerisindeki üretim-bölüşüm düzeni kayıtdışı faaliyetleri-kayıtdışı kazançları artırmış ve bir anlamda Doğu Bloğu'ndaki düzen değişiminin stratejik silahı olarak işlemiştir denilebilir.

Ferdiyetçi-liberal ya da karma ekonomi düzeninde de "vergiye karşı başkaldırı" olarak ortaya çıkan kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergilendirilmemiş kazançları artırır. Vergilendirilmemiş kazanç bu tür ekonomilerde, ekonominin kendi kendine ürettiği "kanser" mikrobuna benzer. Kayıtdışı ekonomi Doğu Bloku'ndaki rejimleri ferdiyetçiliğe yöneltirken, ferdiyetçi-liberal rejimleri de aksi rejimlere (komünizm, faşizm, anarşizm, teokrazi) dönüşmesine neden olabilir. Ekonomik koşulların sürekli olarak değişmesi, ekonomi politikalarının da değişmesini gerektirir.

Günümüzde vergisini tam olarak almayan ya da alamayan bir devlet düşünülemez. Ancak, sermaye birikimini teşvik-ekonomiyi canlandırma-istihdam artırma, amacıyla da olsa vergi kaçığına göz yumulması ulusal birliğin de, ulusal dirliğin de aleyhinedir.

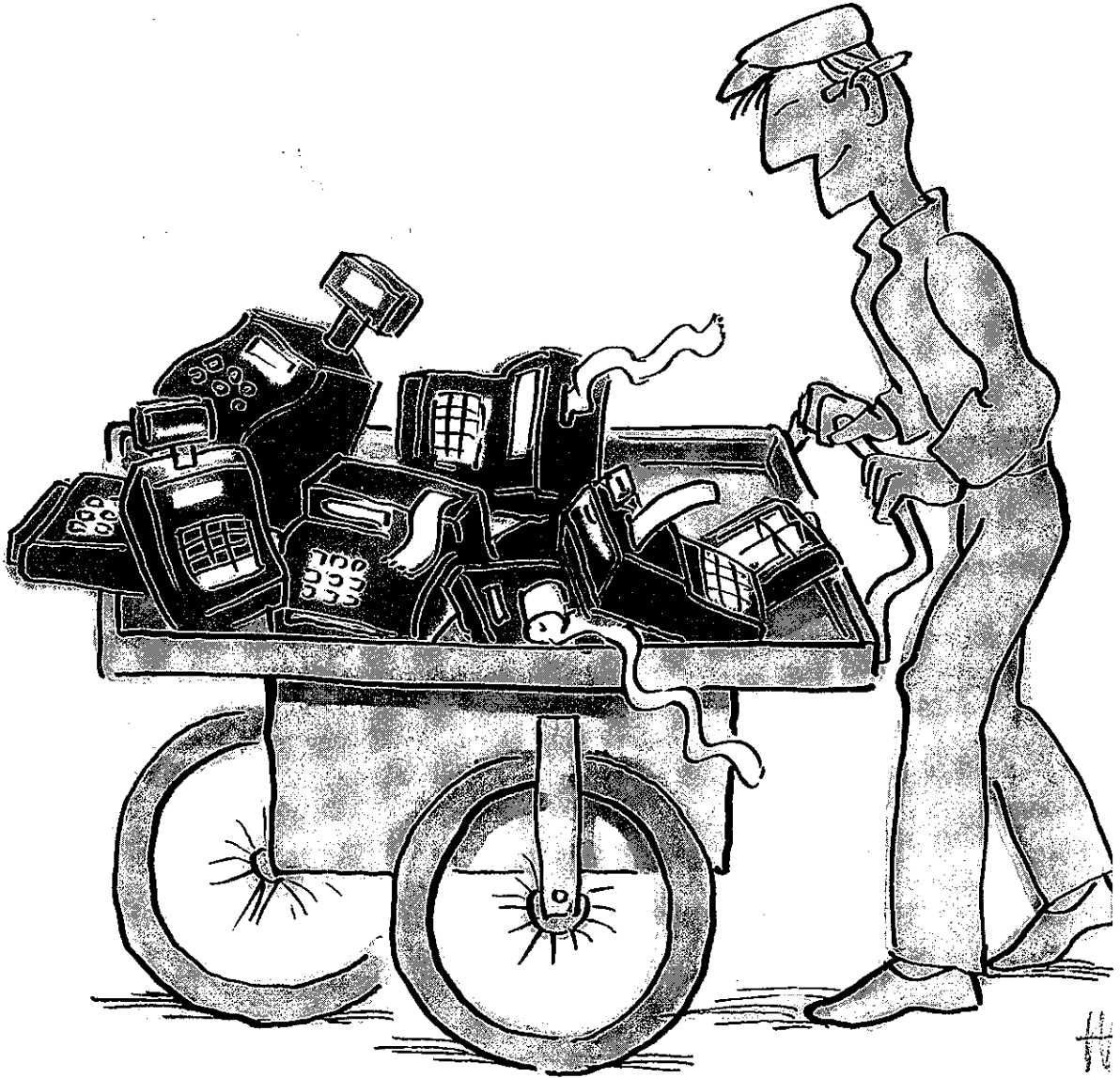
Ülkemizde yıllardır günün konusu, yeterince alınmayan vergidir.

Devlet, "vergiye karşı başkaldırıyla" ya da vergi anarşisi ile ancak yeniden yapılanma ile başedebilir. O da hiç bir ayırım gözetilmeksizin herkesin ve herkesimin "beyannameye" tabi tutularak Mükellefi Mükellefle Kontrol Sistemi'ne geçilmesi ve karanlığın gücünün kırılmasıdır.

Çünkü gerçek anlamda ferdiyetçi-liberal rejime geçiş ve bu rejimi muhafaza, adil bir vergi rejiminde adil bir vergilendirme düzeninin sağlıklı bir biçimde işletilmesi ile mümkün olur.

Kayıtdışı ekonomiyi değerlendirmeye yönelik yaklaşımlar

Kayıtdışı ekonomik işlemlerin kamu yönünden zararlı, ancak potansiyel olarak liberalleştirici yönleri arasındaki denge, gelecek yıllarda vergi kapsamına alma/vergi dışı

bırakma (resmileştirme), (kayıtdışı faaliyete göz yummaya devam) şeklindeki mücadelenin odak noktası olacak, ulusal ekonomide kayıtlı-kayıtdışı ekonomi oranı tartışılacaktır. Çünkü, devlet kayıtdışı ekonomik işlemler sonucu oluşan kazançlardan alamadığı vasıtasız vergiyi (gelir ve kurumlar vergisi), vasıtalı vergileri artırarak (ya da borçlanarak) almak zorunda kaldıkça gelir dağılımında ve vergilemede gerçek adaleti sağlayacağı tezi ile aşağıda belirteceğimiz kayıtdışı ekonominin, ekonominin lokomotifi olduğu tezi, siyaset/toplum ve bilim çevrelerinin ilgi odağı olacaktır.

Olumsuz Yaklaşımlar

Kayıtdışı ekonominin boyutlarının büyümesi pek çok olumsuz oluşum yaratmaktadır.

1. En başta, devletin en temel gelir kaynağı olan verginin eksik ödenmesi ya da hiç ödenmemesi suretiyle devleti gelir kaybına uğratarak bütçe açıklarına yol açar.

2. Kayıtdışı üretilen mal ve hizmetleri daha düşük bedelle satma olanağı vererek dürüst vergi yükümlüleri aleyhine haksız rekabet yaratır.

3. Sermayenin, vergisel avantajları büyük, eşdeyişle vergi yükünün göreceli olarak düşük olduğu ancak makro ►

ekonomik büyüme yönünden etkin olmayan alanlara kayması sonucunu doğurur.

4. Kayıtdışı vergi yükümlülerinin vergi yükünü dü-rüst yükümlüler aleyhine çevirerek vergi eşitsizliği ya-ratır.

5. Kayıtdışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı (ekonomik anarşi) yaratır, moral değerleri bozar. Vergi kayıp ve kaçagının hoşgörüsüyle karşılanması, toplumdaki suç anlayışını değiştirir. Devlete ya da topluma karşı işle-nen öteki suçlarda -vergi suçu hoşgörüldüğü için- hoş-görü başlar. (Çevreye ve kişiye karşı işlenen cürümler görmezlikten gelir.)

6. Uluslararası ve sermaye çevrelerine hitap eden "Business Oriented" adlı bir derginin yazdığına göre, 1980-1988 arasında Türkiye'den kaçırılan ve Avrupa ve ABD menkul değerler piyasasına yatırılan paraların ye-kününü 16 milyar dolar civarındadır (10). Bu da yılda 2 milyar dolar veya yaklaşık 40 trilyon TL'lik bir transfer demektir.

7. Bütün bunların sonucu, enflasyon artar, yatırımlar azalır, işsizlik artar, üretim düşer, sosyal barış bozulur, suç ve suçlu sayısı artar, sorunların çözülmesi ve borçla-rın ödenmesi geleceğe bırakılır. Hali kurtarmak (hedef sapırmak) amacıyla "teselli ekonomisi"ne yönelik uy-gulama başlar. Politikacılar, umut istismarı yaparak mavi gökyüzü (vaad) satmaya devam ettikçe, sosyo-ekonomik sorunların altında ezilmeye başlayan toplum; yeni lider arayışından bıkararak, rejim arayışı platformuna girer ki bu da mevcut rejimin iflasının başlangıcı de-mektir.

Kayıtdışı ekonomide görünürde kişi kazanır, toplum kaybeder, kaybı bilerek kabullenen toplumun ise şikaye-te hakkı kalmaz.

Gelişmiş ülkeler, ne kadar ileri olurlarsa olsunlar, bi-zim sorunlarımızı ve bunların çözümlerini bizim kadar göremezler. Bize düşen, sorunlarımızın araştırmasını ya-pıp, gerekli çözümleri ortaya koymaktır.

Dışarıdan yapılan yardımların işe yarayabilmesi için, başta hukuk sistemi olmak üzere, ekonomik yapılanma-nın değiştirilmesi gerekir.

Kayıtdışı ekonominin getirdiği sorunlar tartışmaya açılırken, kayıtdışı ekonominin olumlu sosyo-ekonomik yönleri de gözardı edilmemelidir: Ekonomi

siyaseti, kayıtlı ekonomiyle kayıtdışı ekonomiyi uyum-laştırma sanatıdır.

Olumlu yaklaşımlar

Kayıtdışı ekonomik işlemlerin, genel ekonomiye olumlu sayılabilecek etkileri ise şöyle sıralanabilir.

1. **Rekabet Gücü Kazandırması:** İşletmelerde reka-bet gücü, teknolojik yatırım seviyesine dayanır. Emek yoğun üretimdeki yüksek maliyetlerin teknoloji yoğun üretimde daha düşük maliyetlerle rekabet şansı yoktur. Kayıtdışı ekonomide kayıtlı ekonomideki kazanç üze-rinden alınan vergiler, işçilik üzerinden ödenen sigor-ta-vergi ve benzeri yüksek oranlı kamusal yükümlü-lükler bulunmadığından üretim maliyetlerinin dolayı-sıyla satış fiyatlarının düşük gerçekleşmesi, kayıtdışı ekonomiye yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda rekabet gücü kazandırır.

2. **İstihdam Yaratması:** Kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sonucu istihdam edemediği kitlelere iş sağla-nır. Kayıtdışı ekonomi Türkiye'de kayıtdışı çalışan 5 mil-yon kişiye istihdam sağlayarak, hızlı nüfus artışı ve yatı-rım düşüklüğünden kaynaklanan işsizliğe büyük ölçüde engel olmaktadır. Artan enflasyon oranlarına rağmen Sa-nayi Sektöründe 1992'de (5.8), 1993'ün ilk yarısında (7.7), ikinci yarısında (8.1); Hizmetler Sektöründe ise 1992'de (5.9), 1993'ün ilk yarısında (7.8), ikinci yarı-sında (4.8) olan büyüme hızlarına ulaşılması kayıtdışı ekonomiye bağlanabilir.

Bugün yüzyılın başında işçilere verilen yüksek mali-yetli sosyal hakların ekonomiyi olumsuz yönde etkile-diği görüşü ağırlık kazanmaktadır: İsveç'te işçilere yüz-yıl önce tanınan işkazası sigortası kaldırılmış, Norveç sosyal yardım miktarlarında önemli indirimler yapmış, Hollanda'da ise konut yardımından işsizlik parasına ka-dar sosyal yardımlarda kısıntıya gidilmiştir. Alman-ya'da ise haftada 4 gün çalışma ve 4 günlük ödeme ya-pılarak ücretlerde, dolayısıyla sosyal güvenlik primle-rinde azaltmaya gidilme sürecine girilmiştir (Volkswa-gen Gruppe'de haftada 4 gün çalışma uygulamasına başlanmıştır).

3. **Çoğaltan Etkisi:** Devletin bastığı para (emisyon) ve aldığı iç ve dış borçlar kayıtlı ekonomiden kayıtdışı eko-nomiye transfer edilip burada çoğaltan etkisi yaratarak,

tasarrufların yatırıma kayma süratini ve oranını artırır. Buysa, ekonomiye canlılık getirerek büyüme hızını yükseltir. Dolayısıyla, 27 Mart 1994 yerel seçimleri öncesinde 1984 yılında çıkarılan İmar Affi benzeri bir yasa çıkarılması yönündeki eğilim temelde siyasal olduğundan çok ekonomik sonuçlar yaratacak bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Çıkarılan ya da çıkarılması muhtemel bir genel imar affi, ülkemizdeki inşaat yatırımlarını artırır, ekonomimizdeki konut açığı ve vasıfsız işgücü çokluğu nedeniyle lokomotif sektör olan inşaat sektörünü ve dolayısıyla ekonomiyi canlandırır. Konutsuz insanlara konut sahibi olma umudu -vadeli ekonomi enstrümanlarında yapılacak yeni düzenlemelerle- tahrik ve teşvik edilebilir (Tabii, kayıtdışı ekonominin boyutlarını artırmayı göze almak koşuluyla).

4. Kaynak İsrafını Önleme: Devlete verilen vergiler yerli yerinde kullanılmamakta (yolsuzluklar, yersiz harcamalar, gereksiz tüketim, çalışmayan kişilere maaş verilmesi vb.), kayıtdışı işlem sonucu devlete verilmeyen vergiler ise, üretime, istihdama, yatırıma kaynak teşkil etmekte, vergi kaçırarak kaçırıldığının (kazandığının) kıymetini daha iyi bildiğinden yerinde/zamanında harcamaktadır. Ayrıca, kaçırılan vergi yurtdışına kaçırılmayıp ülke içinde kalmakta ve yatırımlara dönüştükçe ekonomik yarar sağlamaktadır.

5. Kayıtlı Ekonomiye Kaynak Sağlaması: Kayıtdışı ekonomik işlem sonucu elde edilen fonlar, menkul kıymetler borsası ve Banka sistemi kanalı ile kayıtlı ekonomiye kaynak sağlar. Kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunanlar, ödedikleri dolaylı vergiler ve aldıkları KİT ürünlerine (Enerji, Demir-Çelik, vb.) ödedikleri yüksek bedeller sonucu kamu ekonomisine de katkı sağlar.

6. Enflasyon Vergisinin En Büyük Mükellefidir: Kayıtdışı ekonomi sektörü, sadece somut vergilerden (G.V, K.V, KDV, Harç, vb.) işlemleri ya tümüyle ya da kısmen devletten gizli yütürüldüğü için kaçabilmektedir. Devlete ödenen vergiler, ödeyenlerin alım gücünü azaltıcı etki yapar, ancak alım gücünü azaltan öteki olgu da enflasyondur. Enflasyondan ise en çok cebinde nakit (TL) bulunduran etkilenir. Kayıtdışı ekonomide işlemler nakit olarak gerçekleştiğinden devlet kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden somut olarak alamadığı vergileri enflasyon vergisi şeklinde alır. Bu nedenle kayıtdışı

ekonomi sektörü enflasyon vergisinin en mümtaz ve en büyük mükellefidir. Hükümetlerin (politik nedenlerle) vergileri artırmama yoluna gittiği dönemlerde gelirlerini artırma yolu olan enflasyon vergisi, kayıt içine alamadığı ekonomik faaliyetleri vergilendirme yolu olmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi politikası

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutlarının artması daha çok siyasal nedenlere dayanır. Herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınması demek "gayri memnun bir seçmen kitlesi yaratmak ve bunlardan oy beklemek" şeklinde bir çelişkiye düşmek demektir. Bu nedenle, Türkiye'de seçmen sayısı yaklaşık 33 milyon, vergi dairelerine kayıtlı mükellef sayısı ise Götürüler 969.988+Beyannameliler (şirketler dahil) 1.960.867 olmak üzere toplam 2.930.855 kişidir. (Ücretleri üzerinden vergi veren yaklaşık 5.5 milyon kişi ise düşük vergi oranı uygulama yöntemi ile idare edilmektedir.) Bu durumda, 33 milyon kişinin oyu ile vergi dairesine kayıtlı 3 milyon kişinin vergisi arasında, siyasi karar mekanizmaları bocalamakta, vergi alma/oy al ikilemi sürekli olarak siyasetçiyi zorlamaktadır. Ancak 1950'li yıllarda başlatılan, "vergi verme/oy ver, vergi yerine borç alarak devleti idare et" senaryosunun sonuna gelinmiştir. Artık kayıtdışı ekonomi ve vergi sorunları, siyasi malzeme konusu yapılmadan, ulusal yarara öncelik verme bilinci içerisinde partilerüstü bir konu olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınmasını sağlamayan vergi düzenlemeleri Vergi Reformu olarak öne sürülemez.

30 Haziran 1993 günü TBMM'de okunan Hükümet Programı'nda "Kayıtdışı ekonominin, daraltılması amacıyla mal hareketlerinin ticaret borsaları ve haller gibi kuruluşlardan" geçirileceği belirtilmiştir.

Oysa, fatura sınırı 2.500.000 TL olduğu için fatura kesmeyen vergi mükellefi, faturasız sattığı mala irsaliye kesmediği vb. nedenlerle cezalandırılırken; tarım kesimi büyük ölçüde vergi dışı bırakılmış iken; kazanç yerine varlık vergilemesine gidilirken ve götürülük-hayat standardı-işletme defteri sınırları, enflasyon oranları ile izahı mümkün olmayan oranlarda artırılırken; mal hareketlerinin borsadan geçirilerek (kaynakta) vergilendiril-

mesi yoluyla kayıtdışı ekonominin boyutlarında önemli ölçüde bir daralma beklenmesi kısa dönemde bir fantaziden öteye geçemez. Fantazilerle ise kayıtdışı ekonomi küçülmez.

Mevcut ekonomik rejimin korunması

Sanayici ve işadamlarının, birinci ortağı kendileri, ikinci ortağı devlettir. Kâr ederler, kârlarının bir kısmı kendi uhdelelerinde kalır, kalan kısmının en güçlü ortak olan devletçe vergi olarak alınması gerekir. En güçlü ortak devlet, payını ekonomik realiteye ve hakkaniyete uygun olarak tespit edemedikçe, payını tam olarak alamaz, devletin payını kapma meşru sayılmaya başlanır, kayıtdışı ekonominin boyutları yükselir.

İnsanın doğası gereği, nerede bir üretim ilişkisi varsa orada bir sorun vardır. Çünkü, üretim bir anlamda paylaşma demektir, paylaşmada da birisi için (+) ötekisi için (-)'dir ve (+)'larla (-)'ler uzlaşmayla somutlaştırılır. İster istemez paylaşma ile ilgili olanlar (+)'larını artırmak ya da korumak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirirler. Ancak, bu yöntemlerin bile uygulanabilirliği mevcut ekonomik rejimin korunması ve iyileştirilmesine bağlıdır.

Kendi ortağını prensip olarak aldatmayan / aldatamayan gerçek işadamlarının, ikinci ortağı olan devleti aldatarak ya da atlatarak payını vermemesi ekonomik rejimi tehlikeye düşürür; rejim arayışlarının başlaması da mevcut rejimde erozyon anlamına gelir.

Sonuç

Fiyat mekanizmasına dayalı piyasa ekonomisi rejiminde devletin görevi, ekonomik gerçek ile vergi gerçeğini uyumlaştırmak ve alınan vergileri yerinde kullanmak; işadamlarının görevi ise, bu uyumlaştırmaya destek olmak ve devletin payını (vergisini) ödemektir. Çünkü, kayıtdışı ekonominin boyutlarının büyümesi, sırasıyla; vergisizlik, borç, faiz, enflasyon, paradaki sıfırların artması, anarşi, rejim arayışı, bölünme ve sonun başlangıcı olabilmektedir. Yugoslavya'da ve Rusya'da özgürleşme ve demokratikleşme görünümü altında kayıtdışı ekonominin rejimlerin sonunu getirdiği unutulmamalıdır.

Toplumda vergi bilincini geliştirme, özel sektörün

gerçek kazancı üzerinden vergisini gününde ödemesini, vergisini ödemeyenlere karşı (ticari ambargo dahil) çeşitli önlemler geliştirerek yaptırım getirmesiyle geliştirilir. Artık vergisini ödemeyenleri kutlama değil, kınama zamanı gelmiştir. Kayıtdışı ekonominin olumlu yönlerini sergileyerek, olumsuz yönlerini gözardı ederek siyasal destek sağlama girişimlerinden vazgeçilmelidir.

Görüldüğü gibi, kayıtdışı ekonominin boyutlarının küçültülmesinde en büyük görev yine özel sektöre düşmektedir. Özel sektör demokratik düzeni, mülkiyet hakkı, çalışma hakkı, ailesini, çocuklarını, gününü-geleceğini korumak amacıyla; herkesin ve her kesimin vergi mükellefi kılınmasını, kimlik belgesinin vergi kimliği belgesine (kredi kartı işlevi de görebilecek biçimde) dönüştürülmesini, kredi kartı ile alışveriş özendirilerek bu yolla vergiyi doğuran olayın belgeye bağlanmasını, enflasyon muhasebesine geçilmesini ya topluca ya da aşama aşama gerçekleştirmeye çabalayarak kayıtdışı (kravatsız) ekonomiye dur demeli, onu çıkarına da olsa baştacı etmemelidir. Yanısıra, kayıtdışı ekonomiyi geliştiren sosyo-ekonomik ortam iyice irdelenerek, bunun nedenleri üzerine gidilmeli; sosyo-ekonomik düzende yeniden yapılanma gerçekleştirilerek, kayıtdışı ekonominin boyutları küçültülmeli, böylelikle toplumdaki rejim arayışlarının artması da önlenmelidir. □

Prof. Dr. Osman Altuğ
Marmara Üniversitesi Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı Başkanı'dır.

Notlar:

- 1) MGB Gelirler Genel Müdürlüğü Vergi İstatistikleri Yıllığı, Ankara, Haziran 1992, S.69
- 2) 1992 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti, TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu), Yayın No. 129.
- 3) DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 1993, Ankara, Kasım 1993, S.672-673.
- 4) KELEŞ, R., Kentleşme Politikası, Ankara 1990.
- 5) ÖZFATURA, B., "Soygun ve İsrar Düzeni", Dünya, 7.12.1993, s.7.
- 6) ALTUĞ, O., ASOMEDYA (Ankara Sanayi Odası Dergisi) Aralık 1993, s.25-40
- 7) SACHS, Jeffrey, D. and Felipe Larraín B, Macroeconomics In The Global Economy, New-Jersey 1993, s.239
- 8) Başbakanlık HDTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ankara Ekim 1993, s.7
- 9) Sabah Gazetesi, 13.08.1993.
- 10) Çakman, M.K. Vergi Kaçakçılığı ve Bunun Politik ve Ekonomik Uzantıları Üzerine, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Şubat 1990, Yıl 27, sayı 2, s.31.

şimdi banyo ve mutfak armatürlerinde kalite ve estetik yeni bir boyut kazandı. Türkiye'nin büyük ismi E.C.A., modern çağın en mükemmel armatür serisini üretti: E.C.A. MİX-L. Her biri üstün E.C.A. teknolojisinin ve estetik duyarlılığının başyapıtı. Mutfakları, banyoları bir kuğu zarafetiyle süsleyecek çeşit çeşit, renk renk E.C.A. MİX-L'ler. Konforda, kalitede, güzellikte daima dorukta.

Kalitede, estetikte yeni bir boyut

E.C.A. MİX-L

E.C.A.

"Yıllarca Beraber"

GENEL DAĞITIM: **ELMOR** TESİSAT MALZEMESİ TİCARET A.Ş. MERKEZ: Kemeralı Cad. Ümmehan 71/2 Karaköy-İSTANBUL Tel: (212) 251 70 06 [6 Hat] Faks: (212) 249 90 91
BÖLGE TEMSİLCİLİKLERİ ANKARA Tel: (312) 431 11 32 (2 Hat) Faks: (312) 431 61 43 İZMİR Tel: (232) 433 91 95 (2 Hat) Faks: (232) 458 33 33 ADANA Tel: (322) 352 53 55 / 56 Faks: (322) 351 85 57
SAMSUN Tel: (362) 233 97 57 - 234 01 89 Faks: (362) 234 01 89 BURSA Tel: (224) 223 43 61 - 220 79 72 Faks: (224) 220 24 52 ANTALYA Tel: (242) 242 27 15 - 242 77 15 Faks: (242) 242 77 15
SATIŞ SONRASI SERVİS **EMAR** A.Ş. MERKEZ (İstanbul): Dragoş Yolu, Çayırılar Mevkii No:5 /81540 Maltepe/İSTANBUL Tel: (216) 305 07 24 / 305 55 04 Faks: (216) 305 65 43 İSTANBUL BÖLGE: Tel: (212) 249 93 94
- 251 45 20 ANKARA BÖLGE: Tel: (312) 426 67 08 - 426 55 00 İZMİR BÖLGE TEL: (232) 449 06 51 - 449 06 52

ELMOR A.Ş. VE EMAR A.Ş. ELGİNKAN TOPLULUĞU kuruluşlarıdır.

AB'nin parasal birliği ve Türkiye:

Evdeki bulgurdan olmamak

Tevfik Altınok

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ilişkiler oldukça eski bir maziye sahiptir. Son yıllarda, ülkemizde - 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması'ndan bu yana geçen otuz yılın en yoğun Türkiye-AT ilişkileri tartışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu yoğun tartışmaların yanı sıra bir diğer önemli husus, tam üyelik başvurusu henüz kesin bir sonuca bağlanmayan Türkiye'nin, AT'ye üye olmadan Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmeyi düşünen ilk ülke konumunda bulunuşudur.

Oysa bugün AT'ye üye ülkeler kendi aralarında Gümrük Birliği tartışmalarını oldukça geride bırakmışlar ve yepyeni konuları gündeme getirmeye başlamışlardır. AT'de, 1993 yılı boyunca üç önemli olay gerçekleşmiştir.

- Maastricht Anlaşması, topluluk üyesi tüm ülkeler tarafından onaylanmış ve 1 Kasım 1993 tarihinden itibaren işlerlik kazanmıştır.

- Döviz Kur Mekanizması (ERM-Exchange Rate Mechanism) sistemine dahil ülkelerin bazılarında gözlenen döviz kuru değişim oranlarındaki baskıların sonucu, mekanizmadaki değişim oranı 2 Ağustos 1993 tarihinden itibaren (+/-) %15'e yükselmiştir.

- AT'de parasal birliğe ulaşabilmek amacıyla 1 Ocak 1994 tarihinden itibaren Avrupa Para Kurumu (EMI-European Monetary Institute) kurulmuştur.

Tüm bu değişimin temelinde, Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU-Economic and Monetary Union) yatmaktadır. Kaldı ki, artık Avrupa Topluluğu (EC-European

Community) sözcüğü yerine, Avrupa Birliği (EU-European Union) sözcüğünün kullanılmaya başladığı da bir gerçektir. Avrupa Birliği, siyasal entegrasyonun sağlanmasında ilk koşulun, önce parasal ve ardından da ekonomik birliğe gidilmesi olduğunun bilincindedir. Mevcut karışıklık ve belirsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik gelişmelerin ve değişimlerin ardından, Avrupa Birliği'ne ideal bir yapı kazandırılması, herşeyden önce parasal birliğin sağlanmasına bağlıdır. Avrupa Birliği'ne üye ülkeler bilmekte ve kabul etmektedirler ki, Birlik üyesi ülkelerin mevcut menfaatleri farklı dövizlere ve para birimlerine sahip olmalarındandır.

Bunun sonucu ise, döviz değişimleri ve bu değişim riskinin yarattığı baskıların etkisiyle mal, hizmet ve sermayenin serbestçe hareketinin engellenmesi ve böylece her ülkenin kendi politik ve ekonomik baskılarına göre hareket tarzını belirlemesidir. Kur farklılıkları, bir ülkenin dış ticaretinde ve sermayenin farklı dövizlere dönüştürülmesinde kişisel ve bölgesel menfaatlerin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

Bu gerçek bir yerde parasal birliğe gitmenin ilk adımını teşkil eden kur mekanizmasının (ERM) doğmasına ve Avrupa Para Sistemi'nin (EMS) kabulüne yol açmıştır. Ancak bu sistemler dahi, ülkelerin menfaati ortaya çıktığında alt üst edilebilmekte ve parasal birliğin bir para birimi (ECU) ile temin edileceği ve bir para otoritesinin (Avrupa Merkez Bankası - ECB) kurulması zorunluluğu-

nu gündeme getirmektedir. Bütün bunların sonunda ortaya çıkan, parasal birliğin pazardaki ekonomik belirsizliği ortadan kaldırmada çok önemli bir araç olduğudur.

Gerek ekonomik, gerekse parasal birliğin sağlanması ise, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin ekonomik faaliyetleri arasında bir yakınlaşmaya bağlıdır. Avrupa Birliği fikrinin gerçekleştirilmesi için 1958 yılında Roma Anlaşması'nın imzalandığı günden başlamak üzere, öncelikle ticarete temin edilecek serbestliğin gümrük birliği ile sağlanacağı, parasal birliğe geçmenin ise önce kur mekanizmasının oluşması ve ardından finansal hizmetlerde sağlanacak serbesti ile temin edileceği, böylece ekonomik birliğe adım atılabileceği, ve ancak bunlar temin edilebilirse siyasal birliğe gidilebileceği konularında görüş birliği oluşmuştur.

Dolayısıyla, Avrupa Birliği'ne üye her ülke bilmektedir ki, ekonomik ve parasal birlik (EMU) kolay bir aşama değildir. Üye ülkeler arasında herşeyden önce, ekonomik alanda bir yakınlaşmanın sağlanması gerekmektedir. Böyle bir yakınlaşmayı temin etmenin yolu ise, Birliğe üye ülkelerin ekonomik performansları arasındaki farklı-

lıkların giderilmesidir. Dolayısıyla her bir ülke ekonomilerini belirli bir süreç içinde, parasal ve ekonomik birliğe (EMU) hazırlamak zorundadır.

Nitekim ekonomik ve parasal birliğin (EMU) temini için ekonomik yakınlaşma kriterlerinin belirlenmesi Maastricht'te kabul edilmiş ve bu anlaşma yukarıda da belirtildiği üzere, tüm üye ülkeler tarafından 1 Kasım 1993 tarihinden itibaren yürürlüğe konulmuştur.

Maastricht Anlaşması'na göre, üye ülkeler ekonomik yakınlaşma kriterlerinin 5 noktada oluşturulmasında mutabık kalmışlardır:

1) Fiyat istikrarı sağlanmalıdır. Birliğe üye ülkelerdeki enflasyon oranı, bir önceki yılda Birliğe dahil ülkelerden en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin enflasyon oranlarının ortalamasının % 1.5'dan fazla olmamalıdır.

2) Faiz oranlarında benzerlik sağlanmalıdır. Birliğe üye ülkelerdeki uzun vadeli devlet tahvillerinin faiz oranı, bir önceki yılda Birliğe dahil ülkelerden en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin uyguladığı faiz oranlarının % 2'sinden fazla olmamalıdır.

3) Döviz değişim oranlarında istikrar sağlanmalıdır.

EKONOMİK YAKINLAŞMA KRİTERLERİ

	Enflasyon Oranı CPI			Bütçe dengesinin GSH'ya Oranı		Kamu Borçlarının GSH'ya Oranı (%)		Uzun Vadeli Faiz Oranı		ERM Bandı	1993'te başarı sağlanan kriter
	1992	1993	Eylül 1993	1992	1993	1992	1993	1992	Eylül 1993		
Danimarka	2.1	1.3	1.2	-2.5	-4.5	71.3	74.5	9.0	6.42	15.0	2
Fransa	2.4	2.2	2.3	-3.9	-6.0	50.1	52.5	8.6	6.00	15.0	3
İrlanda	3.0	1.5	1.4	-2.5	-3.5	92.5	92.6	9.1	6.82	15.0	2
Lüksemburg	3.2	3.5	3.7	-0.4	-1.0	6.8	7.8	7.9	7.29	15.0	3
Belçika	2.4	2.8	2.8	-6.9	-7.3	132.2	134.3	8.6	7.12	15.0	2
Almanya	4.0	4.1	3.9	-2.8	-5.3	44.4	48.6	7.9	5.92	15.0	2
Hollanda	3.7	2.3	1.8	-3.8	-3.9	79.9	82.6	8.3	5.82	15.0	2
İngiltere	3.7	1.6	1.8	-6.0	-8.0	39.0	45.0	9.1	6.86	*	3
İspanya	6.0	4.5	4.9	-4.4	-7.8	47.0	54.0	12.2	8.84	15.0	1
İtalya	5.4	4.2	4.2	-10.8	-9.8	111.0	118.8	11.9	7.93	*	1
Portekiz	8.9	6.3	6.0	-5.3	-8.5	66.2	68.0	12.2	7.11	15.0	1
Yunanistan	15.9	14.3	12.8	-12.8	-12.0	107.3	112.0	21.5	20.25	*	0
AT Üyeliliği İçin Görüşmelerini Sürdüren EFTA Ülkeleri ve İsviçre											
Avusturya	4.1	3.5	3.4	-3.5	-4.0	56.6	59.2	8.1	6.23	**	2
Norveç	2.3	2.3	2.2	-3.4	-3.2	43.3	45.0	9.9	5.82	*	3
Finlandiya	2.9	2.3	1.8	-9.5	-10.8	31.5	45.0	12.6	7.61	*	3
İsviçre	4.0	3.2	3.2	-3.5	-4.1	36.4	39.6	6.7	4.29	*	2
İsveç	2.3	4.7	4.2	-7.8	-13.0	53.0	65.0	9.9	7.51	*	1
AT Üyeliliği İçin Gümrük İşbirliği Görüşmelerini Sürdüren Ülke											
Türkiye	66.0	72.5	68.2	-4.1	-9.7	62.6	80.8	81.0	88.00	*	0

* Dalgalanma ** DM'ye Bağlı

Birliğe üye ülkelerin ulusal paraları döviz kur mekanizmasına (ERM) dahil olmalı, ulusal paranın döviz değişim oranı son iki yıl içinde normal dalgalanmaya bırakılmamalı ve devalüe edilmeksizin kur mekanizması bandı içindeki değer değişimi (+/-) % 15'i geçmemelidir.

4) Kamunun finansmanında istikrar sağlanmalı, bütçe açığı, GSYİH'nin (GDP) % 3'ünden fazla olmamalıdır.

5) Kamu kesimi borçlanması istikrar sağlanmalıdır. Kamu kesiminin toplam borçlarının GSYİH'ye oranı % 60'ın üzerinde olmamalıdır.

Ekonomik yaklaşma kriterlerine, üye ülkelerin 1993 yılı itibarıyla uyum durumu ek listede gösterilmiştir. Tablonun tetkikinden de görüleceği üzere, üye ülkelerden Yunanistan hiçbir kriterle uyum sağlayamamış, üç üye ülke İspanya, İtalya ve Portekiz sadece 1'er kriterle uyum sağlayabilmiş, beş üye ülke Danimarka, İrlanda, Belçika, Almanya ve Hollanda 2'şer kriterle uyum sağlamış, üç üye ülke ise (Fransa, İngiltere ve Lüksemburg) 3'er kriterle uyum sağlamışlardır. Avrupa Birliği'ne üyelik için görüşmelerini sürdüren EFTA üyesi İsveç 1, Avusturya ve İsviçre 2, Norveç ve Finlandiya ise 3'er kriterle uyum sağlamış görünmektedirler.

Aslında, ekonomik kriterlere uyum konusunda üye ülkelerin beklentisi belirli aşamaların geçilerek zamanla tüm ekonomilerin birliği oluşturmasıdır. Dolayısıyla, Avrupa Birliği'nin ekonomik ve parasal birlik için tespit ettiği aşamalardan geçilmesi gerekmektedir. Tespit edilen bu aşamalar üç tanedir ve tarihleri 1990, 1994 ve 1997 yılları olmakla birlikte, ekonomik ve parasal birlik için en erken başlangıç tarihi 1999 yılı olarak kabul edilmiştir. İlk etabı oluşturan, 1990 yılında;

- a) Sermaye hareketlerinin serbestisi,
- b) Döviz Kur Mekanizmasının oluşturulması,
- c) Parasal, finansal ve ekonomik politikaların yakınlaştırılması,

konuları gerçekleştirilmiş ve ikinci etabı oluşturan 1994 yılının uygulanmasına geçilmiş bulunmaktadır. Bu dönemde;

- a) Avrupa Para Enstitüsü (EMI) kurulacak,
- b) Üye ülkelerdeki tüm Merkez Bankalarına bağımsızlık verilecek,
- c) Genel bütçe açıklarının Merkez Bankalarından finanse edilmesine son verilecek,

d) 1 Kasım 1993'teki ağırlıklarına göre her ülkenin Avrupa Para Birimi (ECU) içindeki ağırlığı korunacak,

e) Ekonomik yaklaşma kriterlerine uyum yakından izlenecek ve Avrupa Konseyi'nde 31 Aralık 1996'dan geç olmamak üzere çoğunluktaki üye ülkelerin durumuna göre 3. etaba geçilip geçilmeyeceğine karar verilecektir.

Son etap ise, 1997 veya 1999 yılından itibaren;

a) Avrupa Para Enstitüsü'nün (EMI) yerine Avrupa Merkez Bankası (ECB) faaliyete geçecek,

b) ECU tedavüldeki para haline getirilecek,

c) Mali disipline uygun hareket edilip edilmediği Avrupa Birliği Konseyi tarafından kontrol edilecektir.

Bu arada, 1998 yılında, ekonomik ve parasal birliğe geçişi sağlamaya yönelik olarak önce üç büyük ülkeden bir ön grup oluşturulmak suretiyle parasal birliğe geçişin bu ön gruptaki ülkeler arasında uygulanması düşünülmekte, böylece, ekonomik ve parasal birliğe geçişteki olumsuzlukları en azından tespit etme fırsatının doğacağı üzerinde durulmaktadır.

Avrupa Birliği'nde bu konular tartışılırken, ülkemiz henüz Gümrük Birliği'ne nasıl gideceğinin hesabını yapmaktadır. Bilindiği üzere, Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasındaki dış ticarete hiçbir gümrük vergisi uygulanmaz iken, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin yapacağı ithalatta ortak gümrük tarife cetveline göre gümrük vergisi alınmakta ve bu sistem Gümrük Birliği olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye, imzaladığı Ankara Anlaşması ve bu anlaşmaya ek Katma Protokol hükümleri çerçevesinde, Avrupa Birliği'ne üye ülkelere gümrüksüz mal ihraç ederken, bu ülkelerden yaptığı ithalata gümrük vergisi uygulanmakta, Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelere satın aldığı mallar için de ortak gümrük tarife cetvelinin dışında kendisine has bir gümrük vergisi ve ayrıca Toplu Konut Fonu nispetlerini tatbik etmektedir. Bu uygulamada daha açık bir tutum için gerekli olan "gümrük uygulamasında tek vergi" sistemine 1992 yılında geçilmiş, 1993 ve 1994 yılları dış ticaret rejimlerinde gümrük indirimleri yapılarak Gümrük Birliği'ne geçiş hızlandırılmıştır. Anlaşmalara göre Türkiye, Gümrük Birliği'ne 1995 yılından itibaren geçmek durumundadır.

Olay Türkiye açısından değerlendirildiğinde, her yönüyle büyük bir önem taşıırken, Avrupa Birliği açısından güncelliği olan bir olay olarak görünmemektedir. Türki-

ye Gümrük Birliği'nden ne kazanacağını ve ne kaybedeceğini çok iyi hesaplamak zorundadır. Oysa, Avrupa Birliği ülkeleri açısından kaybedilecek değil, sadece kazanılacak yeni pazarın hesabı yapılmaktadır. Hatta Ankara Anlaşması'yla öngörülen yükümlülüklerini dahi unutan Avrupa Birliği, Türkiye'nin henüz kurulma aşamasındaki ve optimal üretim düzeyine ulaşamamış sanayi dallarının Gümrük Birliği ile ne tür bir rekabete muhatap olacağı konusu üzerinde de durmak istemediği görünümünü vermektedir.

Buna rağmen, ülkemizin Avrupa Birliği'ne tam üye olma istemi sadece ekonomik değil siyasi bir tercih olarak yıllar önce benimsenmiş bir politika'dır. Bu politikanın gerçekleştirilmesinde Gümrük Birliği önemli bir adım olmakla beraber Türkiye'nin nihai hedefinin Avrupa Birliği'ne tam üyelik olduğunun bilinmesi de şarttır.

Eğer Türkiye Avrupa Birliği'ne tam üye olmayı hedefliyor ise, o zaman bilmek zorundadır ki, Gümrük Birliği'ne gitmiş olması tam üyeliğe kabulü için yeterli değildir. Bu nedenle, Avrupa Birliği ile yapılacak müzakerelerin önemi çok büyüktür. 8-9 Kasım 1993 tarihinde Brüksel'de yapılan görüşmelerde, tarafların 1995 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmesi için karşılıklı siyasi iradelerini tescil etmeleri ve çalışma programını kabul etmeleri bir aşamadır. Ancak bunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğine yeşil ışık anlamında olmadığı da bir gerçektir.

Kaldı ki, Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üye olabilme yolunda atacağı adımlarda, üye ülkelerin kabul ettiği üç etabın ikincisinin realize edilmeye başlandığı ve 2000 yılından önce gerçekleştirilmesi beklenen ekonomik yaklaşım kriterlerine, uyuma ne kadar hazır olduğunun hesabını da yapmak zorundadır. Hatta, bugünden bu adımların pek çoğunu atmaya göze almanın yanı sıra bu adımların birkaç tanesini de fiilen atmış olmak durumundadır. Oysa ekli tablonun tetkikinden de görüleceği üzere, ülkemizin ekonomik göstergeleri, Avrupa Birliği'nce kabul gören kriterlere uyumlu olmadığı gibi, uyum sağlayabilecek düzeyden de çok uzaklarda bulunmaktadır.

Bugün ülkemizde, ekonomik ve parasal birliğe nasıl uyum sağlayacağımız konusunda hemen hiç kimse kafa yormamakta ve bu konuları tartışmamaktadır. Daha da ötesi, bu konuların öneminin farkında olanların sayısı da

oldukça azdır. Oysa, Gümrük Birliği'ne geçtiğimiz ertesi günü Türkiye'nin önüne Avrupa Birliği tarafından konulacak gündem maddesi, ekonomik ve parasal birliğe uyum konusu olacaktır.

- Türkiye'de enflasyon nasıl % 5'lere indirilecektir?
- Türkiye'de faiz oranları nasıl % 8'lere çekilecektir?
- Genel bütçe açığı GSYİH'nın % 3'ünde nasıl tutulacaktır?
- Toplam kamu borçları GSYİH'nın % 60'ına nasıl getirilecektir?
- Türk lirası döviz kur mekanizmasına (ERM) nasıl dahil edilecektir?
- Merkez Bankası'na bağımsızlık verilse bile kamu kesiminin finansman açığının kapatılmasında Merkez Bankası kaynaklarından yararlanılması yasaklanabilecek midir?
- Avrupa Para Birimi (ECU) Türk lirasının yerine nasıl geçecektir?

Ben bu konuların henüz Türkiye'de tartışmaya açıldığına şahit olmadım. Ama biliyorum ki, bu konular tartışılmadan değil, bu konularda somut adımlar atılmadan, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinden söz etmek, bunu Avrupa Birliği'nden talep etmek mümkün olmayacaktır.

Niçin, Avrupa Birliği'nin ekonomik ve parasal birlik için adım atmaya niyetlendiği 1990'lı yıllarda, biz bu konuyu hiçbir biçimde gündemimize almıyoruz? Acaba bunları yerine getirmeden Avrupa Birliği'ne üye olabileceğimizi mi varsayıyoruz?

Hiç kendimizi aldatmayalım. Bir an önce, eğer Avrupa Birliği'ne tam üyeliği hedef olarak görüyor isek, yukarıda sıraladığım suallerin cevaplarını oluşturacak politikaları her yönüyle gündeme getirmemiz gerekir. Türk Hazinesi'nin ve Merkez Bankası'nın bu politikaları oluşturmada çalışması ve düşünmesi lazımdır. Yoksa, Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne tam üye olma arzusunun hayalden öteye geçemeyeceği ve hatta hesapsız bir Gümrük Birliği'ne gitmiş olmamız halinde, bazı zararlara uğrayabileceğimiz gerçeğiyle ileride yüz yüze kalacağımızdan şüphe etmediğimi, burada son söz olarak ifade etmekte sakınca görmüyorum ve kendi kendime soruyorum; "Acaba Dimyad'a pirince gitmeye niyetlenirken evdeki bulgurdan mı olacağız?" !!

Tevfik Altınok

Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı, Koç Holding yöneticilerindendir.

KUDÜS:

Barış kentinde nefret

Nilgün Cerrahoğlu

Adı Halil. Ama "Kojak" diyorlar ona. Başında bir tel saçı olmadığı için. "Kudüs'ü bir nev'i dini havaalanı olarak düşünebilirsiniz" diyor "Kojak"; "İsa buradan göğe yükselmiş. Muhammet deseniz öyle. Tüm dini VIP'ler buradan gelip geçmiş. Meriem'in, İsa'nın mezarı burada. Yahudilerin en kutsal tapınağı 'Ağlama Duvarı' burada. Tevrat'ta sözü edilen son kurtarıcı "mesih" in dönüp dolaşıp geleceği yer burası. Bu kadar çok peygamber bir şehir için fazla. Şöyle İsviçre, Danimarka gibi sessiz sakin bir ülkenin vatandaşı olmak için neler vermezdim bir bilerseniz..."

Kojak, geçen yıl 15.000 dolara aldığı 1981 model "Mercedes"i ile Osmanlılar'dan kalan surların "Şam Kapısı" önünde indiriyor beni. 400 yıllık muhteşem surların çevrelediği Eski Şehri Kudüs'ün gerisine bağlayan 7 kapıdan en önemlisi bu. Kapının yanında; surların üstünde ve içinde İsrail askerleri sürekli volta atıyor.

Kemerlerin altındaki daracık gölgeli sokaklarda öğle ezanı yankılanıyor. Esmer, gerkin, öfkeli Araplar kabaran bir insan seli gibi camiye doğru akıyor. Köşebaşına çöken iki Arap tembeler nargile içiyor. Sokak aralarına yayılan kahve, tarçın, zencefil, kekik konuları insanı çarşı-

da labirent gibi uzanan sokakların içlerine, derinliklerine davet ediyor. 12-13 yaşlarında küçük bir oğlan sıcak pidelere henüz kızarttığı köfteleri dolduruyor. Herhangi bir Ortadoğu çarşısında olduğumu düşünebilirim şimdi. Ama bir anda köftecinin arkasındaki duvarda asılı ceplerinden koca koca el bombaları sarkan asker yelelekleri gözüme çarpıyor ve barıştan söz edip savaşı yaşayan iki düşman halkın arasında olduğumu hatırlatıyor.

Kudüs'ün İbranice adı "Yeruşalayim"; yani Barış Kenti anlamına geliyor. Ama 30 kez işgal altında kalan şehir kurulduğu günden bu yana bir türlü barışı bulamıyor. Kentin çehresini hâlâ Rabin'le Arafat'ın Beyaz Saray'ın bahçesindeki tarihi ve "telejenik" el sıkışması değil, nefret çiziyor. Örneğin çarşının içindeki askerler akıllarına estikleri anda gözlerine kestirdikleri Filistinli'yi durduruyorlar. Üstünü başını arıyorlar; kimlik kontrolü yapıyorlar. İşte gençcik bir İsrail askeri; İsa'nın çarmıha gi-

derken geçtiği yol olarak tanınan "Via Doloroso"nun (Çileli Yol) köşesinde küçük bir Filistinli oğlanı çeviriyor. Otoriter bir tavırla oğlandan kağıtlarını istiyor. Bu arada çocuğun elinden eve götürdüğü ekmeği kapıyor ve pervasızca yemeğe baş-

lıyor. Çocuk askere bakakalıyor. Hiçbirşey söyleyemiyor.

Kudüs'te "nefret" sadece İsrailîliler'le Filistinliler arasında değil; kenti paylaşamayan Hristiyanlar'ın kendi aralarında bile bıçakla kesilircesine somut; hissediliyor. Bunu anlayabilmek için Eski Şehir'in ortasında İsa'nın mezarının bulunduğu "Saint S  pulcre" kilisesinde şöyle bir tur atmak yetiyor. Hristiyanlığın en kutsal yeri olan bu kabrin Hazreti İsa'nın can çektiğı ve öldüğü sanılan yerde olduğı söyleniyor. Bir labirent gibi uzanıp giden tozlu sütunların, kemerlerin kargaşası ve keşif tütsü kokuları arasında her mezhepten hacı, Hristiyan Tanrı'ya yakarmaya ve en mahrem arzuları adına adaklar adamaya koşuyor. Ama ne var ki İsa müminlerin dileklerine bir "bütün" halinde cevap verecek durumda görülmüyor.   nk   Katolik, Rus, Yunanlı, Kopt, Ermeni ve Süryani papazların ayrı ayrı   kmak istedikleri kabri; altı mezhep arasında köşk köşk parçalara ayrıldığı anlaşıyor.

Kilisenin temizliğı ve bakımı için bile birbirleriyle kavga eden papazlar arasındaki bu rekabet yüzünden "Saint S  pulcre"un Haçlılar döneminden kalma bronz kapılarının anahtarları Nusseibey adındaki bir müslüman aileye emanet ediliyor. 36 yaşındaki bekçi Vecii Nusseibey 2 metre yükseklikteki kapı kilidine ulaşılabilmek için her sabah şafak vakti bir rahibin tuttuğı tahta merdivene tırmanıyor. Elindeki pash anahtarla ağır ağır kapıları a  ıyor. Akşam 7'de gene merdivene tırmanıp kapıları kilitliyor.

Haçlı seferlerinden bu yana, savaş ve din arasındaki çizgiyi çekmek bu şehirde bir türlü mümkün olmuyor. Bu "     kez kutsallık" Kudüs'   hem dünyanın en etkileyici kentlerinden birine dönüştürüyor hem de felaketlerle dolu yazgısını hazırlıyor. Eski Şehir'in öbür ucunda bu garip din mozağının ortasında; zeytin ve selvi ağaçlarıyla   vrili El Aksa'nın geniş avlusu duruyor. Ama cami avlusunu bile bir tarafta İsrail askerleri, bir tarafta Araplar tutuyor. Yahudiler, Müslümanlar'ın "Haram el Şerif" diye andıkları kutsal dünyasına giremiyor.   nk   Yahudiler; Müslümanlar'ı "El Aksa"yı kendileri için kutsal sayılan Davut peygamberin mezarı üzerine inşaa etmekle suçluyorlar. Yobaz Yahudiler arada bir camiyi havaya u  urmakla tehdit ediyorlar. Ya da s  k  p taş taş Suudi Arabistan'a taşmak gibi çılgın tekliflerde bulunuyorlar. Bir kez camiyi buradan yok ederlerse cenneti garantileyen "mesih'in" daha çabuk geleceğıne inanıyorlar.

Cuma günü camiyeye turist almadıkları için "El Aksa"ya ancak avlunun girişinde pasaportumu gösterip bir Arapla birlikte girebiliyorum. Türklere duyulan özel ilgi hemen belli oluyor.   nce altın kubbeli   mer Camii'ni geziyoruz. Rehber

(ilk etapta) caminin Sultan Abdul Hamit tarafından yaptırılan kapısını, içerdeki   znik çinilerini, Türk halılarını gösteriyor. Sonra ziyaretçi defterini imzalamamı istiyor. İstanbul'dan geldiğimi yazmam için ısrar ediyor.

Ramazan için restore edilen kubbeye bakarken ne denli şizofren bir kentte olduğumu bir kez daha anlıyorum. Caminin varlığına g     tahammül eden Yahudiler; İsrail'in turizm reklamlarında 250 kilo altınla kaplı kubbenin fotoğrafini kullanıyor. Kudüs'  n her tarafından görülen sekizgen kubbe yerkürenin sayılı sanat şaheserlerinden biri sayılıyor. Kubbenin restorasyon masraflarını Ürdün Kralı Hüseyin karşılıyor. Restorasyonu yaptırabilmek için Suudilerle kıyasıya bir yarışa giren Hüseyin'in Suudi Arabistan kralını saf dışı barınabilmek

maksadıyla her türlü fedakarlığı göze aldığı; bu uğurda Londra'daki özel malikanelerinden birini sattığı anlatılıyor. Kudüs adına yapılan iktidar ve prestij savaşlarının en sonucusu bu oluyor.

Yahudilerin "Ağlama Duvarı" Ömer Camii ile El Aksa'nın tam arkasında bulunuyor. Müslümanların evreniyle Yahudilerin bu en eski anıtını 5 dakikalık bir yürüyüş mesafesi ayırıyor. Ama bunun için Berlin'deki eski "Check Point Charlie"ye benzer bir polis kontrolünden geçmek gerekiyor. Kapkara f  tr şapkalarının altında l  le l  le sallanan favorilerini büken sakallı "hassidim" mezhebi Yahudileri, "kıpa" adı verilen tekkeli yobazlar duvara doğ ru koşuşturuyorlar. Ellerinde Tevrat dakikalarca bazen saatlerce yana yakıla bir   ne bir arkaya sallanarak dua ediyorlar. Kafalarını duvara vura vura ağıyor, bitmez tükenmez dilekler mırıldanıyorlar.

Cuma akşamı "şabat"ın başlattığı saatlerde bu kalabalığın hep birlikte duvara yönelişini seyretmek Kudüs'  n en etkileyici manzaralarından birini oluşturuyor. İri tuğla şeklinde krem beyazı taşlardan yapılmış 10-15 metre yüksekliğindeki duvarın yüzyıllar içinde elleri, dudakları ve alınlarıyla okşayarak, öperek, d  v  nerek dua eden Yahudilerin kederini içine sindirdiğı fiziken görülüyor; "diaspora"nın, soykırımın acısını taşıyor. Taşların arasındaki yarıklara köşk kağıtlar içinde kargacık burgacık yazılarla bırakılan adaklar, bitmeyen   aresizliklerle umutların hep içiçe yaşadığını gösteriyor.

Akşamüstü yumuşak kış güneşi; barışı bekleyen Kudüs taşlarına giderek pembemsi bir ton katıyor. Yanılıcı bir h  zur izlenimi yaratıyor bu. Üç-dört saat düşünüyorum. Hâlâ geçmişin kinleriyle yaşayan bu t     dini bir kilometre karelik Eski Şehir içine Kanuni Sultan Süleyman'ın mağ rur ve görkemli surları hapsediyor.   

Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu

Saraybosna pazarında katledilen insanların kanlı cesetlerinin görüntüleri, Tuzla, Bihac, Srebrenika, Goradze'de aç bilaç ve bombardıman altında yaşamaya çalışan yüzbinlerce insanın varlığı 1989 yılında tüm dünyayı saran iyimser hayallere verilen en ağır somut cevaplardı. Bir bakıma Boşnaklar Avrupa'da oldukları için şanslı bile sayılabilirlerdi. Bosna'dan daha fazla insanın hergün, iç savaş sonucu, ölmekte olduğu Angola ne görüntü ne de düşünce olarak bile dünyanın gündemine gelemiyordu. Soğuk Savaş'ın bitmesi nirvanadan çok cehennemi andıran bir ortamı tarihin sahnesine çıkarmıştı.

Körfez Savaşı'ndan sonra ortaya atılan ve komplo teorilerine meraklı olanların gizli servislerce hazırlanmış bir Amerikan şablonu gibi görmeye ve göstermeye çalıştıkları Yeni Dünya Düzeni kavramının belirli bir içerikten yoksun olduğu kısa sürede ortaya çıkıyordu. Dünyanın yeni bir düzene doğru gittiği elbette doğrudu, ancak, varolan koşullarda bunun şekillenmesi zaman alacaktı. Dünyanın egemen ulusları ve onların seçkinleri bile Soğuk Savaş'ın bitmesiyle iyice ortaya çıkan yapısal dönüşümün ekonomik, sosyal, siyasal boyutlarını tam anlamamışlardı. Leninist sistem tümünden iflas ederken, Soğuk Savaş'ın "galipleri" sayılan ileri kapitalist ülkelerde işsizlik, durgunluk ve siyasi kriz toplumsal sarsıntı yaratma boyutlarına varacak kadar derinleşiyordu. Bu durumda, günü ve geleceği doğru değerlendirmek bir zorunluk olarak ortaya çıkıyordu. Son beşyüz yılın dünya merkezi olan Avrupa'nın ve onun başlıca ülkelerinin gelecekleri ve bu geleceğe damgasını vuracak yapısal süreçler çözümlenmek üzere araştırmacıların önünde duruyordu.

Okuru Çin işkencesinden geçiyormuş duygusuna sokacak kadar feci ve yanlışlarla dolu bir çeviriyle piyasaya çıkan John Lukacs'ın önemli kitabı "Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu"* bir yandan Soğuk Savaş dönemiyle ilgili yeni bazı yorumları tartışmaya açarken, diğer yandan da geleceğe yönelik bazı hipotezleri ve senaryoları ortaya koyuyor. Marx'ın ve liberallerin beklentilerinin tersine bir Milliyetçilik çağı olarak ortaya çıkan 20. yüzyılın izinden gideceğe benzeyen 21. yüzyılda Lukacs, uygar dünyanın başlıca çaba ve amacının "yeni bir Barbarlığa inişi nasıl engellemek" olması gerekeceğini öne sürüyor.

Yetmişbeş yıllık yüzyıl

1946 yılında Macaristan henüz komünist rejime geçmeden ABD'ye göç eden bir tarihçi olan Lukacs'a göre 20. yüzyıl 1914'te Birinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayıp, 1989'da Doğu Avrupa devrimleri ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla sona erdi. Geçtiğimiz yıllarda Francis Fukuyama tarafından başlatılan, liberal demokrasilerin Komünizm'i altetmeleriyle "Tarihin Sonu"na gelindiği yönündeki tartışmada Lukacs karşı yönde bir görüşü savunuyor. Leninizm'in çökmesi üzerine mantar gibi bitiveren büyüklü-küçüklü milliyetçiliklerin ve "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" gibi kökleri ABD başkanı Wilson ve Lenin'e kadar giden tartışmaların yeniden canlanması sonucunda aslında tarihin Soğuk Savaşla içine tıklandığı buzluktan çıktığını görüyoruz. Bu nedendir ki, "yalnızca Avrupa'nın, Yalta'da kabul edilmiş olan bölünmesinin sona ermesine tanık olmuyoruz. Bu tarihsel yüzyılın baş-

* John Lukacs, Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu, Sabah Kitapları, 1993.

larında, 1919 yılında, Versailles'da ortaya çıkmış olan Avrupa siyasi coğrafyasındaki değişimlere de tanıklık etmeye başlıyoruz".

Lukacs'in yorumuna göre Soğuk Savaş'ın en önemli nedeni asla ideolojik değildi. Ruslar (Sovyetler Birliği) için önemli olan Avrupa'da savaş sonrasında elde ettikleri toprakları elde tutabilmektir. Hatta 1949'da ve 1952'de Stalin'in, Almanların birleşmesi konusundaki bazı açılımları gözönüne alındığında, Sovyet egemenliğini sürdürebilmek amacıyla ciddi tavizlere razı olduğu da görülebilir. Lukacs'a göre Macaristan'ın 1956 yılında Sovyet orduları tarafından işgal edilmesi Soğuk Savaş'ın tarihinde bir dönüm noktasıydı. Sovyetler Macaristan'ı işgale, ABD'nin müdahale etmeyeceğine kanaat getirdiklerinde başlamışlardı. Batı'nın devri açısından da Rus müdahalesi tercih edilir bir çözümdü zira Soğuk Savaş adı verilen cynique siyasi denge oyununda statükonun korunması özgürlüğün korunmasına her zaman galebe çalacaktı. Ancak bir başka açıdan da "1956 Soğuk Savaş'ın dönüm noktasıydı... eğer Soğuk Savaş Avrupa'daki Amerikan ve Rus silahlı güçleri arasında gerçek bir savaş olasılığı demekse, bunun sona ermesiydi". Macaristan milli başkaldırısının ancak işgalle bastırılması hem Batı'daki Sovyet yanlısı Komünist Partilerinin zayıflamasını hızlandırmış, hem de Leninist sisteme dahil ülkelerdeki rejimlerin meşruiyet sorunlarının boyutlarını ortaya koymuştu.

Lukacs'in yorumuna göre yetmiş yıllık Komünizm dönemi Rusya'nın batılılaşma çabalarını ve liberal gelişme süreci içerisine girmesini ertelemekten başka bir işe yaramamıştır. Genelde ideolojik açıklamaların tuzağına düşmediğini söylemekle birlikte Lukacs'ın Rusya ile Sovyetler Birliği'ni eşanlamli olarak kullanmasında tarihi anlamak açısından doğru olmayan bir boyut da var. Nitekim kendisi de, Sovyetler Birliği'nin sürekliliği açısından asıl önemli olan örgütün, Rus gelişmesine damgasını vurmuş olan despotik devlet değil, Rusya tarihinde görülmeyen Parti olduğunu vurgulama gereğini duyuyor. Sovyetler'in nihai çöküşü, devletin zayıflamasından değil, partinin çürümesinden dolayı gerçekleşmiştir savını öne sürüyor. Kitabın ilginç bölümlerinden biri imparatorlukların çöküşünün çevrede yarattığı deprem etkileriyle ilgili. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin

çöküşünün Doğu Avrupa, Kafkaslar ve hatta Orta Asya'da yarattığı sarsıntılar ve dönüşümlerin benzerleri Avusturya/Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları çökerken de yaşanmıştır. "Türklerin gerilemesi ve çözülmesi birçok şeyin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nın kopmasına neden olmuştur... Türk İmparatorluğunun son bulması daha doğuda, şimdi Yakındoğu'yu simgeleyen mantıklı ve mantıksız çatışmaların çıkması-na neden oldu".

Lukacs'a göre 19. yüzyılın ortalarından beri Avrupa tarihinin akışını belirleyen ve dünyayı kana bulayan iki genel savaşın çıkmasına da neden olan temel sorun Almanya sorunudur. Kıtaman ortasında, muazzam bir enerji ve güç kitlesi olarak büyüyen ve yayılma ihtiyacı hisseden Almanya'nın zaptedilmesi ve Batılı kimliğinin ağır basmasına çalışılması Avrupa siyasetinin son yüzelli yıllık uğraşıdır. Soğuk Savaş sonrasında bölünerek zayıflayan ve Amerikan işgaliyle batısına yepyeni bir kimlik verilen Almanya, yeniden bütünleşmesiyle birlikte Avrupa'nın merkezine olanca ağırlığıyla oturmuştur. Bunun ilk sonucu Almanya'nın zorlamasıyla aceleye getirilen eski Yugoslav cumhuriyetlerinin tanınmasının yol açtığı savaş ve vahşetin diğer Avrupa devletlerinin siyasi zayıflıkları ve denge hesapları nedeniyle önlenmemesi olmuştur. Lukacs'a göre de "Birkaç yıl içinde Avrupa'nın daha 'Avrupalı' mı, yoksa giderek daha çok Alman hakimiyetinde mi olacağını göreceğiz". Bu durumda sorulması gerekli bir başka önemli soru Alman milliyetçiliği ve bunun yeniden canlanıp canlanmamasıyla ilgilidir. "Almanlar milliyetçiliklerinin yeniden canlanmasına bağlı mıdır? Hem evet hem hayır. Evet; çünkü pek çok Alman için Hitler geçmişinin reddedilmesi sadece politik bir hesabın sonucu değildir. Hayır; çünkü bu red, bir Alman nasyonalizminin ve onun anılarının reddedilmesi ile eşanlamli olmayabilir".

Tarih tekerrürden ibaret olduğu için değil, siyasette boşluklar mutlaka doldurulacağı için Almanya'nın Doğu Avrupa'ya doğru açılması gene gündemdedir. Batı Avrupa ülkelerinin buna karşı bir denge oluşturabilecekleri de şüphelidir. Bu durumda savaş ihtimalinin olmadığı bir "Birinci Dünya Savaşı öncesi" Avrupa içi siyasi dengeleme dönümü oluyoruz. "Doğu Avrupa'nın bölünmesini akılda tutmakta yarar var: Slovenya, Slovakya, Hırvatistan- ➤

tan, Baltık devletleri ve Ukrayna, Almanya'nın doğal müttefikleridir. Doğu Avrupa'da olanlar... sadece Yalta'nın yani İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarının yokedilmesi değildir. Burada Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarının da yok edildiğini görüyoruz. 20. yüzyıl gerçekten sona ermiştir".

Uygarlık mı? Barbarlık mı?

Bölümlerinden birine "Avrupa annemdir. Amerika karımdır" diyerek başlayan Lukacs'ın tarih ve siyaset anlayışında önemli ölçüde Avrupa merkezilik var. Bu nedenle Avrupa ile ilgili eleştirel bölümünde dahi, beş yüz yıldır dünyanın merkezi konumundaki kıtanın, gittikçe Pasifik'e kayan ekonomik hareketliliğin ve bunun peşinden gelen siyasi önemin sonucu olarak gerilerde kaldığını pek kabullenemiyor. Daha da önemlisi Avrupa'nın kendi geleneklerinin en karanlık tarafını teşkil eden dışlayıcılık ve çoğulculuktan hazetmeme gibi niteliklerinin "Avrupalılık" kimliğinin oluşmasında, öne sürdüğü diğer nedenler kadar, hatta belki daha da çok katkısı olduğunu vurgulamıyor. Avrupa'nın geleceğini kurmakta belki de en önemli rolü üstlenmesi beklenen ancak doğru noktası sayılacak 1992'de 'hazin' diye nitelendirilebilecek bir durumda olan AT'nin, bu kimliğin oluşmasına katkıda bulunacağını umuyor. Lukacs'a göre "AT, Yugoslavya'ya müdahalede bulunmak için gerekli olan iradeyi de yeteneği de gösterememiştir. Bu tür örnekler yüzünden Topluluk'a duyulan saygı İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Milletler Cemiyeti'ne duyulan saygıdan bile daha hızlı bir şekilde erimektedir... Milliyetçilik, ilelebet Avrupa'daki birincil güç olmaya devam etmeyecektir. Ancak bugünkü 'Avrupalılık' duyguları da birleşik Avrupa'nın kurulması için yeterli değildir".

Lukacs'ın bu kitabında öne sürdüğü en önemli tez, 21. yüzyılın da tıpkı henüz biten 'kısa' yirminci yüzyıl gibi bir milliyetçilik çağı olacağıdır. Ancak ilk milliyetçilik dönemi milli devletin yükselişine rastgelmişken, bu ikinci ve daha mikro düzeydeki milliyetçilik dönemi devletin güçsüzleşmeye başladığı bir döneme denk düşmektedir. Yaşadığımız sorunların derinleşmesine yol açan nedenlerden biri de budur. Milliyetçilik tartışmasında Lukas'ın önerdiği milliyetçilik ile yurtseverlik arasındaki ayırım bu konudaki tartışmalar için oldukça ya-

rarlı. Bunlar "aynı insanın kalbinde ve zihninde çoğullukla içiçe geçmiş durumdadır. Ancak bunların farklarını görmeliyiz, çünkü eski moda yurtseverliğin aksine popülizm olgusu bir halk mitinden ayrılmaz. Popülizm folkçudur ve yurtseverlik değildir. Bir insan hem yurtsever hem kozmopolit olabilir... Yurtseverlik popülizmden daha az ırkçıdır. Bir yurtsever bir toplumda yıllarca yana yaşadığı ve tanıdığı başka milletten birini dışlamaz, ama bir popülist kendi aşiretinden olmayan herkese karşı kuşkuludur". Milliyetçiliğin hâlâ insanları derinden etkileyerek onları mobilize edebilmesini de Lukacs, bunun insanın elinde kalan son inanç olmasına bağlıyor. Bu bağlamda dünyanın çeşitli yerlerindeki dinci akımlar da "dini milliyetçilik" olarak kendilerine etki alanı yaratabiliyorlar.

Bugünkü milliyetçiliklerin iki önemli özelliği daha var. Yaşadığımız dönemin tarihte görülmüş en yoğun göç dalgalarından birine denk gelmesi ve bu göçlerin zengin ülke halklarında yarattıkları tepki, milliyetçi duyguların dışlayıcı niteliklerini yoğunlaştırıyor. Benzer şekilde, devletin güçten düştüğü, ekonomik sınırların belirsizleştiği, bilgi ve sermayenin neredeyse mutlak akışkanlık kazandığı bir dönemde, demokratikleşme çoğulluk istibdadı tehlikesini de beraberinde taşıyor. Bunun giderek artmasında da Lukacs'a göre "parlamentar yönetimin giderek artan beceriksizliğinin ve bunun sonucunda gösterilen sabırsızlığın" büyük payı var.

Tüm bu akımlar, yönelişler ve yeniden yapılanmalar içinde Lukacs'a göre uygarlık ile barbarlık arasında bir tercih yapma durumuyla karşı karşıya kalmacaktır. "En uygar insanlar bile barbarlığa en parlak madenin taşa olduğu kadar yakındırlar. Modern çağın geçişiyle 'uygar' sözcüğünün yakında anlamını kaybedeceğinden korkmak için pek çok nedenimiz olduğu bir zamanda bu, evrensel bir gerçeği dile getiren bir özdeyiştir". Sonuçta barbarlık ile uygarlık arasındaki seçimi yapmak insanın kendisine düşmektedir. Bunu başarabilmekse, yaşanmış olanı anlamak ve bugün varılmış olan değişim döneminin özünü ve tarihsel niteliğini doğru değerlendirmekten geçmekte. Bu sınavı doğru verenler geleceğin daha uygar dünyasına doğru yol alabilecekler. Durumu kavrayamayanlar barbarlığa mahkum olacaklar. □

Soli Özel

Çocuk Hakları...

3. Sektörün önemi

Nüket Atalay

Türkiye'nin genç nüfus yapısı deyince toplumumuzun nasıl bir sorumluluk altında olduğunu hepimiz farkındayız. Biz çocuğu seven bir ülkeyiz. Çocuklarımızın yaşayacağı güzel bir toplum yaratmayı umarken acaba onların hakları, görevleri ve sorumlulukları nedir diye düşünme fırsatımız oluyor mu? UNICEF "Dünya Çocuklarının Durumu" raporlarını incelerken dikkatimizi çeken konu, 20.yüzyıl sonuna yaklaşırken dünyada yıllık doğum sayısının azaltılması için genel bir çaba olduğu ve kıta Afrikası hariç bütün topluluklarda doğum hızını azaltma girişimlerinin sonuç verdiğidir. Yoksulluğun kötü sonuçlarının özellikle çocukları etkilediği, sosyal hizmetlerin bütün topluluklarda yetersiz kaldığı ve demokratik rejimlerde toplumsal konularla ilgilenme şekillerinin siyasal dengeleri etkilediği görülmektedir. Toplumlar çocuklar ve gençleri ileride başarılı ve mutlu kılmak için ne tür sosyal programlar hazırlıyorlar? Hangi ülkeler çocukları daha iyi yetiştirmeyi başarıyor? Bu sadece ülkenin ekonomisi ile mi ilgili yoksa sosyal planlama, insani değerler, kişisel inisiyatif "çocukların yaşatılması, korunması ve gelişimini" etkiliyor mu?

Kendi çocuklarımızı düşünelim. İçimiz titreyerek baktığımız, sevdiğimiz, övdüğümüz çocuklarımızı. Onlar için en güzel eğitimi, en güzel çevreyi, en başarılı hayatı yaratmaya çalıştığımız çocuklarımızı. Onları başarılı, olgun, verimli kişiler olarak görmek için değil mi bugünkü çabalarımız...

Dünya çocukları, Türk çocukları, kendi çocuklarımız. Onlar yarın nasıl bir dünya istiyorlar? Bugün onlara neler veriyoruz ki, yarın istedikleri dünyada yaşama şansa-

rı olsun? Biz bugün onlarla birlikteyiz, çocuklar ne istediklerini bugün söyleyebilmeli ve yarınlarının şekillenmesine katılmalı. Farkındaysanız, çocukların katılım hakkından bahsediyorum. Yarınları yaşayacak olan bugünkü çocukların bir çok duygu ve değerleri bizden farklı oluyor. Biz "sen çocuksun, bilmezsin" zihniyeti ile davrandığımız sürece de hiç büyüymeyecekler. Çocuklarımızı tanımak, düşüncelerini anlamaya çalışmak, onların beklentilerini gerçekleştirmek için onlarla birlikte yaşayarak, haklarını onlarla birlikte kabul etmeyi öğrenmeliyiz.

Çocuk Hakları dünyada ilk olarak I. Dünya Savaşı sonrası toplumlarda korunması gereken çocukların ele alınması ile ortaya atıldı. Önceleri romanlarda, hayallerde gelişen bir çocuğa saygı kavramı, savaş sonrası çocukların durumu ile uluslararası düzeyde konu edildi. 1924 yılında, Cenevre'de yayınlanan Cerniyeti Akvam bildirgesinde "ırk, millet, din farkı gözetmeksizin insanlar bütün çocuklara en iyisini vermekle yükümlüdür" deniyordu.

Türkiye, 1924 Cenevre Bildirgesi'ni Atatürk'ün imzasıyla kabul etti. Bildirgenin içerdiği kavramlar, gelişti ve 1989 yılında BM Genel Kurulu'nda "**Çocuk Haklarına Dair Sözleşme**" kabul edildi. Ocak 1990'da, Cumhurbaşkanı Turgut Özal sözleşmeyi Türkiye adına imzaladı. Halen Türkiye bu çok önemli konuda "imzacı devlet" konumunda. Dileriz ki, TBMM işleri arasında, komisyonlardan geçmiş ve Meclis gündeminde beklemekte olan bu sözleşmeyi biran önce onaylasın ve biz dünyada "imzacı devlet" konumundan "Meclis'inde onaylayan" devlet konumuna geçebilelim. Çünkü, BM'nin devletlere önerdiği meclisten onay alma süresi olan 5 yıl, ➤

1995'te sona eriyor.

Bu konuda toplum bilincimiz var mı? Kişiler, kuruluşlar, çocuk dostları ne yapıyorlar? Medya, basın konuya yeterince önem veriyor mu?

Devlet kanunları koyan, yürütülmesini denetleyen büyük bir güce sahip. Hepimiz devletin çocuk konusunda görevlerini yerine getirmek için neler yaptığını izliyoruz. Milli Eğitim, Sağlık, Adalet, Spor ve Gençlik, Çalışma Bakanlıkları'nın kanun ve kararnameleri, Sosyal Hizmet ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun çalışma program ve projeleri sürüyor. Kanunlar çocukların ihmal ve istismardan korunması için maddeler içeriyor. Devlet öncelikle anne-babaların görevi olan çocuklarını "koruma ve yetiştirme" konusunda aileleri destekliyor ve denetliyor, eğitim olanaklarından yararlanmaları için çalışıyor.

Herşeyi devletten beklemek toplumlarda arzu edilen dinamizm ve gelişmeyi sağlamıyor. Özel sektör, diğer adı ile 2. sektör de çocukların ihtiyacına dönük çalışmalar sürdürerek daha iyi yarınlar yaratma çabasında. Özel sektörün eğitim, sağlık, çalışma alanlarında çocuklar için yaptıklarına baktığımızda, "yaşatılması, korunması ve olanaklar elverdiği ölçüde geliştirilmesi" için kaynakların seferber edildiğini görüyoruz.

Gelelim 3. sektöre. Çağdaş toplumlarda çocuk yetiştirme, eğitim, yaşlıların bakımı gibi sosyal görevler gitgide çoğalan, kâr gütmeyen, hükümet dışı kuruluşlar tarafından ele alınmakta; ticari olmayan bu kurumlar hastane, okul, üniversite, çocuk bakım merkezleri kurarak sosyal işlevleri yerine getirmektedir. Eskiden gönüllü dernekler tarafından yapılan bu çalışmalar, toplumlar geliştikçe daha profesyonelleşmekte, gelişmektedir.

Çocuk Hakları konusu artık 3. sektör tarafından kabul edilen önemini uluslararası düzeyde sürdürmektedir. Toplumumuzda da dernek, vakıf olarak kurulan ve çocukların ihtiyaçlarına cevap vermek için çaba gösteren pek çok gönüllü kuruluş bulunmaktadır. Çocuk Hakları İşbirliği Konseyi bu kuruluşları ve kişileri bir araya getirerek bir güç oluşturmak, Çocuk Haklarının tanıtımını, savunuculuğunu yapmak ve varlığını izlemek üzere Nisan 1993'te kurulmuştur.

Çocuk Haklarının kanunlarda belirlenmesi, gerekli olmakla birlikte yeterli olmamaktadır. Bugün kanunlarımızı inceleyerek, 70 yıldan beri dayak yasağı olduğunu

söyleyebilirsiniz. Bakış açımız sadece kanun çıkarmak ve ona uymayanı cezalandırmak olmamalı; tam aksine toplum bilincini geliştirmek, insanlara "çocuk sevgisi eşittir çocuğa saygı" düşüncesini kabul ettirmek, çocuğun katılımlı, demokratik bir toplumda yaşaması için bir seferberliğe başlamak olmalıdır.

"Çocuk Hakları" içinde bulunan toplumun değerlerine göre farklılık gösteren, devamlı değişimi beklenen bir kavramdır. Uluslararası sözleşmeler en az olması gerekenleri belirler. Nasıl ailemizin kurallarını ve davranış sınırlarını kendi yapımıza göre düzenliyorsak, toplumumuzun da Çocuk Haklarını kendi değerlerimizin dışında düşünemeyiz. Bugün bir Batı toplumunda 8 yaşında çocuğa anne-baba ayrılırken kiminle kalmak istediği soruluyor; en azından mahkemede annesinin, babasının avukatı olduğu gibi çocuğun da bir avukatı bulunuyor. Kendisini ilgilendiren kararlar için onu anlayan psikolog, sosyal hizmet uzmanı çocuğa onun görüşüne yer veren raporlar yazıyor. İnanıyoruz ki, "Çocuk Hakları'na Dair Sözleşme" Meclis'ten geçecek, kanunlarımız yeniden gözden geçirilecek ve düzenlemeler yapılacak. Ancak kanunları değiştirmek kadar zor olan düşüncelerimizi değiştirmektir. Çocuk Hakları'na bakış açımız, çocuğun ayrı bir insan olduğunu kabul eden, gelişimini kısıtlamadan, özgür düşünceli, soru sormaya alışı, geleceği hakkında söz sahibi olan bireyler yetiştirmeye yönelik olmalıdır.

Ne devlet, ne özel sektör, ne de 3. sektör (kâr gütmeyen, devlet dışı kuruluşlar) tek olarak çocuklara toplumda gereken yeri veremez. Başlarken de belirttiğim gibi, hepimiz çocuklara önem vererek, kendi çocukluğumuzun doğru ve yanlışlarını hatırlayarak, dünyadaki akımları takip ederek bir arayış içinde olmalıyız.

Bugün kendine saygı duyularak, fikri sorularak yetişen çocuk, yarının büyüğüdür. Onun dünyayı yöneteceği gün, doğru kararları alabilmesi, toplumun geleceğini etkiler. Biz bugün saygı ve sevgi ile yetiştireceğimiz çocuklarımıza dünyayı teslim edeceğiz. En değerli yatırım, çocuklarımızı yarınlara hazırlarken Çocuk Hakları çerçevesinde verilecek eğitimi destekleyen yatırımdır. □

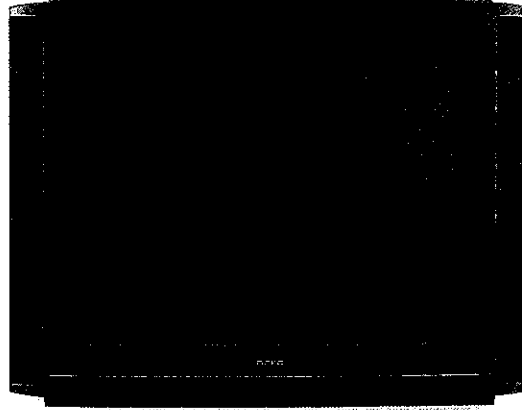
Nüket Atalay
Psikolog ve sosyal hizmet uzmanı, Çocuk Hakları İşbirliği Konseyi kurucu üyesi ve koordinatörüdür.

Dünya markasından dünya güvencesi

Elektronikte

Türkiye'de ilk kez Bekoteknik uluslararası kalite onayını aldı.

ISO 9001

Kalitesini ve teknolojisini tüm dünyada kanıtlayan Bekoteknik, Türkiye'nin ISO-9001 Uluslararası Kalite Güvencesi Sertifikası'na sahip tek elektronik ev cihazları üreticisidir.

Beko markalı TV, video, müzik setlerinin üreticisi Bekoteknik'e bu belge 1991 yılı başında İngiltere Krallığı'nın SGS Yarsley

Kuruluşu'nun incelemeleri sonucu verilmiştir. Böylece Bekoteknik, İngiltere Kraliyet Sanayi ve Ticaret Departmanı Kalite Güvencesi Katalogları'nda yer almıştır.

Bekoteknik bu defa, 12 Ekim 1992 tarihinde de, ulusal kuruluşumuz TSE'nin incelemeleri sonucunda TS-ISO-9001 Kalite Güvencesi Belgesini almıştır.

Ürün ve hizmet etkinliklerinin tümünün yüksek kalite güvencesi standartları taşıdığı TSE tarafından da onaylanan Bekoteknik, böylece Türkiye'nin bu unvana sahip ilk ve tek elektronik üreticisi olmuştur.

ISO-9001 Uluslararası Toplam Kalite Güvencesi Sertifikası: üretimden yönetim ve organizasyona, araştırma ve geliştirmeden satış sonrası hizmetlere kadar, tüm etkinlikleri yüksek kalite güvencesi standartlarını taşıyan kuruluşlara verilen uluslararası bir belgedir.

 Bekoteknik

BEKO
Bir dünya markasıdır